74

1998

metmenys

kūryba ir analizė

metmenys

74/1998

Vitalija Bogutaitė, Sylvia 3 * *Vladas Sirutavičius*, Tarp garbingos ir negarbingos mirties: I 7 * *Tautvyda Marcinkevičiūtė*, Laiškas Sylvia Plath 32, Kilmingumas 34, Antika 35, Ir vėl E.A. Poe 36, Vagabundas 37, Silentium 38, Neįmanomas interviu 39, Perpetuum mobile I 40, Perpetuum mobile II 41, Vištos kirtimas 42, In memoriam K.J. 43, Lemties balzamas 46, Už sienos taip pat užsienis 49 * *Kęstutis Keblys*, Smulkiosios kritikos rasa literatūros dobilienoje 51 * *Algirdas Landsbergis*, Pianinas Magnolijų gatvėje 83 * *K.P. Žygas*, Samprotavimai apie postmodernią architektūrą jos šermenyse 98 * *Artūras Tereškinas*, I love Foucault, arba mano vadinamasis amerikietiškas gyvenimas: I 124 * *Vytautas A. Jonynas*, Balys Sruoga mūsų atsiminimuose, II 151 *

Kaliausės veidrodis ir žmogus, *Rimvydas Šilbajoris* 174 * Lietuvai dirbti galima įvairiai – Pašnekesys su Kaziu Almenu, *Elona Vaišnienė* 183 *

Lietuvos nacionalinė
M. Mažvydo biblioteka

Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka

*Dailės darbai: Stasys Eidrigevičius 150 * Žibuntas Mikšys 97 * Robert Sestok 74-82 * Adolfas Vaičaitis 31, 73, 123 **

SYLVIA

VITALIJA BOGUTAITĖ

Išroviau lietų su šaknim.
Svirtį nulaužiau.
Nuo dabar sausra.

O, Sylvia,
tavo įtempta oda,
akių gelmės,
plaukų bangavimas
sutirpo saulėje
kaip Ikaro sparnai.

Išroviau lietų su šaknim.
Daugiau neįaugs.
Laiptai į dangų –
Laiptai į naktį –

Sylvia, tu jais kopei
į odos baltumą,
suskilusį stiklą,
į tinklą.

Rašau tau laišką
didelėm įkaitusiom raidėm
ant slidaus molinio puodo
kad skildamas pabirtų.

Rašau vakarinėm spalvom.
Mažom, mažom žvaigždutėm,
Sylvia,
tokiam trapiam inde.

Išroviau lietų su šaknim.
Sausrai paruošiau save.
Sylvia – ar dar gieda
aukštai vieversiai
nykioj, besaulėj erdvėj?

Rašyk ir tu
nekrikštą pažinusiom raidėm,
išrautu lietumi,
sudžiūvusia žeme,
juoda ašara
į mano molinį indą.
O Sylvia,
Sylvia.

Seniai jau išėjai
nepasakius nei sudiev.
Pačiam žydėjime.
Pačiam pavasary.
Tik liko bičių avilys
(ar pameni, kurį buvai užsakius)
dar stovi.
Bet bičių nebėra.
Išskrido kaip ir tu.

Balta ranka neglosto
knygų pus
lapių.
Nebeguli palatoj kūnas
kurio dvasia,
išsprukusi pro langą,
ieško prarastų namų.
(ar galima surasti tai
ko neturėjai?)

O, Sylvia,
mums palikai
aguonom
perpintas eiles.
Jos dega ryškiai raudonai
lyg ten tekėtų tavo kraujas,
skambėtų tavo balsas
ir sveikintų tavo ranka.

Rašau tau laišką
norėdama pasveikinti –
prabėgo daug gimtadienių
(gal amžinybėj laiko nebėra?).
Jei gausi šį –
priimk kaip priminimą
kiek daug užgeso
žiburių.

1997

TARP GARBINGOS IR NEGARBINGOS MIRTIES: I

Mirtis XIX a. vidurio Lietuvos kultūroje

VLADAS SIRUTAVIČIUS

Šiam tekstui reikia nedidelio komentaro. Pirmiausia, kilo sumanymas ištirti savižudybių dinamiką XIX amžiaus Lietuvos visuomenėje ir išsiaiškinti jas įtakojančius veiksnius. Šitokios problemos pasirinkimui įtakos turėjo šiuolaikinėje, postkomunistinėje, Lietuvos visuomenėje, vykstantys socialiniai procesai, tame tarpe ir staigus savižudybių skaičiaus išaugimas.[1] Anot savižudybių tyrinėtojų, šiuo metu, savižudybių paplitimas Lietuvoje virto rimta socialine problema, todėl pagrindinis jų tikslas nustatyti reiškinio priežastis ir pasiūlyti efektyvias „kovos" su juo priemones.[2] Taip ar panašiai analizuodami savižu-

---

1 Lietuvos statistikos departamento duomenimis 1989 metais 100 000 Lietuvos gyventojų teko 27,1 savižudybės, 1990 metais – 26,0 savižudybės, o štai jau 1993 – 42,1 ir 1994 metais net 45,8. Žr. Lietuvos statistikos departamentas, *Demografijos metraštis. 1994* (Vilnius, 1995), p. 68-69.

2 Kaip interpretuojama savižudybių dinamika šiuolaikinėje Lietuvoje, gerai iliustruoja Vandos Domanskienės ir Danos Gailienės straipsnis „Savižudybių paplitimas Lietuvoje". Žr.

dybės reiškinį, mokslininkai mažiau dėmesio skyrė klausimui, kaip formavosi visuomenės požiūriai į tokias mirties formas arba kodėl vienos savižudybės buvo smerkiamos, kitos pateisinamos.

Šiame darbe sprendžiami keli uždaviniai. Pirmiausia, rekonstruojama XIX amžiaus Lietuvos visuomenei būdingesnių jausenų, požiūrių ir elgsenų su savižudžiais įvairovė: nuo savižudžio kaip nusidėjėlio ir nusikaltėlio iki aukos ir ligonio, nuo paniekos ir neapykantos iki užuojautos. Taip pat aiškinamasi, kas turėjo įtakos vienokio ar kitokio požiūrio formavimuisi. Straipsnyje nebus tyrinėjama, kaip savižudybės buvo interpretuojamos to meto ekspertų (pvz. medikų, policijos pareigūnų) arba kaip visuomenės sąmonėje įsitvirtino racionalus mokslinis savižudybės aiškinimas (pavyzdžiui vienokių ar kitokių socialinių ar psichiatrinių idėjų poveikis interpretuojant savižudžių elgesį), bet daugiau dėmesio skirta *ikimoksliniam* suvokimui. Norint geriau jį suprasti, teko išplėsti tyrinėjimo ribas. Todėl antroje straipsnio dalyje analizuojami *mirties išgyvenimai* būdingesni XIX amžiaus visuomenės kultūrai. Be abejonės, tokiam apsisprendimui įtakos turėjo „laikysenų mirties atžvilgiu" tyrinėjimo tradicija, užimanti ypatingą vietą Vakarų Europos istoriografijoje, ir ypač Philippe Aries bei Norbert Elias darbai.

Pačia bendriausia prasme XIX amžiaus Lietuvos kultūroje galima skirti du požiūrius į savižudybes: *normatyvinį* (*religinis* ir *oficialus* ar *valdiškas*) bei *kasdieninį*. Iš esmės straipsnyje ir tyrinėjama, kaip šie požiūriai XIX amžiaus Lietuvos kultūroje tarpusavyje koreliavo. Žino-

---

Vilniaus Universiteto Mokslo darbai, *Psichologija*, 1992, nr. 1 (12), (Vilniaus Universiteto leidykla, 1993), p. 65-79.

ma, prielaida apie kelias dominuojančias socialinio reiškinio interpretavimo tendencijas daugeliui sukels rimtų abejonių. Štai ir kultūros istorikas Vytautas Kavolis, kritikuodamas psichoistorikus už žūtbūtinį norą išskirti visuomenės vaizduotėje ir jausenoje kelias dominuojančias ar svarbesnes tendencijas, pastebi, kad taip istorikai dažnai atsiduria tik savo pačių susikurtų schemų spąstuose, galiausiai nutoldami nuo prieštaringos tikrovės.[3] Turėdami tai galvoje, tų interpretavimo schemų svarbos tyrinėjimui neabsoliutizuosime. Netgi priešingai, stengsimės abejoti jų „grynumu".

Kelios pastabos dėl straipsnio pavadinimo. XIX amžiaus Lietuvos visuomenėje buvo paplitęs įsitikinimas, jog mirtis „ateina" nelauktai. Todėl negalima žinoti savo mirties valandos. Betgi galima ir reikia mirčiai „pasiruošti". To laiko kultūroje būtų galima skirti du mirties tipus: garbingą arba dorą ir negarbingą arba nedorą. Negarbinga ar nedora mirtis – tai staigi, netikėta mirtis. (Prie tokių paprastai ir buvo priskiriamos savižudybės.) Tokios mirties būtina saugotis, nes ji neleidžia patekti į dangų. Staigiai ir negarbingai mirčiai priešpastatoma garbinga ir dora mirtis, kuomet mirštama gerai jai pasiruošus. Svarbu, kad tik tokia mirtis garantuoja amžinąjį gyvenimą.

„...aš pats šiam nusikaltimui pasiryžau, dėl man nežinomos priežasties..."

Taip tvirtino šešiasdešimties metų, Telšių apskrities, Pavandenės valsčiaus, Paberžės kaimo kerdžius Jonas

---

[3] Vytautas Kavolis, *Kultūrinė psichologija* (Vilnius: Baltos lankos, 1995), p. 7-8.

Cyvilis, po to kai buvo apkaltintas bandymu nusižudyti. Jo parodymus, prižiūrint pristavui, surašė akalicos bajoras Ignotas Dobkevičius. Tai atsitiko 1864 metais, spalio mėnesį.[4] Bylos eiga, jos nagrinėjimo tvarka tipiška. Panašiai XIX amžiaus viduryje buvo sprendžiamos ir kitos tokio pobūdžio bylos.

Pirmiausia kaltinamąjį apžiūrėjo gydytojas ir surašė medicininės ekspertizės aktą. (Tiesa, ne visose bylose tokie aktai išlikę. Amžiaus pradžioje ar net viduryje dažnai apsieinama ir be tokių ekspertizės aktų. Tatai galima paprastai paaiškinti: trūko gydytojų. Todėl vietoj jų „ekspertizę" t.y. ar nusikaltėlis psichiškai sveikas ar ne atlikdavo policijos pareigūnas, remdamasis liudininkų, dažniausiai šeimos narių ir kaimynų, parodymais.) Vėliau nusikaltėlį kvosdavo policijos pareigūnas ir byla perduodama apskrities teismui, kurio kompetencija buvo tokių nusikaltimų nagrinėjimas. Teismas skirdavo teismo tardytoją „formaliam tardymui" atlikti. Tiek gydytojo, tiek tardytojo pagrindinis tikslas: nustatyti ar asmuo padaręs nusikaltimą jo metu buvo „sveiko proto". Pagrindinis valdžios pareigūnų tikslas buvo išsiaiškinti nusikaltimo prie-

---

4 Laisvai praktikuojančio gydytojo, kolegijos asesoriaus Andžejevičiaus surašytas Jono Cyvilio sveikatos liudijimas, 1964 10 01; Jono Cyvilio kvotos, kurią atliko Pavandenės miestelio pristavas, protokolas, datos nėra; byla buvo perduota Telšių apskrities teismui, ją tyrė pirmos nuovados teismo tardytojas. Jis apklausė liudininkus: liudininkų apklausos protokolai nr. 1 (1865 08 28) ir nr. 3 (1865 08 28); dar kartą buvo apklaustas ir pats nusikaltėlis: protokolas nr. 4 (1865 09 10); visa bylos medžiaga pasiųsta Telšių apskrities teismui, Valstybinis istorijos archyvas (toliau – VIA), f. 669, ap. 4, b. 419, l.3, 4-5, 9-10, 14, 17-18.

žastis. Beje, liudininkų parodymams buvo skiriamas ypač svarbus dėmesys. (Dažniausiai liudijama tik prisiekus.)

Šioje byloje liudininkai parodė, jog kaimo kerdžius šiaip jau gero elgesio bei būdo, tik dažnai mėgdavęs išgerti. O po išgertuvių „buvęs lyg pamišęs". (Beje jokio kitokio Cyvilio elgesio „pasmerkimo" motyvų, kuriuos išsakytų kaimo gyventojai, byloje nėra.) Tačiau ir tardytojui, ir apskrities teismui šitokie argumentai pasirodę neįtikinami. Todėl jie padarė išvadą, jog kaimo kerdžius nebuvo pamišęs, bandė nusižudyti „neturėdamas aiškių priežasčių". Taigi, buvo kaltas. Už šį „neteisėtą poelgį" jis turėjo atlikti bažnytinę atgailą. „Nusikaltėlis" turėjo kasdien ant kelių išklausyti šv. liturgijos, pasnikauti ir mokytis katekizmo. Taip turėjo pasiruošti svarbiausiam įvykiui – išpažinties atlikimui.

Taigi maždaug apie XIX amžiaus vidurį nusistovėjo *„valdiška"* (*„oficiali"*) savižudybių interpretacija. (Beveik nepasikeitusi ji išliko iki XX amžiaus.) Taip pat pažymėsime, kad iki XIX amžiaus penktojo dešimtmečio pradžios Rusijos imperijos baudžiamuosiuose įstatymuose savižudybė dar laikyta kriminaliniu nusikaltimu. 1842 metais sudarytame Baudžiamųjų įstatymų sąvade (Свод Законов Уголовных) rašoma: jei asmuo, bandęs nusižudyti buvo „sveiko proto", o savižudybės priežastis ne „kančios, liūdesys, gėda ar ugninės ir melancholinės ligos", jis turi būti baudžiamas „kaip už pasikėsinimą nužudyti". Palaidotas privalėjo būti be įprastų krikščioniškų laidojimo apeigų. (Savižudžio kūnas negalėjo būti laidojamas pašventintose kapinėse. Imperijos Karinis artikulas skelbė, kad sąmoningai save „pražudęs" atiduodamas laidoti bu-

deliui.)[5] Kuomet vienas svarbesnių pasaulietinės politinės valdžios legitimiškumo pagrindų buvo dieviška valia, religinės normos bei interpretacijos stipriai įtakojo ir baudžiamąją teisę. Taigi nenuostabu, jog Rusijos imperijoje kaip ir daugelyje Vakarų Europos šalių savižudybė laikyta kriminaliniu nusikaltimu.

Baudžiamojo sąvado nuostatos įsigaliojo ir okupuotose bei į Rusijos sudėtį inkorporuotose istorinės Lietuvos žemėse. Tiesa, nežinia kaip tos teisinės normos buvo taikomos. XIX amžiaus vidurio autorių paskaičiavimais 1834-1841 metų laikotarpyje Vilniaus gubernijoje buvo užfiksuotos 533 savižudybės. Taigi vidutiniškai per metus 100 000 gyventojų teko 5,1 savižudybės.[6] Patiekti duomenys nėra tikslūs ir patikimi. Viena vertus, to meto tyrinėtojai bendrai mažai rūpinosi kritine statistinių duomenų analize. Antra, dėl menkos policijos pareigūnų, kurie rinkdavo žinias, kvalifikacijos dalis mirčių likdavo neišaiškintos t.y. jų priežastis nežinoma. Tarp jų, žinoma, galėjo būti ir savižudybių. (Beje, panaši problema egzistavo net ir amžiaus pabaigoje.) Kita vertus, gyventojai, ypač kaime, vengdami susidūrimo su policija, persekiojimo ir galimos bausmės, tokias mirtis ar bandymus nusižudyti visaip stengėsi nuslėpti. Taigi visai tikėtina, kad dalis savižudybių likdavo policijai nežinomos. O tai reiškia, kad savižudžių skaičius būdavo didesnis nei nurodo XIX amžiaus pirmos pusės statistika.

---

5 *Свод Законов Уголовных* (Санкт Петербург, 1842), c. 82.

6 Веселовский К. С., „Опыт нравственной статистики России in Журнал Министерства Внутренних дел", часть 18, 1847, с. 198-199.

Kiek vėliau perleistame baudžiamajame kodekse (Kriminalinių ir pataisomųjų bausmių statute, 1845 m.) požiūrio į savižudybę, kaip į kriminalinį nusikaltimą, atsisakyta. Bausmės savižudžiams sušvelnėjo. (Vakarų Europoje savižudybės iš baudžiamųjų kodeksų imtos šalinti dar anksčiau – XVIII amžiaus antroje pusėje.) Nors įvairiuose valdiškuose raštuose, teismų ir policijos pareigūnų susirašinėjimuose savižudybė ir toliau buvo vadinama nusikaltimu. Jei būtų nustatyta, kad asmuo pabandęs nusižudyti buvo „pilno proto", tai jis privalėtų atlikti bažnytinę atgailą. Konkretų bausmės dydį nustatydavo religinė nusikaltėlio vyresnybė. Katalikams – Vilniaus arba Žemaičių vyskupysčių konsistorijos. Apie asmens būklę – psichiškai sveikas ar ne – turėjo spręsti medikai iš Medicinos valdybos.[7] Rusijos imperijoje jos pradėtos steigti dar XVIII amžiaus pabaigoje, tačiau tuomet pirmiausia rūpinosi tvarka karinėse ligoninėse, karantino taisyklių laikymusi ir pan. Retkarčiais atlikdavo ir teismo ekspertų funkcijas. Asmens poelgių motyvų, šiuo konkrečiu atveju savižudybės priežasčių, nustatymas vis labiau darėsi pagrindiniu civilinės valdžios rūpesčių.

Nuo pat XIX amžiaus pradžios Rusijos imperijoje pradėti leisti įvairūs įsakai ir taisyklės, reglamentuojantys asmenų mirties priežasčių bei jų psichinės būklės nustatymą. Štai dar 1809 metais Valdantysis Senatas išleido įsaką skelbiantį, jog apžiūrint savižudį dalyvautų taip pat ir gydytojas. Iki jis neapžiūrėjo, numirėlį draudžiama

---

7 *Свод Законов Российской империи*, т. 15: „Законы Уголовные" (Санкт Петербург, 1857), с. 509-600.

laidoti.[8] 1815 metais Senatas išleido dar vieną įsaką, kuris įpareigojo Medicinos valdybos gydytojus atlikti asmenų psichinės būklės patikrinimą. Tokia tvarka buvo patvirtinta ir vėlesniais įsakais (pvz. 1842 metais). Tačiau dažnai ir toliau psichinę būklę nustatinėdavo vieni patys policijos ar teismo tarnautojai.[9] Ir nors vyriausybė rūpinosi medicininės ekspertizės pamišėliams diegimu, praktikoje ji buvo taikoma anaiptol ne visiems ir ne visuomet. Pirmiausia todėl, kad trūko pačių ekspertų – medikų. Ekspertizė pirmiausia daryta bajoriško luomo asmenims, ypač jei aktualūs buvo turtiniai klausimai. Kita vertus, vis dar buvo galvojama, kad asmens pakaltinamumo nustatymui nebūtinas medikas, užtenka ir teismo ar policijos tarnautojo kompetencijos. (Net 1866 metais Vidaus Reikalų ministerijos medicinos departamento leistame žurnale *Архив суебнои медициныи общественной гигиены* gyvai buvo diskutuojama ar tik gyvytojas gali teisingai nustatyti asmens psichinę būklę. Panašiai buvo ir su mirties priežasčių nustatymu. Valdžios potvarkiai, reikalaujantys tiksliai nustatyti mirties priežastį, pradėti leisti dar amžiaus pradžioje buvo nekartą pakartojami. 1824 metų liepos 14 dienos Valdančiojo Senato įsakas skelbė, kad gydytojai kiek galima tiksliau nustatytų mirties priežastis. Nes gi dažnai jie šito nepadarydavo.[10]

---

8 Ašmenos Žemesniojo zemskinio teismo raportas Lietuvos-Vilniaus gubernijos valdybai, 1827 12 29, VIA, f. 381, ap. 24, b. 6699, 1.1.

9 Bajoro Adamovičiaus apžiūros aktas, 1832 06 06, VIA, f. 381, ap. 24, b. 9099, 1.1-2; Vilniaus gubernijos valdybos nutarimas, 1849 04 28, VIA, f. 381, ap. 19, b. 5128,1.3

10 Vidaus reikalų ministerijos raštas Vilniaus gubernatoriui, 1828 08 28, VIA, f.381, ap. 24, b. 7288, 1.2.

Tokių ir panašių įsakų aprašymą dar būtų galima ilgai tęsti. (Jų nors ir neperiodiškas pasikartojimas tik patvirtina prielaidą, kad niekuomet bent jau amžiaus pirmoje pusėje jie nuosekliai nebuvo įgyvendinti.) Bet manytume užteks. Po to, kas buvo pasakyta kyla klausimas: kodėl keitėsi valdiška savižudybių interpretacija. Į jį galima atsakyti visiškai paprastai: įtakos turėjo iš Vakarų Europos atklystančios teorijos bei socialinės praktikos. Tačiau tai būtų tik formalus atsakymas, nes liktų dar vienas klausimas: kodėl tos įtakos Lietuvos visuomenėje pasireiškė maždaug XIX amžiaus viduryje.

Pradėkime nuo kelių pastebėjimų. Žinia, pasaulietinės, civilinės valdžios požiūriai į savižudybes formavosi ir ilgą laiką buvo veikiami kanoninės teisės, kurioje dominavo neigiamas požiūris į jas, kaip beje ir į kitas deviacinės subkultūros formas. (Išskyrus skurdą ir vargšus.) Gi lengvinančia nusikaltimų, konkrečiai savižudybės, aplinkybe iš esmės laikytas pamišimas. (Taip pat ir nepilnametystė.) Todėl nusikaltėlio psichinės būklės nustatymas tapo pagrindiniu valdžios rūpesčiu. Šį darbą vis dažniau pavedama atlikti specialiems ekspertams – medikams. Tokia įvykių logika visiškai suprantama: racionalioje – biurokratinėje, absoliutinėje imperijoje, o tokia XIX amžiaus pirmoje pusėje vis labiau darėsi Rusija, kitaip ir negalėjo būti. (Taip pat pridursime, kad biurokratinės, unifikacinės tendencijos ypač sustiprėjo amžiaus 3-me ir 6-me dešimtmečiais ir sutapo su caro Nikolajaus I valdymu.)[11]

---

[11] Hugh Seton-Watson, *Russian Empire* (Oxford: Oxford University Press, 1989).

Nors valdžia visaip skatino ekspertų socialinio statuso formavimąsi, reikalavo, kad jie dalyvautų tiriant savižudžių bylas, tačiau iki pat amžiaus vidurio praktiškai visiškai nesirūpino pamišėlių priežiūra. Šią funkciją visuomenėje ir toliau atliko vienuolynai ir elgetynai (špitolės), kuriose gyveno ne tik vargšai, bet ir visokių „negalių" paveikti žmonės. (Bajoriško luomo pamišėliai paprastai perduodami giminių globai.) Anot Wladimiro Gadono, amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje, Žemaitijoje buvo du beprotnamiai – Varniuose ir Kenstaičiuose – abu vienuolių Rokitų globojami. Juose gyveno apie 30 asmenų.[12] Jų steigėjais buvo Žemaitijos vyskupas Melchioras Giedraitis ir dvarininkas Antanas Rimgaila. Rusų valdžia nerodė ypatingos iniciatyvos juos kontroliuoti ar kaip nors griežčiau reglamentuoti jų veiklą. Reikalauta tik, kad visi „ligoniai" būtų siunčiami į šiuos vienuolynus-ligonines.[13] Panaši „ligoninė" buvo įsteigta ir Vilniuje Bonifratų vienuolyne. (Veikė jau 1828 metais.) Ji buvo tvarkoma civilinės valdžios: turėjo savo prižiūrėtoją ir gydytoją. (Bandžiusieji nusižudyti, kuriems nustatytas „sveiko proto neturėjimas" ar„truputis pamišimo" čia buvo „uždaromi" gydymui iki visiško pasveikimo.[14]) Pagrindinis tokių „ligoninių" tikslas buvo izoliuoti sergančius psichinėmis

12 Wladimir Gadon, *Statystyka Księstwa Żmudskiego* (Paryž, 1893), p. 52.

13 Vilniaus gubernijos visuomenės globos komiteto raštas Vilniaus gubernijos valdybai, 1837 10 10, VIA, f. 381, ap. 24, b. 12936, l.3. Šiame dokumente nurodyta, jog ten laikomi 88 asmenys.

14 Vilniaus Vyriausiojo teismo raštas gubernijos valdybai, 1828 10 25, VIA, f. 381, ap. 24, b. 7294, l.1.

ligomis. Pirmiausia tuos, kurie laikyti pavojingi aplinkiniams.[15]

Tik XIX amžiaus septintojo dešimtmečio pradžioje prašnekta apie centralizuotos ligoninės („apygardos pamišėlių namai") statybą. Vilniaus gubernatoriaus teigimu tokia įstaiga ypač reikalinga, nes joje būtų gydomi ligoniai (apie 150) ir iš kitų – Gardino bei Kauno – gubernijų. Pradžioje tam tikslui galvota pritaikyti Misionierių vienuolyną.[16] Nekartą pabrėžta, jog naujai steigiama ligoninė privalanti atitikti „psichiatrijos mokslo" reikalavimus. Svarbiausias jų: psichiniai ligoniai turėjo būti suskirstyti kategorijomis. (Viso jų buvo keturios.) Tai laikyta viena svarbiausių gydymo sąlygų. Tačiau valdininkai Vilniuje, motyvuodami bloga beprotnamio būkle, mažai paisė tokių reikalavimų, skubindami kuo greičiau pradėti statybą. Gi Vidaus reikalų ministerijos Medicinos departamentas ir prie jo sukurta speciali komisija, kurios sudėtyje buvo medikai, reikalavo laikytis svarbiausių nuostatų.[17] Galiausiai, nė vienas Vilniaus psichiatrinės

---

15 Gardino gubernijos vyresnybė kreipėsi į Vilniaus generalgubernatorių, prašydama „uždaryti beprotnamyje" buvusį Tartu universiteto studentą Stankevičių, kuris Gardino gubernijos pakelės namuose sakė „visokias patriotines kalbas". Aiškinęs, kad jis esąs „liberalistas", kad Rusijos jau nebėra ir atsikūrė Lenkija iki pat Oderio. Jam buvo paskirta medicininė ekspertizė ir jis pripažintas pamišėliu. Nutarta buvusį studentą izoliuoti, nes jo kalbų „įvairūs žmonės su įdomumu klauso", o valdžiai jis atrodė „pavojingas". Žr. Gardino gubernatoriaus slaptas raštas Vilniaus generalgubernatoriui, 1854 05 17, VIA, f. 378 p/s 1854, b. 71, l.1-2.

16 Vilniaus gubernatoriaus raštas generalgubernatoriui, 1864 03 21, VIA, f. 378 b/s 1864, b. 2389, l.1.

17 Vidaus reikalų ministro laiškas generalgubernatoriui Aleksandrui Potapovui, 1864 08 24; Vidaus reikalų minis-

Lietuvos nacionalinė M.Mažvydo biblioteka

ligoninės projektų nebuvo realizuotas. Iki pat aštunto dešimtmečio vidurio ligoniai buvo „gydomi" Bonifratų vienuolyne, o taip pat skyriuose prie šv. Jokūbo ir žydų ligoninių, o apskrityse tiesiog laikomi parapijiniuose elgetynuose.

Dar XIX amžiaus autoriai pastebėjo, kad dalis to meto visuomenės, ypač „paprasta liaudis", pamišėlius manė esant kažkokios paslaptingos ar net piktos jėgos „sugadintus" žmones. Sugedimu paprastai laikyta isterija, melancholija ir dažnai epilepsija. Požiūris ir elgesys su pamišėliais praktiškai buvo toks pat, kaip su vargšais ir elgetomis. Visus juos privalėjusi globoti Bažnyčia.[18] Tiesa, kartu egzistavęs – tik mažiau paplitęs – kitas požiūris į pamišėlius – jau kaip į išrinktuosius t.y. turinčius ypatingų galių. Taip pat pažymima, kad „aukštesnieji luomai" pamišėliams buvo visiškai abejingi.[19] (Anot tyrinėtojų, Vakarų Europoje XVII-XVIII amžiais pamišimas tapatintas su gyvuliškumu ir nelaikytas liga, todėl su pamišėliais elgtasi brutaliai.)[20] Vienaip ar kitaip pamišimas liaudiškoje tradicijoje dažnai nelaikytas liga. Atlaidus požiūris į pamišimą ir pamišėlius turėjo įtakos ir nuostatoms savižudžių atžvilgiu. Dažnai, sprendžiant iš liudininkų parodymų, savižudybės priežastimi laikytas *„mo-*

---

terijos raštas generalgubernatoriui, 1864 12 10; Medicinos departamento direktoriaus raštas Potapovui, 1873 06 02, *ibid.*, 1.25-26, 1.31-32, 1.94-95.

18 А. Шульц, *Презрение помешанных в России*, in „Архив судебной медицины и общественной гигиены," 1865, кн. 1, ч. 1, с. 1-3.

19 *Ibid.*, p. 4.

20 Michel Foucault, *Madness and Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason* (New York: Vintage Books, 1988), p. 74-75.

mentinis pamišimas". Iki jo žmogus buvęs visiškai „normalus", gerai atlikdavęs ir visas savo pareigas.[21] Paprastai aplinkiniai savižudžius vaizduoja, kaip nelaimėlius, vargšus, atsitiktinai nukentėjusius. Kasdieniniame gyvenime jie visiškai ramaus būdo.[22]

Savižudybių socialinės kontrolės galimybės

Rusijos politinėje sistemoje svarbiausias socialinės tvarkos garantas buvo valdovas. Socialinė tvarka buvo palaikoma jau ne vien tik papročių, tradicijų bei religinių sistemų pagalba, bet ir vis labiau viešajame gyvenime įsigalinčios biurokratijos: tiek civilinės, tiek karinės. Tokios valstybės ir kartu jos valdovo galią apsprendė keli pagrindiniai veiksniai: pavaldinių, mokančių mokesčius skaičius ir teritorijos dydis. Todėl susirūpinta pavaldinių mirties bei gimimų kontrole. Imtos kurti įvairios valstybinės institucijos, kurių pagrindinis uždavinys buvo kova su įvairiausiomis epidemijomis, pradėtos sudarinėti gimimų bei mirčių statistika.

Vis labiau visuomenės tvarkos organizavime įsigalint racionalistinėms, biurokratinėms tendencijoms, tradicinių socialinės tvarkos palaikymo priemonių svarba, nors ir labai pamažu, tačiau mažėja. Tiesa, biurokratinė imperija nesistengia visiškai eliminuoti religijos ir papročių įtakos. Todėl nieko nuostabaus, kad savižudybių

---

21 Liudininkų apklausos protokolas, 1861 05 25, VIA, f. 669, ap. 4, b. 253 a. 1.10.

22 Maišiagalos tūkstantininko raportas Vilniaus apskrities 2-os nuovados pristavui, VIA, f. 454, ap. 1, b. 1749, 1.3-4; Vilniaus apskrities 2-os nuovados pristavo aktas, 1861 07 20, VIA, f. 454, ap. 1, b. 1528, 1.12.

dekriminalizacija sutapo su Rusijos imperijos biurokratizacija, ypač paspartėjusia Nikolajaus valdymo metu. Kartu valdžia visiškai neatsisakė ir bažnyčios galimybių kontroliuoti savižudybes.

Kaltu asmenį pripažindavo teismas, o konkrečias bausmes paskirdavo bažnyčios vyresnybė. Katalikams – pagal gyvenamą vietą – Telšių arba Vilniaus vyskupysčių konsistorijos. Paprastai, bandžiusiems nusižudyti buvo skiriama bažnytinė atgaila. Jos trukmė svyravo nuo kelių savaičių iki kelių mėnesių. Tam tikslui asmuo, dažnai prievarta, policijai padedant, įkurdinimas parapijos elgetyne arba špitolėje. Jokio išlaikymo valstybė tokiam asmeniui neskirdavo. Nubaustasis turėjo klausyti mišių (klūpodamas ar gulėdamas kryžiumi), kelias dienas per savaitę pasnikauti. Atgailą užbaigdavo išpažinties atlikimas.[23]

Toks ritualas XIX amžiaus antrojoje pusėje jau buvo visiškai nusistovėjęs. Pagrindinis jo tikslas, anot konsistorijos nuosprendžių, parodyti „savižudybės nuodėmės siaubą", už kurį gresia amžinas prakeikimas, o civiliniai ir bažnytiniai įstatymai draudžia laidoti pašventintose kapinėse.[24] Atlikdamas išpažintį, nusidėjelis tikėjosi išmelsti Viešpats atleidimą už padarytą nuodėmę ir taip „apvalyti savo sąžinę". Supratęs, jog padarė nusikaltimą – nuodėmę, asmuo privalėtų labiau vertinti savo gyvybę, kurią tik Dievas duoda ir gali atimti. Tai visiškai tipiški sam-

---

23 Išrašas iš Telšių konsistorijos bylos apie valstietį Kuzą, 1862 01 25, VIA, f. 669, ap. 4, b. 253a, l.14. Tame pat fonde yra ir daugiau panašių bylų.

24 Konsistorijos nuosprendis dėl valstiečio Aiduko, 1870 05 15, VIA, f. 669, ap. 4, b. 992, l.3-4; Konsistorijos nuosprendis dėl miestiečio Naudžiūno, VIA, f. 669, ap. 4, b. 879, l.8-9.

protavimai, kuriuos galima aptikti beveik kiekvienoje Telšių vyskupystės byloje apie savižudžius. Prie religinės interpretacijos dar sugrįšime, o dabar dar stabtelkime prie valdiškos.

Atrodo, kad savižudybių dinamika didesnės įtakos valdžios požiūriui neturėjo. Savižudybių skaičius Lietuvoje XIX amžiaus antroje pusėje augo labai iš lėto. (Deja mūsų surinkti duomenys teapima tik Vilniaus guberniją, kuri 1843 metais buvo reorganizuota. Ją sudarė septynios apskritys: Vilniaus, Trakų, Ašmenos, Švenčionių, Lydos, Vileikos ir Dysnos. Taip pat reikia pridurti, jog ir šie duomenys nėra tikslūs bei išsamūs. Apskaičiavimus apsunkina ne tik netikslus gyventojų skaičius, bet ir vis dar didelis neišaiškintų, vadinamųjų „atsitiktinių", mirčių skaičius. Štai pavyzdžiui 1892 metais užfiksuotos 286 atsitiktinės mirtys, iš kurių priežastis nenustatyta – 135, t.y. šiek tiek mažiau nei pusė. Panašiai buvo ir 1893 metais: užfiksuotos 304, neišaiškintos 122. 1895 metais santykis vėl panašus: 289 ir 124. Tiesa, 1896 metais santykis pasikeitė: 238 ir 79.[25] Kaip jau minėta, tarp neišaiškintų mirčių galėjo būti ir savižudybės atvejų. Taip pat neaišku ar į bendrą statistiką pateko nusižudę kariškiai.) Tai patvirtina ir mūsų skaičiavimai.

---

[25] Duomenys iš ataskaitų „Apie smurtines ir atsitiktines mirtis" 1892-1896 metais žr. VIA, f. 388, ap. 1, b. 942, 1.1-2, 27-28, 53, 104; b. 964(1), 1.7-8, 33-34, 56-57, 82-83, 110-111; b. 985, 1.1-2, 27-28, 53-54, 79-80, 100-101; b. 1002, 1.1-2, 87-88, 137-138, 112-113; b. 1025(2), 1.1-2.

Savižudybių dinamika Vilniaus gubernijoje 1850-1896 metais

Savižudybių skaičius 100 000 gyventojų

Metai	1850 – 1857	2.2
	1860 – 1869	2.5
	1871 – 1876	3.2
	1880 – 1889	4.1
	1890 – 1896	4.3

Lentelė sudaryta remiantis Vilniaus gubernijos statistikos komiteto surinktais duomenimis. Bendras visų bylų pavadinimas – „Apie smurtines ir atsitiktines mirtis". Jos saugomos Lietuvos Valstybiniame istorijos archyve f.388, ap. 1, b. 510; b. 538; b. 640; b. 732; b. 751; b. 766; b. 805; b. 823; b. 868; b. 889; b. 925; b. 942; b. 964; b. 985; b. 1002; b. 1025. 1850–1857 m. ir 1860–1869 m. duomenis paimti iš metinių Vilniaus gubernatoriaus ataskaitų f.388, ap. 1, b. 211; b. 227; b. 242; b. 267 (1); b. 288 (1); b. 298 (1); b. 315; b. 316 (1); b. 337 (1); b. 359 (1); b. 380; b. 481.

Taigi, nors ir su nemažom išlygom, galėtume teigti, kad savižudybių skaičius šiek tiek išaugo tik pačioje XIX amžiaus pabaigoje. Negalima konstatuoti ir staigaus savižudybių skaičiaus padidėjimo. Remiantis XIX amžiaus antros pusės statistiniais duomenimis galima teigti, jog savižudybių padaugėdavo pavasario ir vasaros mėnesiais. Daugiau savižudžių užfiksuojama tarp vyresnio amžiaus asmenų. Taip pat dažniau žudomasi buvo „apskrityse", kur beje gyveno ir daugiau gyventojų, nei miestuose. Tarp miestų savižudybių skaičiumi pirmavo didžiausias gubernijos centras – Vilnius. Kokias iš to galima padaryti išvadas?

Trūkstant empyrinių duomenų, pasiūlytos išvados bus gana spekuliatyvios. Galima daryti prielaidą, kad amžiaus pirmoje pusėje, pasinaudojant prancūzų sociologo Emile Durkheim terminu, dominavo „fatalistinių" savižudybių tipas. Jų priežastimi buvo pernelyg intensyvus ir perdėtas individo poreikių, emocijų reguliavimas bei slopinimas, „despotiškos disciplinos" pagalba, o taip pat bet kokių perspektyvų ateityje nebuvimas. Atrodo, kad ir amžiaus antroje pusėje situacija mažai tepasikeitė. Todėl vargu ar galima teigti apie „anoniminių" ir „egoistinių" savižudybių tipo atsiradimą. Anot Durkheim, jos aptinkamos ir vyrauja tose visuomenėse ir socialinėse grupėse, kuriose individai nėra pakankamai integruoti arba kuomet bendruomeninės kontrolės funkcijos susilpnėja. Susidarius tokiai situacijai senos, tradicinės socialinės elgesio normos laikomos nebepakankamomis, „atgyvenusiomis", o naujos bendruomenės gyvenime dar nesuspėjo įsitvirtinti ir kelia nepasitikėjimą. Tokiu metu ypač stipriai išgyvenamas atitrūkimas nuo bendruomenės, suvokiama „kolektyvinių" vertybių krizė, kas galiausiai turi įtakos anoniminių savižudybių skaičiaus išaugimui.

Veiksniai galėję turėti įtakos anomalijos susiformavimui Lietuvos viešajame gyvenime pasireiškė pakankamai vėlai ir nebuvo – santykinai – intensyvūs. Kitaip tariant, industrializacijos, urbanizacijos bei visuomenės sekuliarizacijos tempai buvo palygint lėti. Taigi jų poveikis, dezintegruojant ir transformuojant tradicinėmis – bendruomeninėmis vertybėmis pagrįstą socialinę tvarką, ribotas. Istoriko Vytauto Merkio teigimu, net ir XIX amžiaus antroje pusėje Lietuvoje stambių industrinių centrų nebuvo. Jie pradėjo formuotis pakankamai vėlai, maždaug apie

aštuntą-devintą dešimtmetį. Ir tik pačioje amžiaus pabaigoje, didesnė dalis įvairiose pramonės šakose dirbančių darbininkų, tampa pastovūs ir nesusiję arba beveik nesusiję su žemės ūkiu.[26] (Kita vertus, demografinio „sprogimo" išdavoje ir dėl lėtų urbanizacijos bei industrializacijos tempų žymiai išaugo Lietuvos gyventojų emigracija.)[27]

Santykinai nedideliam savižudybių skaičiui įtakos turėjo ir viešame gyvenime dominuojanti religinė (katalikiška) represyvinė sistema. Turimas omenyje, ne tik neigiamas požiūris į savižudžius, bet ir religinei galvosenai būdinga mirties sakralizacija. Kaip jau minėta, mirtis laikyta svarbiu etapu pereinant iš laikinojo į amžinąjį gyvenimą. Tačiau tik dora, garbinga mirtis leidžia tikėtis tokios perspektyvos. Svarbu tai, kad būtent XVIII amžiaus pabaigoje – XIX amžiuje tokios nuostatos imtos nuosekliai įgyvendinti, bažnyčiai ėmus griežčiau kontroliuoti liaudies palaidojimų tvarką bei ritualus. (Bet apie tai šiek tiek vėliau.)

Iš esmės XIX amžiaus religinėje sampratoje galima išskirti bent kelias savižudybės interpretavimo tendencijas. Žinoma, vyravo neigiamas požiūris, kurį visgi galima būtų niuansuoti. (Savižudybė krikščionybėje, panašiai kaip judaizme, interpretuota, kaip nepaklusnumas Dievo valiai, todėl amoralus ir vertas pasmerkimo poelgis. Asmeniui, „sąmoningai save pražudžiusiam" grėsė atskyrimas nuo bažnyčios ir nuo bendruomenės. Laidojimo ritu-

---

26 Витаутас Меркис, *Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в 19 в.* (Вильнюс: Минтис, 1969), с. 422-425.

27 Alfonsas Eidintas, *Lietuvių kolumbai* (Vilnius: Mintis, 1993), p. 12.

alai turėjo demonstruoti aplinkinių panieką. Savižudybė buvo pateisinama vos keliais atvejais, pvz. merginai stengiantis išsaugoti skaistybę.)

Štai kaip apie savižudybes, amžiaus pradžioje, rašė kunigas Jurgis Pabrėža. Pamoksle apie penktąjį Dievo „prisakymą" (nežudyti), kurį jis pavadino „razbainikyste" pažymima, kad negalima ne tik kitų, bet ir savęs žudyti. Taigi baisią „razbainikysty" įvykdo tas, kuris „pats sau gala padaro".[28] Visi savižudžiai jei: *„...prie pylnos nóumonys tay padary..."* nebus išganyti. (Visi būsią prakeikti nesvarbu ar jie laisvėje nusižudė, ar kalėjime.) Tokių laukia pragaro kančios. Tolesni Pabrėžos samprotavimai liudija, kaip savižudybė buvo suvokiama. Savižudžiais reiktų laikyti ir tuos, kurie: 1. dėl girtuokliavimo „sudega", ant kelio sušąla ar nuskęsta; 2. neteisingai maitindamiesi *„nesweykatą igaun"*; 3. iš pykčio, pavydo, liūdesio suserga ir numiršta; 4. savo kūną be tikėjimo „martwyj" t.y. kankina, jog dėlto „ligą gauna"; 5. gaili šeimyną samdyti, sunkiai dirba ir todėl suserga; 6. *„...pardaug beprotyszkay spaudos pri moksla, gal taypogi sógrieszit"*; 7. šykšti sau rūbų, suserga ir numiršta; 8. žiemos metu pernelyg stengdamiesi gražiai rengtis sušąla, suserga, miršta.[29] Tai „platus" savižudybės supratimas, kuomet šalia sąmoningos egzistuoja ir nesąmoninga savižudybė. Tokia Pabrėžos samprata nėra atsitiktinė. Taip teigdamas, pamokslų autorius stengėsi apsaugoti savo parapijiečius nuo „negarbingos"

---

28 Jurgis Ambraziejus Pabrėža, *Kninga pyrma apey sakramentus ógolnay yr apey nekórius sakramentus ipatingai*, Vilniaus Universiteto bibliotekos rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 1 D57, 1.489,494.

29 *Ibid.*, 1494.

mirties, kartu palikdamas jiems amžino gyvenimo galimybę. Kita vertus, Pabrėžos samprotavimai liudija, kad kasdieniniame gyvenime valstietis visų išvardintų nelaiko nei savižudžiais, nei nusidėjėliais.

Paprastai katalikiškoje nuodėmių sistemoje kalbama apie sąmoningą savižudybę. Amžiaus pradžioje Vilniuje išleistame katekizme teologijos daktaras, pagarsėjusio moralinės teologijos vadovėlio autorius, Andriejus Pohlis (1742-1820) sąmoningą (lenk. umyslne) savižudybę mini tarp kitų nuodėmių, „nukreiptų" prieš šv. Dvasią ir „šaukiančių Dievo bausmės" ar keršto. Šalia savižudybės, kuri užrašyta pirmąja, dar minimos „begėdiškumas prieš prigimtį", vargšų ir našlaičių engimas bei vengimas laiku tarnams, darbininkams išmokėti atlygį.[30]

Panašią vertybinę sistemą galima aptikti ir amžiaus viduryje. Vienuolis domininkonas Rapolas Jasikevičius (1801-1879) kalba apie šešias nuodėmes prieš šv. Dvasią ir keturias „szaukantis unt Dievu". Tarp šių pirmoji yra „norietinas ažumuszimas", antroji vėl „begėdiškumas prieš prigimtį".[31]

Kartu, paraleliai, religinėje galvosenoje egzistavo ir pakantesnio požiūrio į savižudžius galimybė. Dar apaštalo Pauliaus laiške Filipiečiams teigiama: „...verčiau man mirti ir būti su Kristumi, nes tai visų geriausia."[32] Štai ir XVIII amžiaus vidurio katekizme į klausimą „Ar tinka sau mirties linkėti?", atsakoma: iš nusiminimo ar pykčio ne,

---

30 Andrzej Pohl, *Powinnosci chrezescianskie czyli katekizm missyiny* (Wilno, 1801), p. 30.

31 Rapolas Jasikevičius, *Prideristes Krykścioniszkos par kłausimus yr atsakimus dił parpionu* (Wilniuje, 1856), p. 24.

32 *Naujasis Testamentas*, Laiškas Filipiečiams 1.23.

tačiau mirties linkėti sau galima, norint greičiau danguje atsidurti. Kartu ten pat pažymima, kad „save užmušti" yra „didis labi griekas ir toksai su judošiumi į amžiną pragarą skubinas."[33] Mykolas Olševskis (1712-1779), reguliariųjų kanauninkų atgailos ordino vienuolis, teologijos mokslų daktaras, populiarioje „Broma atwierta ing wiecznasti" (pirmasis leidimas 1753 metais, paskutinis – 18as – 1851 metais) samprotauja apie tuos pačius dalykus. Mirties galima sau linkėti, tačiau su viena sąlyga, jei norima kuo greičiau „Dievo veidą" regėti. Iš bėdos ar ligų negalima. Tas, kuris kantrybės neturi ir „prašo mirties" nesupranta, kad vėliau kentės dar didesnes kančias. Kartu į klausimą ar galima asmenį, kuris dėl sunkios ligos nusižudė „ant šventos vietos laidoti", atsako teigiamai. Svarbu, kad toks asmuo iki mirties krikščioniškai gyventų, o mirties momentu visai būtų „nutrotijs razumą" t.y. išprotėjęs. Taigi savižudybė turėjusi būti nesąmoninga. (Be šių aplinkybių Olševskis pasiūlė dar kelias: asmuo privalėjo būti atlikęs Velykinę išpažintį ir gavęs šv. sakramentą.)[34] Panašiai mąstoma ir kituose XIX amžiaus katekizmuose. Mirties nei sau, nei kitam linkėti negalima, jei tai daroma nusivylus, supykus ar dėl kitos „piktos priežasties", tačiau jei norima greičiau į rojų pakliūti ir „iš Dievo meilės", tuomet galima.[35]

---

33 [Aleksandras Horainas?], *Pamokslas krikščioniškas Trumpai izgulditas* (Wilniuy, 1743), lapai nenumeruoti.

34 Mykolas Olszewskis, *Broma atwierta ing wiecznasti* (Wilniuy, 1824), p. 60-61.

35 Jurgis Lechavičius, *Nawies krykszcionyszkas katalykyszkas katechizmas arba tykras dawadas apej wiera tykieima...* (Wilniuj, 1847), p. 26.

Visos minėtos nuostatos, užfiksuotos labiausiai paplitusiuose ir ypač „paprastos liaudies" skaitomuose religinės literatūros pavyzdžiuose – katekizmuose, turėjo aiškiai išreikštą normatyvinę prasmę. Betgi akivaizdu ir tai, kad tarp socialinės normos ir konkrečių elgesio tipų visuomet išlieka tam tikras atstumas. Todėl visiškai logiška būtų klausti, kokie veiksniai tą atstumą sąlygoja. Neaptarinėdami visų galimų sociokultūrinių reiškinių įtakos, apsistosime ties visuomenėje vyravusių požiūrių į mirtį bei jų evoliucijų analizės.

Kasdieninė savižudybės interpretacija

Pateiksime tik kelis „paprastos liaudies" galvosenos ir elgsenos pavyzdžius, kurie visiškai neblogai parodo jos požiūrius į savižudybes. 1864 metais Vilniaus apskrityje, Maišiagalos valsčiuje, Kvakšių kaime pasikorė trisdešimties metų valstietė. Ji buvo palaidota paslapčiomis, apie tai nepranešus policijos vyresnybei. Galiausiai tai sukėlė policijos valdininkams įtarimus, kad moteris buvo nužudyta. Vėliau vyras aiškinęsis, kad grįžęs iš darbų jau rado žmoną pasikorusią. Anot jo, „pagal paprotį" sukvietęs žmonos gimines bei kelis kaimynus, niekam nepranešę ir ilgai nelaukę savižudę palaidoję šalia kaimo esančiose kapinaitėse. Laidojo be kunigo, karste, kurį padarė pats velionės vyras. Laidotuvėse dalyvavo visi kaimo gyventojai, kas liudytų, kad kaimynai bent jau savižudės šeimos nesmerkė. (Vėliau jie savo parodymuose policijai teigė: „atsitiko su žmogumi nelaimė".) Kvotos metu velionės vyras aiškinosi: skubėję laidoti, nes bijojo tardymo ir „gaila buvo daryti žmonai skrodimą". Policijos pareigūnai

galų gale nuspendė, kad savižudybės priežastimi buvusi liga. (Liudininkų parodymuose taip pat vis kalbama apie kažin kokią velionės ligą.) Galiausiai byla baigėsi tuo, jog teismas moteriškės vyrą už tai, kad šis palaidojo žmoną be policijos žinios, nubaudė trijų savaičių areštu policijos areštinėje.[36]

Žinoma, būta ir kitokių reakcijų ir požiūrių. Štai 1891 metais Peterburge leidžiamo laikraščio „Kraj", skyrelyje „Laiškai iš provincijos" rašoma, jog Vilniaus apskrityje, beje toje pat kur nutiko ir pirmasis aprašytas įvykis, tik jau Antanaičių kaime pasikorusi aštuoniasdešimties metų senutė. Giminės nutarę ją palaidoti kapinėse – lenk. *cmentarz*. (Paprastai taip vadinamos mūrine tvora aptvertos ir pašventintos kapinės.) Tačiau šito neleido daryti to paties kaimo valstiečiai. Neleido jie laidoti ir prie kapinių. Todėl velionės giminės palaidojo moteriškę miške. Tačiau po kelių dienų, giminėms prašant ir vietos valdžiai padedant savižudės kūnas buvo perlaidotas kapinių pakraštyje. Bet gi sekančią dieną jis buvo iškastas ir nuskandintas pelkėje. Policija suėmė tris to paties kaimo valstiečius. Žinutę laikraščio korespondentas baigė paaiškinimu, esą pas lietuvius egzistuoja prietaras, jog savižudį reikia laidoti toliau nuo gyvenamosios vietos, o geriausia skandinti, nes jo siela keliaudama po pasaulį blogus darbus daranti.[37]

Aprašyti keli atvejai rodo prieštaringą ir dvejopą požiūrį į savižudybes. Pirmuoju, bijomasi valdžios ir sku-

---

36 Maišiagalos tūkstantininko raportas Vilniaus apskrities 2-os nuovados pristavui, 1864 05 16; taip pat žr. Išrašas iš bylos apie Pranciškos Kvakšienės mirtį, nagrinėtos Vilniaus apskrities teisme, 1866 04 25, VIA, f. 454, ap. 1,1.1-2, ir 1.22-23.

37 [?] „Listy z prowincji", *Kraj*, 1891, nr. 5.

bama savižudę palaidoti paprastose, nešventintose kaimo kapinėse. Įvykių dalyviams nei pati savižudybė, nei velionės artimųjų elgesys nesukelia ypatingų išgyvenimų. Savižudės šeimai netgi reiškiama tam tikra užuojauta. Visiškai kitaip atsitiko antruoju atveju. Kaimo gyventojų reakcija priešiška: jie neleido velionės laidoti kapinėse, kartu su kitais kaimo gyventojais. Nebijota net gi pasipriešinti valdžios potvarkiams.

Galima įvairiai samprotauti, kodėl gi valstiečių reakcija ir elgesys tokie skiringi. Gal būt neigiamas, religinės sistemos padiktuotas, požiūris į savižudybes „žemesniųjų" socialinių sluoksnių galvosenoje bei jausenoje formavosi pamažu, iš lėto išstumdamas tradicinį „abejingumą mirčiai". (Abu įvykiai užfiksuoti toje pat apskrityje, tačiau juos skiria bemaž trisdešimties metų laikotarpis.) Tuomet tektų daryti išvadą, kad neigiamo savižudybės vertinimo įsitvirtinimas visuomenės sąmonėje nėra toks jau senas, kaip dažnai atrodo. Tiesa, galima galvoti ir kitaip. Vienas kitam priešingi požiūriai ir vertybinės sistemos nepakeičia ir neišstumia viena kitą, bet dažnai egzistuoja paraleliai t.y. viena šalia kitos. Iš esmės tokius spekuliatyvius samprotavimus galima būtų tęsti, bet pabandykime „sugrįžti" prie tikrovės.

Nesunku pastebėti, kad pirmuoju atveju valstiečiai savižudę palaidojo nešventintose kaimo kapinėlėse. XIX amžiuje, daugelyje Lietuvos vietų jos dar buvo išlikusios, nors laidojimai jose buvo ribojami. Dažniausiai jose laidojami tie, kurių negalima laidoti pašventintose kapinėse. Antruoju gi pabandyta savižudę palaidoti būtent tokiose kapinėse. Ir atrodo tai sukėlė didžiausią aplinkinių nepasitenkinimą ir pyktį.

Manytume, jog dėmesys mirčiai sustiprėja, o kartu vis mažiau tampa toleruojamos „negarbingos" mirtys tame tarpe ir savižudybės, kuomet visuomenėje vis labiau įsigali pakankamai griežta *socialinė praktika visus mirusius laidoti tik pašventintose*, gerai prižiūrimose kapinėse. (XIX amžiaus tekstuose jos paprastai vadinamos *cmentarz*.) Bažnyčios ir civilinės valdžios draudimai laidoti bet kur bei bandymai kontroliuoti palaidojimų tvarką prisidėjo ir prie neigiamo požiūrio į savižudžius ir savižudybes įsitvirtinimo. Jiems buvo apribota galimybė būti palaidotais, kartu su kitais bendruomenės nariais, todėl jie ir buvo verti pasmerkimo. Naujos tvarkos nesilaikymas paprastai jau suvokiamas ir aiškinamas, kaip negerbimas „nuo amžių" susiformavusių „tradicijų" ar „papročių". Tiesa, nauja socialinė tvarka įsigalėjo ne iš karto.

1997 rugsėjis

LAIŠKAS SYLVIA PLATH

TAUTVYDA MARCINKEVIČIŪTĖ

Mieloji Silvija,

rašau Tau tokią pat atšiaurią žiemą kaip tada, kai
greitosios pagalbos automobilyje
virš Tavęs pasilenkė Thanatos, ir aš nežinojau,
kaip atrodo Eros, būdama tik aštuonerių.
Užtat dabar esu aštuoneriais metais vyresnė už Tave
ir tam, kad suprasčiau Tavo pasitraukimą
iš šio beprotiško Casino, ant kurio ruletės
užstatomi ne tik pinigai ir šlovė, bet ir nieko
neįtariantys gretimame kambaryje
miegantys kūdikiai, apsikabinę pliušinius plėšrūnus,
išverčiau Tavo eilėraščius: supratau, jog Tu sugebėdavai
egzistuoti, jau iš toli žvelgdama
į save, –
lyg šis kasdieninis pasaulis tebūtų avilys,
iš kurio sklindantys nesuvokiami lotyniški skiemenys
/ trauktų
Tave lyg jo savininką – Cezarį.

Gal gali atsakyti, kodėl ir mane
durų girgždėjimas gretimame kambaryje
pusė aštuonių ryto,
brėkštant,
sugrąžina į avilį, į patį bičių spiečių,
ir aš nebesuprantu šio tarptautinio pokalbio su juodu
telefono karstu – tarp Tavęs ir manęs.

1995.XII. 1

KILMINGUMAS

Senyvo vyro nekankina jau pavydas,
Į mylimosios nuopuolius jis žvelgia atlaidžiai,
Nugrimzdęs meditacijon, kad savo vidų
Išstudijuotų, žino, kad dėl vištų pešas tik gaidžiai.

Tačiau jaunystė traukia lyg gyvybės eliksyras, –
Perpus jaunesnis jis atrodo sau,
Galėdamas prisipažint, kad paskutinį kartą vyru
Pabūti nori, kai išpažinties klausau

Ir jam pavydžiu. To sielos kilmingumo,
Nors vėjavaikė neįvertins jo visai,
Iškeitus į jauniklį, kuris žiautaroja gumą
Aikštelėj šokių. Kasdien. Taip paprastai.

ANTIKA

pagaliau jau sniegas krinta mes priėjom labirintą
kaip nurodė mums Homeras puslapy ketvirtame
akvedukai ten tviskėjo o į knygą minios ėjo
ir gaivusis jūros vėjas siautė peizaže tame

temperatūra pakilo bangos rėžėsi į kylį
Kapitonas liepė greitai užsikimšt ausis vašku
vyrai nesuprato tono nes nereikia jiems Platono
jeigu nori vandenyną jie paversti tik tašku

kol dar egzistuoja tiesės nes į kūnus rankos tiesės
egzaltacijoj gašlumo sumaišydamos vardus
o sirenos kaip plaštakės per atstumą nuo Itakės
gyrės jūrų Poseidonui kad vyriškis toks gardus

ten Didonė su Enėju kameron tamsion įėjo
ir atrodė visą amžių nežinia ką ten darys
bet didvyriui buvo lemta įsijungti šviesią lempą
neutralizuot Didonę iškeliavus pro duris

1997.V.14

IR VĖL E.A. POE

Kaip norėčiau aš turėti visą Edgarą Alaną
Bet Amerikoj jis tupi laukdamas aeroplano
Kad galvotrūkčiais nuvežtų jį į saugią knygų rinką
Nes nuo amžino buvimo ima nervai ir pakrinka

Ir vaidenas Ulialiumė nors jinai yra studentė
Bakalauro laipsnį gavo ji parašius apie dendį
Ratas amžinas gyvybės apsisuko aplink ašį
Voras musės paragavęs nuo jos kraujo nusitašė

Ak kraupi yra gyvybė kriminalai Poe parūpo
Nori jis ką nors nudėti jeigu tik užteks tam ūpo
Juk įvyko iš tikrųjų žmogžudystė Morgo gatvėj
Ir skaitytojas ten buvo neapkęsdamas vienatvės

Tad padėjo jis atskleisti šią istoriją gan painią
Ir į jokią brangenybę jis tos knygos neišmainė
Guli tūkstančiai Alanų miestų didelių knygynuos
Milijonais Ulialiumių nuo mirties griovy jie ginas

1997.V.13

VAGABUNDAS

Ekspresas apsnigtoj stotelėj nesustoja Dunda
Plieniniais bėgiais ratais Ir aklinai užvertoje kupe
Kadais jau skirpstais virtusią lektūrą rašo vagabundas
Kad raidės būtų regimos prie žvakės kaip kape

Po to pro vagonus jisai praeais Plackartas
Taip pat bus užimtas Į proseneles besiremdamos ranka
Kažkokius mezginius painius regs moterėlės Nei pakartas
Anei paleistas jis stebės kaip greit bėgioja pirštai siūlus
/ surenką

Ir nutrūktgalviškai lakstys vaikai Docentas
Ruoš konspektus Ir kaip inteligentiškai jo akiniai
Iš proto ves paleistą laisvėn kalinį Sudilusio mėnulio
/ centas
Dūlės bekojo elgetos kepurėj nuo seniai

Ir jie visi bus teisūs tuo kad liks daug gyvesni negu
/ vaizduotė
Galėjo perkelt iš plackarto realybės į kupe
Užvertą aklinai Tad ką gi vargšas vagabundas duoti
Galėjo priverstas apsiribot tik tuo ką jis prisimena kape

SILENTIUM

O rašomoji mašinėlė – (koks dabar turėtų
Išnirti žodis?) – beasmenė, – nes priklauso dviems
Rašytojams, kurie nevirsta vienu, lyg pro rėtį
Pabirdami skirtingom kryptimis. Avims

To nesuprasti – trūksta proto proteino
Kraujažolei, kuri be kraujo, – taigi ne žvėris
Už grotų. (Ir fortepionas ligi išprotėjimo
Kartoja si-bemol), verčiau negrotų, – dar žėrįs

Silentium. Kad netrukdytų, kol ant miesto nenukrito
Aušra tikrovėje ištarti: – Labas rytas!

NEĮMANOMAS INTERVIU

Nieko nėra šlykščiau už purvinosios spaudos
Korespondentus, kurie dauginas kaip mikrobai,
Čiulptuvais besistengdami praryt nelaimėlį, kuris raudos
Raudono gaidžio skiauterei padegus netikėtai trobą;

Toks fotogeniškas Adomo kostiumu, pačiam pirmam
Nučiupinėtam puslapy, po kojomis netekęs
Bet kokio pagrindo, jis kioskuos bus parduodamas,
/ priimamam
Ant stalo siūlomas, krūvelėm kraunamas skaitykloj
/ bibliotekos.

Taip nukryžiuojama. Ir vėl. Dar šnara laisvas medžių
/ plotas.
Dėl trisdešimt skatikų ir istorinės garbės
Pirmiems sensacijos bakterijom užkrėst tingaus miesčionio
/ protą
Korespondentai padirbės.

PERPETUUM MOBILE I

Kol dailininkas spaudė ochrą, iš vedybinės ochrankos
Paspruko moteris, lyg dovanotą chrizolitą į lombardą
Nunešusi pirmagimį, kurį už procentus išpirko tėvo rankos
Prieš pat sprogimą laikrodinio mechanizmo, – jį išardę

Lyg teroristų sąmokslą... O išgaravus motina ir jos
/meilužis,
Priplėkusioje kameroj geismų prikaustyti prie kūno stabo,
Slapčia jau neapkenčia vienas kito ir palūžę
Malonės prašymu sušvelnint nuosprendį mėgina,
/ kreipdamies į štabą

Likimo. Tačiau Aukštybių Tribunolas neatsako. Kokios
/ žvaigždės šaltos!
Tik tebevyksta sublimacijos procesas, per kurį be proto
/ rėmų
Toks vienišas, kad netgi Tu, o Viešpatie, viešesnis žemėj,
/ švirkšt kobaltą

Pradės žmogus, kad perdažytų dangų panoramoje San
/ Remo.

PERPETUUM MOBILE II

Judrus kaip gyvsidabris, nes vardu Cinoberis,
Dažų tūbelėj į pasaulį neišspaustas vaikas
Tebesapnuoja realybę, iš kurios tik nuobiros
Raudonos lyg šiaudai dažyti draikos

Kūrėjo-Tėvo sąmonėj. Tačiau aplink tik negyvi rakandai,
Nes nebėra energijos tvėrimui, ji kažkur pradingo
Kartu su moterim, net, regis, dulkės ant paklodžių kanda,
Kol beieškodamas sūnaus, jis bastos lyg šuva laukinis
/ Dingo.

VIŠTOS KIRTIMAS

Kokia estetika – net mėsinėje reikia vakuuminio įpakavimo,
Kad tik neprasisunktų vištos kraujas ant mozaikinių
/ grindų,
O juolabiau netykšteltų ant aukštakulnio bato, nuolat
/ avimo,
Tačiau pakaks raudoti krokodilo ašarom, kad net pačiai
/ graudu,

Civilizuotoji veidmaine. Nes jau girdi, kaip greit arterijom
Pradėjo srūti tavo karštas kraujas, o kas būtų, jei
/ brangiausioji tava galva
Atgultų ant kaladės kaip kvaila višta, o kut kudak isterija
Jau taip pažįstma negailestingoms rankoms, kad
/ nekrūpteltų kalva.

Tad ko gi susijaudinai? Nes net gimtinę tvarte
/ šeimininkai du augino,
Kad, progai pasitaikius, jai nupeštų plunksnas ir praryt
Sočioj puotoj galėtų, svaidydami kaulelius pro petį, na, o
/ tu anginą
Įsivarei žiūrėdama, kaip vištą kerta, nes to, ką vakar jau
/ suprast turėjai, dar nesupranti poryt.

IN MEMORIAM K.J.

Natūralus atsiskyrimas, – ne irimas, bet vien rimas
Nuo tyrinėtojos (kaip skruostams dera
Šios žemės žymės, kaip ten apibrėžt?),
nes ten pati esu nurimus,
Pavargus nuo akiračio plataus ir į lovytę
guldomai taip gera
Pačiai sau būt ir motina, ir jos dukra.

Sapnuok harmoniją, nors nežinau, kaip ji atrodo,
Turbūt gražu, privalo būt gražu,
Maždaug taip pat kaip rūmai, – ne griuvėsiai, – Rodo,
Kuriuos tikrovėje regėsi, nepavertus miražu.

Ir uždara, ir atvira tartum tvirtovė, –
Nelygu – kas ten veržias – priešai ar draugai
Pasąmonės sapnuos, (na štai, narcizai stovi
Vazelėje ant stalo), ir vyriškis rūko, pavargai
Klausytis? „Poetry" dar neskaityta, bet jau vysta
žvilgsnyje skvarbiam.

Pabėgusi, atsiribojusi: berniukas su riedučiais
Kavinėj čiuožinėja, rodos, ką tik švietė
saulė, o dabar perkūnija,
Kurią girdžiu, atsukus nugarą lyg vėl koks dučė
Į valdžią rioglintųsi.

Viešpatie, bet ką daryt su ja?
Kazys Jankauskas vakar mirė, tai – kur kas svarbiau.

Dar lyja. Po mirties, Kazy, ar Tu užuodi
Tenai gyvybės kvapą, ne tuos kiniškus dažus,
Kuriais taip atsargiai naujagimio
pėdas paliečiam – žodis
Tėra ribotas instrumentas ir todėl – dužus,

Nes su pretenzijom į meną, oikumeną, menę,
Užvertą visados, jei tik žaidi žodžiu,
Netapdamas juo pats, (šalia prisėdo žmonės, mini
Kažką), bet užsivėrus tartum kriauklė, tegirdžiu

Kaip dzinksi ne jų įrankiai, tačiau sekundės,
Sukaustytos ciferblate, prailgusios lig pasimatymo su
savimi, –
Avantiūristiškai ryžtinga, ir gerai, kad tu,
/ žalty, sugundei
Tą pirmą obuolį nurėkšt... Aha, jau praregėt imi!

„Dunhill". Menthol. Ir žiebtuvėlio krematoriumas,
Tik Kas-esmė. Visvien juk viskas virsta pelenais:
Kažkas ne taip: iš karto neišniro rimas, nors nenorim mes,
Kad Hitlerjugendas ir su mumis – kaip su anais...

Nors ir prailgo man minutės, bet jų reikia,
Kad, varstydamos tas neregimas duris,
Besidalindamos tą pačią duonos riekę,
Nelauktumėm, kol jas kas kitas pradarys.

1996.V. 2, Kavinė „Parole"

A†A Kazys Jankauskas (g. 1906 m.) buvo vienas vyriausių amžiumi Kauno rašytojų. 1951-55 m. buvo represuotas. Išleido romanus: *Jaunystė prie traukinio* (1936); *Vieškelyje plytų vežimai* (1938); *Juodojo milžino žmonės* (1939); *Žygyje* (1940); *Ne pirmas kartas* (1988); apsakymų ir apysakų rinkinius: „Dulkini batai" (1938); „Krito kaštonai" (1959); „Stogas ir žvaigždėtas dangus" (1984); „Dvi galaktikos" (1990)."

LEMTIES BALZAMAS

Tik už stiklinę sulčių, kaip žemai bepulčiau,
Jei neatverčiau, nes dabar jau verta
Atversti ją, – nebeužgyjančios žaizdos.
O, juodos erčios, jeigu buvo gerta
Balzamą tol, kol sielvartas išduos!

Buvau tik kūnas, bet kitaip nebūna,
O, nestatyk iš smėlio, nes jisai ne tokio mėlio
Gelsvos iliuzijų pilies
Pakrantėje pursloto vandenyno, toks skirtumas, kad
/ pavadina
Apsimestu žydru vardu jį tartum pistoletą dujinį,
Jei kartais tik palies.

Na, tarkim buvo Liucija, jei užkulisiuos vyko revoliucija,
Jei raudonieji – tie, kurie pirmieji
Kovojo su baltais.
Nebuvo kraujo praliejimo, pati Gamta kovoti ima,
Jei grumtis reikia ne su tais.

Tiktai išerzint gali smūgiai, ir kuo toliau nuo šitų mugių
Kur lyg medinis karstas šakom tiktai beždžionės karstos
Spigiaisiais auskarais:
Už geležinių narvo grotų verčiau rapsodiją sugrotų,
Nors tik prasideda karai.

Arabijoj ir net Burgundijoj pats velnias ima ir sugundo,
Kad vyrų kraują rytų sočiai bedugniai moterų ąsočiai,
Bet tiktai Motinos žodžiu
Pasitikėti verta pro velėną, nes nebėra kitokio lyno
Kuriuo išduodu ir guodžiu.

Mirtis taip pat tik išdavystė, kuri jau nuo pradžios
/ suvystė,
Žadėjus būti amžina,
Tik laikinumą ji paliko ir nervinį įvarė tiką,
Nes Ją atstoja kiekviena.

Neapsigauki, mano vaike, nes nežinai, ką ji beveikia,
Tik perversmą paruošus, tai ką ji žada, betgi nesuteikia
Užsimiršimo niekados.

Ir prirūkyta peleninė tėra tik moteris eilinė,
Nes be Tavęs jai nuobodu.

Tik neieškok žvilgsniu jos gatvėj, ji didesnėj dabar
/ vienatvėj –
Tik ji gal neišduos.
Kai vedasi Lemtis į olą, o joj ir vėl begalviai puola
Balzamą pažinimo
Vėl pila ant žaizdos.

1996.V.9, Kavinė „Parole"

UŽ SIENOS TAIP PAT UŽSIENIS

Nuo dešimtos ligi pirmos. Kalėjimo režimas.
Bet skambint galima. Rytoj šiltų atnešiu vėdarų, –
Murkiu ragelin, nes kailyje nė vieno įbrėžimo
Nepamačiau po to, kai nežinojai ką darai.

Dar cigarečių. Ir tris sąsiuvinius – svarbiausia,
Kad prasiskirtų sienos, kai vaizduotės trotilu
Duris sprogdinsi ten, kur aš skverbiausi –
Į psichikos gelmes, – apie kurias tyliu.

Kol kas. Einu pas gydytojus. Komutatorius
Prie durų. Dabar atsakomybę prisiimsiu sau
Už tai, kad ne miesčionys esame. To man nepataria
Savisaugos instinktas, bet – jo neklausau.

Kiemelyje greitosios mašina. Ir durys čia be rankenų,
Jokios vilties iškasti urvą grafui Montekristui
Pas žmones. Bet lankymas kasdien. Ir tai patenkina,
Nes daug labiau kentėti privalėjo Kristus.

Draugai aplanko. Ir valgykloj draugiškai parūko
Slapčia nuo brolių ir nuo seserų
Baltais chalatais, bet netgi į pritrūkusį peruko
Visi pagarbiai kreipiasi seru.

Lyg būtum išvažiavęs sostinėn tu britų,
Kad paklausytum, kaip Big Benas muša
Nuo ryto ligi vakaro, kol nenukrito
Pusiausvyros rodyklė, vėl pajutus mūšą.

Sėsk ir rašyk. Nekreipki dėmesio, kad tinkas
Nuo sienų byra, čia netikros sienos,
Kol tušinuką taip laikai, kaip tau patinka,
Nes tai lazdelė burtų, kad bendrautų sielos.

1997.XII.12

SMULKIOSIOS KRITIKOS RASA LITERATŪROS DOBILIENOJE

KĘSTUTIS KEBLYS

1996-tų metų Pasaulio lituanistų bendrijos suvažiavime Violeta Kelertienė savo paskaitoje išsitarė, kad literatūros kritika Lietuvoje esanti tik „...daili kalbėjimo maniera, pilna nepagrįstų teiginių, subjektyvių impresijų, žavių metaforų..."[1] Neprisimenu, kad kas nors ten diskusijose būtų bandęs šiuo teiginiu suabejoti arba reikšti priešingą nuomonę. Tai nenuostabu, nes Kelertienės frazė visiškai derinosi su bendru nusiteikimu literatūros kritikos atžvilgiu (ne tik išeivijos, bet ir Lietuvos literatų tarpe). Tasai bendras nusiteikimas nebuvo niekur aiškiai deklaruotas, nebuvo pareikštas kokiu kultūrininkų manifestu, o tik šiaip sau pleveno neoficialiuose pokalbiuose, suvažiavimų diskusijose, kartais net šmykštelėdavo spaudos puslapiuose, apraudančiuose liūdną literatūros padėtį posovietinėje Lietuvoje. Kritikos negalavimo simptomai atrodė

---

1 *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse*, red. Albertas Zalatorius, Pasaulio lituanistų bendrija, Vilnius, 1997, p. 70.

labai aiškūs – nėra kriterijų, nėra aiškaus dėstymo, nėra substancijos, o yra tik gražus, šmaikštumu pasaldintas kalbėjimas, tik mažai ką reikšmingo pasakantis gražbyliavimas. Yra nepakanta ankstesniems pasiekimams ir yra nežabotas entuziazmas abejotino brandumo literatūros eksperimentams. Dėl visų šių kritikos nedateklių labiausiai esanti kalta jaunoji karta, intelektualiai nesubrendusi ir akademiškai nepasiruošusi, bet arogantiškai uzurpavusi kultūrinę žiniasklaidą.

Sunku pasakyti iš kur ir kaip kilo tokia bendra nuomonė. Bet jei dauguma taip galvoja, tai bemaž taip ir turėtų būti. Antra vertus, sociologiniai matai ne visuomet yra trumpiausias kelias į tiesą. Todėl ne pro šalį kartais patikrinti įsivyravusių nuomonių pagrindus prieš tom nuomonėm suakmenėjant į nesugriaunamus mitus. Tai atlikti galima patyrinėjant pačią literatūros kritiką, jos pobūdį ir apraiškas, jos sąryšį su bendrąja literatūrinės kūrybos tekme.

Reikalas patikrinti vyraujančias nuomones apie lietuvių literatūros kritikos kokybę buvo pagrindinis akstinas šiam nedideliam projektui – žvilgsniui į smulkiąją literatūros kritiką[2], į grožinės literatūros recenzijas Lie-

---

2 Kai kas (daugiausiai patys recenzentai) recenzijas irgi laiko literatūros kritika. Nes tada recenzentai iš karto, be jokių mokslų, pastangų ir stažo taptų literatūros kritikais. Nors šnekėjimas apie naujas knygas yra panašus į kritiką, bet tai jokiu būdu ne kritika, ne rimta, moksline aura apgaubta literatūros kritika. Recenzijų gamyba nėra koks nors šlovingas užsiėmimas (aš tai žinau, nes ir pats esu toje gamyboje dalyvavęs), bet vis dėl to tai yra kultūrinis užsiėmimas, ir jį reikia kaip nors pavadinti. Tuo tarpu, kol kas nors nukals geresnį terminą, recenzijų kolektyvinį buvimą vadinsiu smulkiąja literatūros kritika.

tuvoje. Žinoma, esminiai atsakymai į rūpimus klausimus gali susiformuoti tik ištyrinėjus šio laikotarpio pagrindinius kritikos darbus. Tokia studija būtų gan platus ir sudėtingas užmojis. O čia pateikiamą nedidelį, ribotos tematikos bei apimties projektą tektų laikyti tik paruošiamuoju darbu, tam tikra įžanga tolimesniems tyrimams.

Šiame nedideliame smulkiosios kritikos tyrinėjime rūpėjo atsakyti į štai kokius klausimus: a) kas rašo recenzijas Lietuvos kultūrinei periodikai; b) koks tų recenzijų pobūdis, kokios kryptys; c) koks recenzijų stilius; d) kokia recenzijų kokybė; e) kokia dabartinė smulkiosios kritikos padėtis Lietuvoje.

Prieš pradedant išvardinti tyrinėjimo duomenis, reikia dar kartą pabrėžti, kad tyrinėjimas buvo labai ribotas ir apimties ir laiko atžvilgiu. Visos išvados paremtos tik 72 grožinės literatūros recenzijom, kurios buvo spausdintos *Metų* žurnale (nuo 1996 sausio iki 1997 liepos) ir savaitraštyje *Literatūra ir Menas* (nuo 1996 lapkričio iki 1997 rugsėjo). Dar po vieną recenziją buvo paimta iš 1996 m. *Lietuvos ryto, 7 Meno dienų* ir *Šiaurės Atėnų*. Taigi visa šio tyrinėjimo statistika ir visos išvados remiasi tik 75 recenzijomis, kurios pasirodė gana trumpame laikotarpyje. Užtat ir bendras smulkiosios kritikos vaizdas čia bus ne istorinis, o dabartinis. Kadangi atspausdintos recenzijos dalinai priklauso ne tik nuo autorių sugebėjimų ir pažiūrų, bet ir nuo redakcijų planavimo bei kontrolės, šių tyrimų išvados gal būtų ir kiek kitokios, jei tyrinėjimas būtų apėmęs ir kitą kultūrinę periodiką, bei kultūrinius skyrius dienraščiuose. Žodžiu, išvados bus sąlyginės. Jas paremti ar pataisyti turės kitos studijos, apimančios ilgesnį laikotarpį ir pilnesnį kultūrinės periodikos spektrą.

Tai tiek įžangų. Einant prie paties svarstymo, pirmiausiai pažiūrėkime kas gi rašo literatūrines recenzijas Lietuvos spaudoje. Išankstinė nuovoka, kad recenzijų autoriai daugumoje jaunieji, pasirodo, yra teisinga. Apie trečdalį recenzijų (26 iš 75) parašė jaunimas. Tai studentai arba dar neseniai studijas baigę vyrukai ir merginos, kurių pavardės kol kas gana retai sutinkamos kultūrinėje spaudoje, arba iš viso negirdėtos. Prie šio „žalio" jaunimo reikia taip pat prijungti dar žvaliai jaunus, bet jau žinomų pavardžių savininkus (kaip Jakimavičių, Parulskį), o taip pat ir jaunuosius rašytojus – poetus (kaip Šerelytę, Bleizgį, Ališauską). Tad sudėjus krūvon visas tris jaunimo kategorijas rasim, kad jie parašė 47 recenzijas, arba 63% visų šio projekto apimtyje esančių straipsnių. Žodžiu, pasitvirtina bendra nuomonė, kad jaunimas aiškiai dominuoja kultūrinę spaudą (bent jau tos spaudos recenzijų skyrius).

Vyresniųjų recenzentų gretas sudaro žinomi rašytojai (kaip Aputis, Baliukonytė, Vaičiūnaitė) bei kritikai, įgiję patirtį ir reputaciją dar prieš nepriklausomybę (kaip Sventickas, Bukelienė). Bet jų žymiai mažiau, negu jaunimo: vyresnieji rašytojai davė 9 recenzijas, o kritikai tik 10.

Iš patyrusių rašytojų daug recenzijų gal ir negalima tikėtis, nes jų pagrindinis darbas juk yra rašyti knygas, o ne apie knygas. Bet kodėl taip skūpiai reiškiasi patyrę kritikai? Neturint tikslių duomenų, galima tik paspėlioti, remiantis atsitiktinėm žiniom spaudoje ir pokalbiuose. Kai kurie iš jų beveik visai pasitraukė iš kultūrinės spaudos, pasijutę nejaukiai chaotiškos demokratijos ir neįprastos laisvės aplinkoje. Prarastas patikimumas ar nesugebėjimas atsiplėšti nuo anksčiau deklaruotų pažiūrų irgi galėjo būti šio pasitraukimo motyvais. Nepasitraukusių yra daugiau,

bet jie, atrodo, nebenori recenzijom purvintis sau rankų, o pasirodo tik tada, kai reikia prieš arogantiškus jauniklius apginti principus ar bičiulių šlovę.[3] Galimas dalykas, kad jie taupo energiją rimtiems kritikos projektams, o galbūt yra įklimpę tiesioginiame darbe (dėstymas universitete, leidyba, politika ar visuomeninė veikla) ir neberanda laiko tokiems periferiniams užsiėmimams, kaip recenzijų rašymas. Žinoma, tai nereiškia kad jie yra visai dingę nuo kultūrinės scenos. Jie randa kitų, mažiau laiko kainuojančių būdų dalyvauti literatūriniame gyvenime ir pareikšti savo svarią nuomonę opiais klausimais – sako kalbeles naujų knygų pristatymuose, dalyvauja grupiniuose pokalbiuose kultūrinėje spaudoje, rašo manifestus, ir panašiai.

Kokias recenzijas rašo tasai būrys jaunimo ir tie keli veteranai? Koks dabartinių recenzijų pobūdis? Lengvesniam recenzijų pobūdžio aptarimui galima sugalvoti kad ir štai tokias kategorijas:

1. supažindinimas (pateikti informaciją, kuria remdamasis skaitytojas nuspręstų ar verta skaityti knygą, ar ne);

2. aprašymas (aprašyti knygos literatūrinę specifiką – stilių, struktūrą, vaizdinių priemonių panaudojimą, ir t.t.);

---

3 Geras pavyzdys yra Alberto Zalatoriaus straipsnis (*Metai*, 1996/10, p. 90), kurį iššaukė kritiški ir net nemandagūs jaunesniųjų pasisakymai apie Juozo Apučio romaną *Smėlynuose negalima sustoti*. Pasinaudodamas proga Zalatorius čia ne tik pabara išsišokėlius, bet ir tvirtai susumuoja savo literatūrinės vertės kriterijus.

3. šnekėjimas (dėstyti savo nuomonę, savo mintis, kurti savo tekstą, pasinaudojant aptariama knyga kaip pretekstu);

4. vertinimas (aptarti knygos literatūrinius privalumus, meninę kokybę);

5. palyginimas (parodyti knygos lyginamąją vertę, vietą literatūroje – mūsų ar kokioje kitoje);

6. stiliaus analizė (atskleisti knygos sąrangą, struktūros metmenis, aiškinti metaforas, kalbos išieškojimą);

7. reikšmės analizė (atskleisti knygos idėjinį pamatą, potekstės reikšmes, prasmės klodus).

Nedaug recenzijų priklauso tik vienai iš šių septynių kategorijų. Dažniausiai recenzijose galima rasti elementų telpančių į dvi (o kartais ir daugiau) kategorijas. (Ideali recenzija, galbūt, turėtų susidėti iš visų septynių.) Dėl to ši septynių dalių klasifikacija nelabai tinka pavienių recenzijų apibūdinimui. Tačiau ji labai paranki norint nustatyti bendrą, kolektyvinį smulkiosios kritikos pobūdį. Ieškant kvantitatyvinės išraiškos tam pobūdžiui, reikia kiekvienoje recenzijoje surasti dalinį priklausomumą pobūdžio kategorijoms ir tai išreikšti procentais. Susumavus dalinius priklausomumų skaitmenis atskiromis kategorijomis, galima apytikriai nustatyti bendrą visų tyrinėtų recenzijų pobūdį.

Atlikus tokį apskaičiavimą, matyti, kad mūsų smulkiojoje kritikoje labai aiškiai dominuoja aprašymo ir šnekėjimo kategorijos. Kiekvienai atitenka maždaug po 22% recenzijų. Taigi apie pusė recenzentų paviršutiniškai aprašo knygos literatūrines savybes ir pasakojasi savo įspūdžius, patirtus knygą skaitant.[4]

---

[4] Griežtai žiūrint, teiginys, kad 22% recenzijų priklauso šnekėjimo kategorijai nėra tikslus, nes kaip minėjome, beveik

Maždaug vienodai atstovaujamos yra stiliaus analizės (15%), supažindinimo (14%), vertinimo (13%) ir reikšmės analizės (12%) kategorijos. Pačioje apačioje, vos pastebima (su 2%), atsiduria palyginimo kategorija. Toks mažas procentas tam tikra prasme gali atskleisti kai kurias recenzijų visumos tendencijas ir todėl vertas platesnio žvilgsnio. Bet apie tai vėliau.

Pačiam recenzentui pirmosios trys kategorijos (supažindinimas, aprašymas ir šnekėjimas) yra lengviausios. Atpasakoti knygos turinį, nustatyti jos įdomumo koeficientus ir aprašyti literatūrines savybes nėra jau taip sunku. Dar lengviau lieti savo įspūdžius bei emocijas (arba stačiai plepėti kas ant seilės užeina). Visa tai reikalauja mažiau intelektualinių pastangų negu mėginimas analizuoti, skverbtis veikalo gilumon. Todėl atrodytų, kad tos lengvosios kategorijos turėtų būti vienodai atsto-

---

nėra „grynų" recenzijų – priklausančių tik vienai kategorijai. Tie 22% reiškia šnekėjimo elementų dalį visam recenzijų agregate. Žodžiu, jei kiekvieną recenziją supjaustytume į šimtą gabaliukų, tuos gabaliukus nudažytume septyniom spalvom pagal pobūdžio kategorijas (priklausančius stiliaus analizei – žaliai, šnekėjimui – raudonai, aprašymui – mėlynai, ir t.t.), suverstume visus į krūvą, tada išskirstytume pagal spalvas ir pagaliau suskaičiavę kiek gabaliukų kiekvienoj krūvelėje pamatytume, kad raudonų yra 22 procentai. Tai ne tas pats kaip 22% raudonų recenzijų. Bet sakyti, kad tai recenzijos, o ne krūva iš visų recenzijų surinktų atplaišų yra ir patogiau ir vaizdingiau. Tad gal bus leista vaizdingumo dėlei mažumėlę nusidėti tikslumui.

Panašiai ir su recenzentais – ne pusė jų yra šnekoriai bei aprašinėtojai, bet pusė jų kolektyvinių pastangų yra raudonos ir mėlynos. Bet ir vėl – daug smagiau apkaltinti plepėjimu patį recenzentą negu jo pastangas.

vaujamos. Bet pasirodo, kad supažindinimo elementų pasitaiko rečiau (14%), negu aprašomųjų (22%).

Kodėl taip? Statistika atsakymų neduoda, todėl tenka pasiūlyti porą sąlyginių aiškinimų. Supažindinanti recenzija paprastai skirta bendram skaitytojui, o aprašančioji – literatams. Kadangi supažindinimo elementų užtinkame gana retai, atrodytų, kad *Literatūros ir Meno* bei *Metų* recenzentai nelinkę tarnauti skaitytojui.[5] O aprašomųjų elementų dažnumas rodytų, kad rašyti savo kolegoms ir draugams literatams yra daug patraukliau. Tai svarbu ypač jauniesiems, nes jų literatūrinė reputacija auga (ar krinta) ne skaitytojų, bet rašančiųjų draugų bei vyresniųjų literatų dėka. Užtat gal ir nereikia stebėtis, kad jaunesnieji dažniau rašo savo plunksnos bičiuliams Vilniuje, negu, sakykim, bibliotekos vedėjai Šakiuose ar mokytojai Skuode.

Bet galimas ir kitas aiškinimas. Abu leidiniai (*Literatūra ir Menas* bei *Metai*), iš kurių paimtos recenzijos šiai studijai, kaip tik yra skirti ne plačiajai skaitytojų auditorijai, bet rašto ir bendrai kultūros žmonėms. Tad gal ir tikslu, jog recenzijos šiuose leidiniuose daugiau kreiptųsi į literatus, negu į knygas skaitančius mirtinguosius. Galimas dalykas, kad patikrinus recenzijas paprastesniuose laikraščiuose (kaip *Lietuvos Rytas*, ar *7 Meno Dienos*), supažindinimo ir aprašymo aspektų santykis pasikeistų pirmųjų naudai.

Ar Lietuvos recenzentai knygas vien aprašo bei analizuoja, ar ir vertina, mėgina nustatyti jų meninę kokybę?

---

5 Tarnavimas, kaip paslauga kitiems, Lietuvoje dar vis laikomas nereikalingu ir daugmaž negarbingu užsiėmimu. Taigi ir recenzija, kaip paslauga skaitytojui, ne vienam literatui kol kas gal yra nesuprantamas uždavinys.

Vertinimo kategorijos procentas nėra didelis (13%), bet statistiškai lyg ir normalus.[6] Tačiau sprendžiant pagal bendrą įspūdį tas recenzijas paskaičius, vertinimo elementas turėtų būti net retesnis, negu procentai rodo. O įspūdis toks, kad recenzentai vengia kalbėti apie aptariamų knygų literatūrinę vertę.

Kad tasai įspūdis apie vertinimo retumą recenzijose yra teisingas, parodo kitoks kiekybinis vardiklis. Suskaičiavus kiek recenzijų vertina (bent dalinai užsimindamos apie veikalo ar jo dalies meninius privalumus) ir kiek nevertina (nei puse žodžio nepasakydamos ar veikalas geras ar prastas), „nevertintojų" rasime 48, o „vertintojų" tik 27. Taigi maždaug 64% (beveik du trečdaliai) recenzijų atsisako įvardinti aptariamojo veikalo literatūrinį svorį.

Kaip tai paaiškinti? Ar dėl to, kad Lietuvoje dar vis galiotų tarybinių laikų recenzijos modelis (pradžioje pagirti, gale truputį pakritikuoti, per vidurį gražiai prišnekėti, stengiantis kuo mažiausiai pasakyti ką nors aiškaus apie veikalo kokybę)? Pas vyresniuosius kritikus gal tų tendencijų ir yra užsilikę, bet kaip anksčiau pastebėjome, vyresnieji parašė tik nedidelę recenzijų dalį. Todėl jie vieni negalėjo nulemti vertinimo stokos. Ne daugiau re-

---

[6] Nors antra vertus, sunku čia pasakyti kas normalu. Jei padalinus lygiom tą šimtą procentų visoms septynioms kategorijoms, kiekvienai tektų maždaug 14%. Tada 13% atrodytų lyg ir normalu. Tačiau pilnai balansuota (po 14% kiekvieno elemento) recenzija yra fikcija, o jei būtų reali, tai be abejo, būtų sujaukta ir prasta. Tik kategorijų paskirstymas pagal idealų recenzijos modelį galėtų pasakyti koks yra normalus kiekvienos kategorijos procentas. Bet ideali recenzija kol kas yra dar tik utopija.

cenzijų parašė ir žinomi, vyresnieji rašytojai, ir nežinia, ar jų tendencijos dar iš senų, ar jau iš naujų laikų. Tačiau peržiūrėjus rašytojų parašytas recenzijas aiškiai matyti, kad ir jie vieningai vengia vertinti. Jie rodo tvirtą solidarumą savo rašto broliams ir seserims, nekritikuoja jų raštų, lieka nepriekaištingai mandagūs. Tiesa, girti savo kolegų rašytojai daug irgi negiria. Nors antra vertus, pagyrimu galima vadinti jau vien tai, kad rašytojai iš viso teikiasi paminėti savo kolegų kūrybą.

Na, o jaunieji? Pagal bendrąją nuomonę žinome, kad mandagumo ir profesinio solidarumo pas jaunuosius nei per pirštą, kad jie įžūlūs, kad jiems ant autoriteto tik nusispjaut. Žodžiu, jie turėtų nebijoti ištarti kritišką žodį ir paskelbti literatūrinį nuosprendį veikalams kuriuos jie recenzuoja.

Bet pasirodo, kad ne visai taip. Iš 31-nos jaunųjų parašytos recenzijos apie vyresniųjų autorių knygas tik devyniose užtiksime vertinimo elementų. Pripažintus autorius jie mini su tam tikra atokia pagarba, neleisdami net įtarti, kad jiems senųjų kūryba ne prie širdies, ir kad jie mieliau pašieptų ją, negu kalbėtų pagarbiai. Bet kalba pagarbiai ir nepašiepia. Įsitikinus jaunųjų nepraustaburniškumu, net savotiškai keista kai, sakykim, jaunasis Gintaras Bleizgys labai rimtu, bet švelniu tonu aptaria Brazdžionio kūrybą[7], arba kai Sigitas Parulskis atsargiai, tarsi su minkštom, aksominėm šlepetėm vedžioja mus po Bradūno poezijos šventyklą.[8, 9]

---

7 Gintaras Bleizgys, „Pasaulio muzika", *Metai*, 1997/6, p. 142.

8 Sigitas Parulskis, „Baltas balsas", *ibid.*, 1997/4, p. 142.

9 Bet kitoje vietoje Parulskis atstato savo jauno-pikto vyro reputaciją, aštriai kirsdamas Apučio romanui *Smėlynuose negalima sustoti.*

Galima pagalvoti, kad jaunieji ne tiek iš respekto vyresniesiems, kiek iš gilaus tikėjimo postmodernizmu atsisako kalbėti apie kūrinio menine vertę. (Atseit, niekas nežino, o pagaliau ir nesvarbu, kas gera ir kas prasta literatūra, yra tik tekstai, ir apie juos galima kalbėti tai, kas kalbėtojui tuo momentu atrodo patogu ar naudinga.) Bet taip nėra. Kai jaunieji susiduria su savo bendraamžiais, vertinimas ir aštri kritika pasipila kibirais. Iš vienuolikos recenzijų kuriose jaunieji aptaria savo kartos autorių knygas, aštuonios yra vertinamojo pobūdžio. Taigi, kai kalbama apie jaunų autorių knygas (autorių, kurių nereikia bijoti ir kuriuos galima pamokyti), 73% recenzijų vertina, o kai tenka galinėtis su vyresniais autoriais, vertina tik 29%. Žodžiu, galima daryti išvadą, kad jaunieji recenzentai nėra maištingi revoliucionieriai, bet atsakingi, atsargūs ir mandagūs vyrukai ir merginos bent jau vyresniųjų atžvilgiu. Ar dėl to tinka džiaugtis, ar pulti į nevilti, telieka kitų diskusijų reikalu.

Atrodytų normalu, kad aptariant naują veikalą būtų parodoma kokią vietą jis užims bendrajam literatūriniam horizonte – ar atpūs naujus vėjus, ar sublizgės negirdėta tematika, ar bus tik pakartojimas jau girdėtų ir matytų dalykų. Tačiau šiose recenzijose, kaip jau buvo pastebėta anksčiau, tokio literatūrinio palyginimo elementų beveik nematysi. Tasai nenoras akyse turėti visą tautos literatūrą, kai kalbama apie naują veikalą, yra kiek keistokas ir sunkiai paaiškinamas. Bet jis tikras. Tai patvirtina kiek kitu kampu atskrosta statistika.

Suskaičiavus kiek recenzijų lygina (bent truputį) aptariamą veikalą su kitų autorių tokio pat žanro ar panašaus pobūdžio veikalais ir kiek lygina su to pat auto-

riaus ankstesne kūryba matome štai ką: su kitais autoriais lygina vos 3 iš 72 recenzijų (4%), o su to pat autoriaus kitais kūriniais lygina irgi ne kažin kiek – tik 21 iš 54 recenzijų (39%). Taigi, Lietuvos recenzentai kalba apie naujas knygas kuone visiškoj izoliacijoj nuo bendrosios literatūros tekmės. Daugiau nei pusė recenzijų aptaria pasirinktą veikalą, tarsi tai būtų vienintelis to autoriaus kūrinys, lyg ir nedrįsdamos spręsti ar autorius žengia pirmyn, ar ieško naujų kelių, ar tik kartoja save. Beveik kiltų įtarimas, kad recenzentai nežino savo literatūros, kad dabartinius autorius skaito tik tada, kai reikalas verčia recenzuoti jų knygas. Bet šis piktas įtarimas, turbūt, neteisingas, nes recenzentai, net jaunieji, atrodo, gerai apsiskaitę.

Taigi rašymas izoliacijoje nėra vien žinių trūkumo pasėka. Gal čia kaltę galima vėl sumesti žvarbiems postmodernizmo vėjams. (Atseit, jei tik tekstas karalius, jis ir teegzistuoja; visokios ten bendros literatūros ir kiti pasenę autoriaus tekstai nėra nei prasmingi, nei svarbūs; recenzija stovi, ar griūva kaip savystovus tekstas, nereikalingas jokių pašalinių ramsčių.) Kaip ten bebūtų, šis įdomus fenomenas lietuviškose recenzijose prašosi atskiro tyrinėjimo, pasitelkiant periferinius šaltinius, kaip bendrąsias literatūrines diskusijas, naujesnius kritikų raštus, šiandieninį literatūrinių studijų pobūdį universitetuose.

Prieš einant prie bendrų išvadų, dar reikėtų patyrinėti recenzijų stiliaus aspektus, būtent rašymo pobūdį ir rašymo kokybę.

Nėra ypatingai svarbu kokiu stilium recenzentas rašo. Tačiau jo rašymo pobūdis gali turėti įtakos recenzijos efektingumui, o bendros stiliaus tendencijos gali šį tą

pasakyti ir apie vyraujančias pažiūras (ir madas) literatūros aptarimuose. Sakykim, objektyvus arba analitinis dėstymo būdas recenzijose galėtų reikšti beveik mokslinį nusiteikimą knygas apibūdinant, bet kartu gali parodyti, kad laikomasi senesnių literatūrinių tradicijų, apie knygas kalbant metodiškai ir pagarbiai. Žodžiu, objektyvus dėstymo būdas reiškia arba analitinį nusiteikimą, arba konservatyvumą literatūrinių tradicijų atžvilgiu. O tuo tarpu subjektyvus, ar naratyvinis dėstymo būdas recenzijose teigtų laisvesnį požiūrį į naująją literatūrą, vengimą griežtesnių sprendimų, pasitenkinant savo autoritetu paremtų įspūdžių surašymu.

Čia aptariamose recenzijose aiškiai vyrauja subjektyvus dėstymo būdas. Tik ketvirtadalis recenzijų parašytos objektyviu stiliumi. Ryškiausius šio retokai pasitaikančio stiliaus pavyzdžius sutiksime Mindaugo Kvietkausko ir Gintaro Bleizgio recenzijose. Abu jie, o ypač Kvietkauskas, nedvejotinai taikstosi į rimtus kritikus, tad ir į savo, kaip recenzento darbą juodu žiūri su moksline rimtimi.

Bet kodėl objektyvistai mažumoje, o subjektyvistai daugumoje? Subjektyvistai dominuoja dėl to, kad recenzentų gretose nedaug kritikų (ar į kritikus rimtai pretenduojančių). Daug daugiau poetų, prozininkų, literatūros studentų, ekonominės lemties į kultūrinį žurnalizmą ištremtų literatų. Jie gal ne visai saugiai jaučiasi pakliuvę į literatūrinio teisėjo sostą ir demonstruoja savo kuklumą (arba apsidraudžia) subjektyviu svarstymo tonu. Juk sakydami „taip yra" arba „tai geriausias metų romanas" jie rizikuotų suklysti. Tuo tarpu sakydami „man taip atrodo" ar „man romanas paliko neišdildomą įspūdį", niekuo ne-

rizikuos ir jokios klaidos nepadarys, nes kas gali ginčytis dėl skonio?

Kuklumu, tačiau negalima kaltinti vyresniųjų rašytojų, kurie beveik be išimties recenzuoja subjektyviai. Jie remiasi savo reputacija ir autoritetu. Atrodo, kad pripažinimas lyg ir neštų nerašytą leidimą su autoritetu kalbėti apie literatūrą: kas-ne-kas, o jau patyręs rašytojas tai tikrai žino kas yra literatūra ir puikiai atskiria gerą nuo prastos. Jei rašytojai tiki turį tokį aprobatą, tai tuomet nėra reikalo recenzijose jiems leistis į kokius ten painius išvedžiojimus. Užtenka pasisakymo kad kūrinys jiems patiko, o tai jau reikš, kad tas kūrinys savaime yra aukštos meninės vertės.

Naratyvinio pobūdžio recenzijos pralenkia analitines, nors mažesniu santykiu (2:1) nei objektyvios subjektyvias. Visos analitinės recenzijos aptaria išimtinai poeziją, o dauguma prozos knygų aptariamos atpasakojimu. Tai nenuostabu, nes prozoje daugiau turinio, o poezijoj apstu metaforose išslapstytų minčių kurias sunku atpasakoti pirma neatkasus. Analitikus čia vėl atstovauja Kvietkauskas su Bleizgiu, o jiems įdomiai talkina Arnas Ališauskas ir Liudvikas Jakimavičius.

Naratyvistai skyla į dvi pakraipas: tie kurie kitaip negali (ar tingi, ar nenori), ir tie kurie ne tiek kalba apie aptariamos knygos esmę, kiek kuria savo prozą, arba pila vandenį ant savo propaguojamų mitų malūno.[10] Informaciniu požiūriu naratyvistinės recenzijos yra gan

---

10 Charakteringiausią šitokios recenzijos tipo pavyzdį pateikia Solveiga Daugirdaitė („Moteris keliauja", *Metai*, 1997/4, p. 144). Ten ji ne tiek rašo apie Zitos Čepaitės romaną *Paulinos kelionė*, kiek taškosi feministine dialektika.

skystos. Bet jei tik gabiai parašytos, šio tipo recenzijos būna įdomios ir kartais net šį tą reikšmingo pasakančios. Charakteringiausias šio pobūdžio recenzijas (arba tiksliau – knygų paskatintus minčių šiupinius) rašo novelistė Renata Šerelytė.

Apie rašymo kokybę pas mus vengiama kalbėti. Net prozoje. Dažnai gilinamasi į veikalo turinį, į keliamas idėjas ar erezijas, visai nepažiūrint ar rašytojas rašo gerai ar prastai.[11] O publicistikoje, įskaitant kritikos (didžiosios ir smulkiosios) raštus, toksai kokybės klausimo iškėlimas atrodytų beveik nemandagus. Tačiau jei recenzijos yra ne „tekstas sau", o informacijos perdavimas, komunikacinis aktas, tuomet pasidaro labai svarbu ar ta komunikacija atliekama veiksmingai, ar ne.

Išklausius nemažai literatūros kritikos paskaitų ir perskaičius šūsnius humanitarinės pakraipos mokslinių straipsnių, susidaro vaizdas, kad lietuviuose komunikacinis lygis yra gan primityvus, kad suvelti sakiniai ir sąvokos, daugiažodžiavimas ir profesinio žargono antplūdis yra norma, o aiškus minčių dėstymas yra nežinoma teritorija. Taip esant, panašaus nepaskaitomumo buvo galima tikėtis ir lietuviškose recenzijose. Bet štai maloni staigmena: bendra rašymo kokybė pasirodė visai patenkinama. Gerai parašytos recenzijos prašoko sunkiai paskaitomas.

Ieškant kvantitatyvinio vaizdo, galima patikrinti kiek recenzijų parašyta sklandžiai, kiek painiai, kiek aiškiai ir kiek miglotai. Painios recenzijos tai tos, kuriose

---

[11] Tokių siaubingai prasto rašymo nutylėjimo pavyzdžių galima būtų pririnkti pilną pintinę, pradedant su Putino *Altorių šešėliais* ir baigiant su Jurgos Ivanauskaitės romanais.

minčių dėstymas padrikęs, arba suraizgytas sunkiai išnarpliojamais deriniais, kur nepilnai išvystytos mintys veja viena kitą ir galop susilieja. Tokių, džiugu konstatuoti, buvo keturis kart mažiau negu sklandžiai sumontuotų recenzijų, tokių kuriose ryškios ne tik detalės, bet ir bendros išvados, pasiektos logiškai plaukiančiais samprotavimais.

Aiškumas-miglotumas randasi detalėse – sakinių sudėtyj, žodžių atrankoj, teiginių reikšmingume. Aiškūs tekstai bus lengvai paskaitomi, greitai suprantami, žiniąmintį greitai ir nedviprasmiškai perduodantys, taip kaip geras, neapipešiotas telefono laidas. Migloti tekstai pasižymės ilgais sakiniais, nesibaigiančiais paragrafais, terminais, kurių prasmė žinoma tik autoriui (o kartais gal net ir nei jam). Migloto teksto autorius dažnai aiškins neaiškų terminą dviem ar trim dar neaiškesniais terminais, jo tekstas bus pilnas ratlankinių sakinių, kuriuos galima skaityt nuo pradžios, nuo vidurio, ir iš galo su tokiu pat rezultatu – nuline komunikacija.[12]

Kaip sakėme, miglotų tekstų recenzijose pasitaiko, bet jų ne dauguma. Neabejotinai aiškiai parašytų recenzijų yra beveik dvigubai daugiau negu miglotųjų. Žinoma, tai dar nereiškia, kad visos aiškiai parašytos recenzijos yra aukštos kokybės. Aiškiai parašyti tekstai gali būti menki savo turiniu – pilki ir primityvūs. Šiame tyrinėtų recenzijų

---

12 Migloti tekstai reikalauja didelės skaitytojo kantrybės. Štai mažas pavyzdys kiek skaitytojo pastangų ir apmaudo kainuoja kad ir tokie du sakinukai: „Prarastas prarasto laiko ryšys šiandien pasirodo išlaikydamas distanciją. Distanciją kuri apibrėžia tekstų – jų raiškos ir pasaulėžiūros – kitoniškumą, specifiškumą." (Jurgita Perminaitė, „Atminties medis", *Metai*, 1997/1, p. 139).

pluošte galima aptikti ir lėkštų tekstų. Bet dar daugiau yra tokių recenzijų, kurios parašytos ir sklandžiai ir aiškiai, o puikiai komunikuodamos, nemažai pasako apie recenzuojamą knygą. Šitokiu rašymo būdu ypač pasižymi vyresniųjų kritikų recenzijos (kaip Valentino Sventicko, ar Petro Bražėno[13]). Ir jaunųjų recenzentų tarpe yra rašančių be rimtesnės miglos. Geriausi pavyzdžiai čia būtų Benediktas Januškevičius, Sigitas Parulskis ir Erika Drungytė. Taigi, galima drįsti tokiai bendrai išvadai – filologijos fakultete pasikaustęs ir apie kultūrinę spaudą susispietęs jaunimas rašo gerai ir sugeba komunikuoti.

Apie jaunuosius literatus yra visokių mitų. Vienas iš jų, tai kad jie savo raštuose ne visada ką nors reikšmingo pasako, bet rašo lengvai, žaismingai, fechtuojasi taikliais žodžiais, tarsi muškietininkai špagomis. Turint po ranka gerą glėbį jų raštų, buvo proga patikrinti jaunųjų šmaikštumo koeficientus. Nežinia kaip susidarė ši plačiai paplitusi nuomonė apie jaunųjų šmaikštų rašymą – gal skaitant tikrai smagiai rašomas mėnesines literatūrines apžvalgas – mozaikas *Literatūroje ir Mene*, gal girdint jų tarpusavio debatus suvažiavimų salėse ir baruose. Bet jokiu būdu ta nuomonė negalėjo susiformuoti skaitant jų rašomas recenzijas.

Šmaikštumo jaunųjų recenzijose tikrai nedaug – daugumą recenzijų gaubia didi lietuviška rimtis. Knyga šventas daiktas, o literatūra – joks žaidimas. Net jei šmaikščiom

---

13 Reikėtų pridėti ir Albertą Zalatorių, jei jo ilgą straipsnį, Apučio romano apologetiką, galėtume nukelti iš kritikos į žemesnę kategoriją ir priimti į smulkiosios kritikos eiles. („Smėlynų gaisruose, prigludus prie balto Viešpaties drabužio", *Metai*, 1996/10, p. 90).

laikysim recenzijas, kuriose užtiksime kiek daugiau nei trupinėlį žaismingumo, tokių rasim tik 7, o rimtai rimtų net 30, taigi daugmaž keturis kartus daugiau. Bet grynai šaipokišku stilium parašytų buvo tik viena.[14] Galima dar pastebėti, kad ir žaismingesni tekstai ir izoliuoti šmaikštumo protrūkiai rimtose recenzijose visuomet atsiranda, kai recenzentui prireikia veikalą pakritikuoti, ironiškai komentuoti autoriaus ar kultūrinio podirvio netobulumus.[15] Kartais kyšteli recenzento tendencija palinksminti

---

14 Balys Bukelis, „Pranešimas apie pirmąsias knygas", *Literatūra ir Menas*, 1996/44, p. 4. Recenzentas ten aptaria 1996-tais metais Rašytojų sąjungos išleistas trijų debiutantų knygas. Bukelis negailestingai ironizuoja debiutantus (ypač abu poetus), užpila daug šalto vandens ant pirmaknygių savisvarbos ir jų pastangų kultūrinės reikšmės. Rašančiojo stilių galima pailiustruoti cituojant tokią recenzijos užsklandą:

„Ar atsiras pagaliau koks dailės kritikas, galintis skirti šiek tiek dėmesio R. Oranto sukurtiems viršeliams? Gatvėse turkiškos mados, rodos, išnyko, tačiau PK apipavidalinamos visomis vaivorykštės spalvomis ir labai tiesmukai. A. Ališausko knygos viršelyje griūvantis miestas ir degančios kunigo rankos, M. Ivaškevičiaus – kūdikis su avino ragu, o R. Stankevičiaus, žinoma, – paukštis (strazdas?) ir nuorūkos. Viskas, taip sakant, iš giliausų teksto klodų. Tik ar nebūtų galima padaryti taip, kad debiutantų knygas iliustruotų debiutantai?"

Tarp kita ko, šis Bukelio spriktas dailininkui yra labai retas, nes apie knygos poligrafiją, iliustracijas ir viršelius recenzijose beveik nebekalbama. Be Bukelio replikos radau tik vieną komentarą apie knygos viršelį (kur irgi kliuvo tam pačiam Orantui).

15 Štai keletas apvyzdžių.

„...kūrinio monotonija nepateisinama nei modernaus, nei tradicinio romano principais... stilistiškai šį kūrinį belieka lyginti su epu ar didele ode, tik skirta novorišų tuštybei.

nuobodžiaujantį skaitytoją (ar pasirodyt prieš recenziją skaitysiančius kolegas). Tačiau elegantiško šmaikštumo, džiaugsmingo nardymo po kūrybingų metaforų klodus (kaip kad Rimvydo Šilbajorio raštuose), recenzijose nepasitaiko.

Nors recenzijos yra tekstai, ir nors postmodernistai kartais sako, kad tekstai patys dauginasi, vis dėl to tekstai patys nepasirašo. Yra ir recenzijų autoriai, kurie neša nuopelnus (ar kaltes) už lietuviškos recenzijos stovį ir kokybę. Tad būtina paminėti bent tuos recenzentus, kurie daugiausiai atsakingi už neblogą smulkiosios kritikos stovį.

Jei iš vienos geros recenzijos galima spręsti, kad autoriui ir toliau seksis prasiskverbti pro kūrinio paviršių ir be stilistinės miglos paskelbti savo suradimus, tuomet reikėtų suminėti keletą smulkiojoj kritikoj rečiau girdimų pavardžių. Tai būtų Balys Bukelis, Liudvikas Gadeikis, Petras Venclovas, Erika Drungytė ir Benediktas Januš-

---

Tikriausiai retas kuris nesam žiovavę, skaitydami Homero epus. Tad XX a. pabaigos lietuvių epu šis romanas gali būti pavadintas ir dėl panašių jo skaitytojų prigimties refleksų." Mindaugas Kvietkauskas apie Romo Gudaičio „Chomskio eros rytas", *Metai*, 1996/6, p. 140.

„Keisti tie rūmai ir jų poetas, kurio lyrinis herojus apie savąją damą mąsto kaip apie didmiesčio stirną, ožką, bibliją skaitantį triušį." Erika Drungytė apie Rolando Rastausko „Aktorius pasitraukia". *Literatūra ir Menas*, 1997/8, p. 5.

„...Eilėraščio scenoje neregiai, pranašai, kvailiai, klebonas, vienuoliai... nepastojančios moterys... dievas be kepurės... Į šią tirštą scenografiją dar prikaišiota sugraužtų supelijusių pergamentų, neįspėjamų ženklų ir pranašysčių, rožančių, knygų, iš kurių įdomiausia man pasirodė – ‚lietuviškas koranas'..." Liudvikas Jakimavičius apie Arno Ališausko „Prisukama karalystė", *Metai*, 1997/1, p. 110.

kevičius. Iš dažniau rašančių akin krinta Parulskio ir Ališausko pavardės. Sigitas Parulskis daro įspūdį savo pilietiška narsa pasakyti nemalonią tiesą net autoritetų akivaizdoje, o šiaip rašo taupiu žodžiu, tvirtai pagrįsdamas savo išvadas. Arnas Ališauskas atsidėjęs bando neįklimpti smulkmenose, o suprasti ir atskleisti kūrinio visumą. Jam kai kada pasiseka, ir atrodo, kad tų pavykusių recenzijų vis daugės.

Bet daugiausiai tvirtų recenzijų yra parašęs Liudvikas Jakimavičius. Nuo jo neatsiliktų ir Mindaugas Kvietkauskas, jei jis sėdėtų dviejų redakcijų kėdėse ir būtų priverstas tiek daug rašyti. Jakimavičius kartais mėgsta naratyvinį stilių, dėsto lengvai ir kartais net linksmai, bet kai reikia, moka klasifikuoti, moka surasti tinkamų žodžių veikalo esmei nusakyti, moka permatyti autoriaus metodologiją ir parodyti kodėl vienoks ar kitoks rašymo būdas duoda prastus rezultatus. Mindaugas Kvietkauskas aiškiai vairuoja į rimtus, gal net akademinius analitikus, tačiau sugeba ir aiškiai rašyti ir rišliai organizuoti savo minčių kaskadas.[16] Jei kada Kvietkauskas pavirs į rimtą literatūros kritiką (o tam galimybės nemažos), turėsime ne tik svariai nagrinėjantį, bet ir žmoniškai rašantį mokslo vyrą. O kol Kvietkauskas dar pluša smulkiojoj kritikoj, galima džiaugtis jo talentu įmantriai atkasti prasmių židinius kūriniuose ir įvardinti pagrįstus apibendrinimus. Prie Jakimavičiaus ir Kvietkausko beveik galima jungti ir Gintarą Bleizgį, dar studijuojantį jauną poetą. Bleizgys,

16 Kartais ima pagunda Kvietkausko stilių net lyginti su Šilbajorio, bet tai dar per anksti, ir tokios šventvagiškos minties reikia kol kas atsisakyti.

atrodo, į recenzavimą žiūri labai rimtai ir ne sykį pataiko rasti taiklų kūrinio esmės apibrėžimą.

Paskaičius iš eilės penkias, šešias čia nepaminėtų jauniklių recenzijas atrodo, kad rašyti smulkiąją kritiką yra nepaprastai sunku ir sudėtinga. Bet paskaičius plunksnos veteranų Valentino Sventicko, Vlado Šimkaus ar Juozo Apučio aptarimus, paaiškėja priešingi dalykai: kad recenzijas rašyti yra vienas juokas, kad beveik nereikia jokių pastangų. Kūrinių interpretacijos šių literatų aptarimuose ne visada yra pilnai analitinės, bet aptarimai, sklidini informacijos, spindi stilistiniu lengvumu.

Peržiūrėję grožinės literatūros recenzijas šių dienų kultūrinėje spaudoje radome, kad jas rašo daugumoje jaunieji literatai, kurie nerodo įgeidžio viską apversti aukštyn kojom, kurie respektuoja vyresniųjų kūrybą, o griežti ir pašaipūs yra tik savo kartos autoriams. Radome, kad recenzijos rašomos daugiau literatūriniam elitui, negu skaitytojų informavimui, kad daugiau recenzijų kalba apie šalutinius dalykus negu analizuoja aptariamą kūrybą. Matėme, kad recenzentai aptaria knygas izoliuotai, be sąryšio su bendrąja literatūros slinktim, kad jie vengia lyginti ir vengia vertinti. Atkreipę dėmesį į recenzijų stilių, pastebėjom, kad subjektyvaus dėstymo būdas žymiai nusveria objektyvųjį, ir kad recenzentai daugiau linkę atpasakoti veikalo bruožus, negu nagrinėti vidinę veikalo sudėtį. Nustebom radę labai rimtą recenzijų toną, pasidžiaugėm, kad dauguma recenzentų rašo sklandžiai, nepaskęsdami profesinio žargono ir miglotos išraiškos vilkduobėse.

Šias išvadas galėjome pagrįsti kiekybiniais rodiklais. Tačiau visada šalia kvantitatyvinės analizės lieka ir

skaitlinėm sunkiau apibrėžiami įspūdžiai, kurie kartais gal net geriau negu statistinės išvados padeda nusakyti bendrąjį studijuojamo objekto vaizdą. Koks tuomet tas bendrasis lietuvių smulkiosios kritikos recenzijos vaizdas šiuo metu?

Bendras vaizdas pakankamai šviesus. Smulkioji kritika Lietuvoje šiandien yra rimta, bet nėra sunki ir nerangi. Visumoje recenzijos yra lakios ir dinamiškos. Gal nevisada brandžios savo jaunatviškume, bet užtat ieškančios, užtaisytos entuziazmu ir respektu literatūrai. Informaciniu savo tūriu recenzijos nevisada pasiruošusios tarnauti skaitytojui. Bet įdomiai rašyti apie knygą, nors ir nedaug ką apie ją pasakant jos neskaičiusiam – irgi menas. Užtat savo komunikacinę mažakraujystę recenzijos atperka turtinga proza, kuri kartais skaitosi įdomiau už ją paskatinusią literatūrą.

Suliejus informacinius ir literatūrinius (analitinius ir stilistinius) reikalavimus, bendras recenzijų lygis yra neblogas. Arba bent normalus. Šalia labai gerų recenzijų yra ir labai blogų. Yra gerų ir yra nekokių, o daugiausiai tai rasime vidutiniškų. Gerosios recenzijos pasižymi minties raišumu, giliau įsiskverbiančia analize, sugebėjimu komunikuoti skaitytojui esminius aptariamojo veikalo privalumus ir trūkumus. Blogosios recenzijos skęsta sentimentalioj migloj, plūsta citatom vos ne vos suvarstytom lėkštais komentarais, pilnos kategoriškų ir visai nepagrįstų tvirtinimų ir dažnai skamba kaip pilkoki universiteto antramečių semestriniai rašto darbeliai. O vidutinėse yra visko po truputį – ir informavimo, ir analizės kibirkštėlių, ir tuščio plepėjimo, bet kartu ir įdomaus pasiskaitymo. Žodžiu, bendras smulkiosios kritikos lygis

yra normalus, toks dėl kurio nereikia džiūgauti, bet nereikia nei verkšlenti.

Verkšlenti gal kas ir panūstų, pasigesdamas recenzijų autoritetingumo. Ir tiesa, smulkiajai kritikai iš tikrųjų galima prikišti autoriteto stoką. Šiuo metu recenzijos, ir atskirai ir kolektyviai, nepajėgia įtaigoti literatūrinio gyvenimo. Senieji autoritetai daugumoj tyli, o estafetę perėmusioje jaunojoje recenzentų kolegijoje dar nėra vardų, kurių žodis lemtų naujos knygos sėkmę ar nesėkmę, kurių nuomonė reikštų daugiau negu migloti literatūrinių vertybių matai. Žinoma, Lietuvoje dabar iš viso nederlinga dirva bet kokiems autoritetams. Bet laikai keisis, ir reikia manyti, kad augs smulkiosios kritikos brandumas ir patikimumas, o kartu ir jos įtaka literatūriniame gyvenime.

ROBERT SESTOK – DIDMIESČIO MENININKAS

Robert Sestok gimė 1946 m. Detroite, Michigano valstijoje. Lietuvišką kilmę jis paveldėjo iš senelio Šeštoko, atvykusio iš Lietuvos į Detroitą apie 1900 m. Dailininkas studijavo keramiką ir stiklo meną (1965-66) The Detroit Society of Arts and Crafts (Center for Creative Studies) dailės mokykloje, o 1965-69 m. mokėsi The Cranbrook Academy of Art, taip pat Detroite. Robert Sestok yra sukūręs molbertinės ir sieninės tapybos darbų, metalo skulptūrų, raušenbergiškų „kombainų", piešinių. Dailininkas su žmona Patricia Sodeberg, taip pat dailininke, gyvena pačių perstatytame name Detroito centre, rajone, vadinamame Cass koridoriumi, garsėjančiame kriminaliniais nusikaltimais ir neprižiūrima aplinka. Jo kūrybai aiškią įtaką daro ne tik gyvenamosios vietos atšiaurumas, bet ir Detroito pramonės dominavimas, statybų industrija, bendrai didmiesčio kultūra.

Pirmi didesni dailininko užsakymai atėjo 1975 m. – sieninė tapyba Edward W. Duffy Co. vamzdžių sandėliuose. Pirmas reikšmingas pasirodymas – dalyvavimas „Kick Out the Jams" parodoje Detroit Institute of Arts 1980 m. (vėliau perkelta į Čikagos Museum of Contemporary Art). Tuo metu Sestok paveikslų išraiškos priemonė buvo miesto produktai: kabeliai, pamesti automobilių numeriai, sulamdytos skardinės, medgaliai, suklijuoti stačiakampėje kabančioje plokštumoje. 1982 m. dailininko kūryboje matosi paveikslo virtimas skulptūra – asambliažai tebekaba ant sienos, bet dingsta „paveiksliška" plokštuma, kompozicija išeina į erdvę.

Sestok vartojo rastus daiktus ne vien dėl „meniškumo" – dailininkas pergyveno nuolatinį pinigų trūkumą. Tačiau jis su šeima sąmoningai pasirinko kūrybą gyvenimo būdu. 1983 m. dailininkas buvo apdovanotas Michigan Council for the Arts stipendija, o 1984 m. prestižine National Endowment for the Arts skulptūros stipendija.

Apie 1987 m. Sestok pasuko nuo abstrakčių link figūrinių kompozicijų „Figure Edge" cikle.

Dailininkas nesiriboja vien skulptūra. Štai 1996 m. Detroit Institute of Arts organizuotoje parodoje „Interventions" jis sėkmingai eksponavo didelę tapybos drobę, nutapytą automobilio padangą. 1998 m. parodoje Balzeko lietuvių kultūros muziejuje Čikagoje parodyti išraiškingi, spontaniški Sestoko piešiniai.

Danas Lapkus

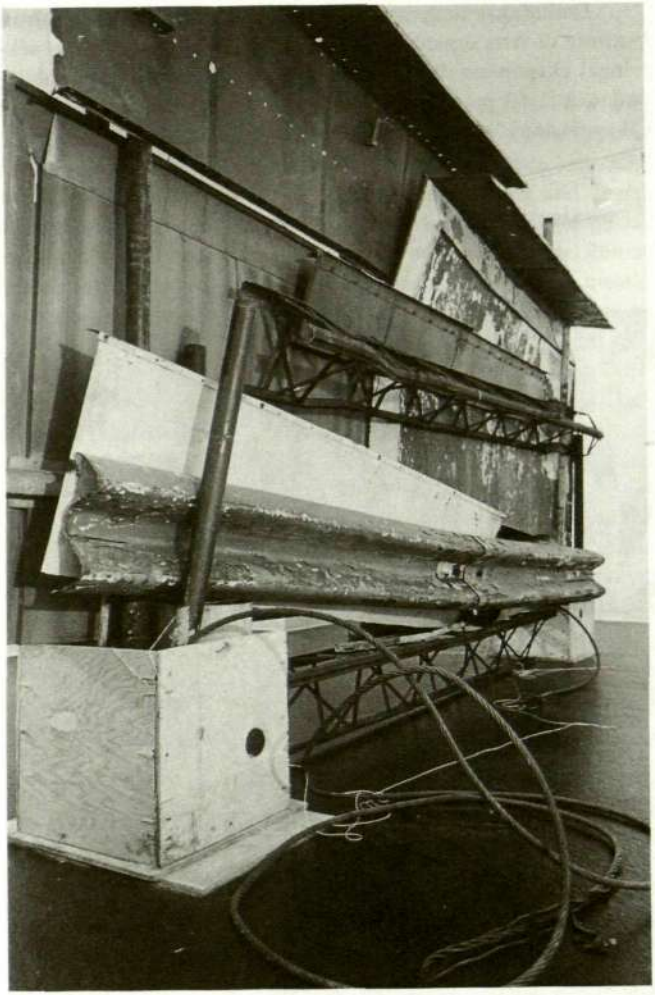

„Old Glory", metalas, cementas, medis, viela,
255 cm x 411.5 cm x 53.5 cm, 1977.
(Foto: Brad Iverson)

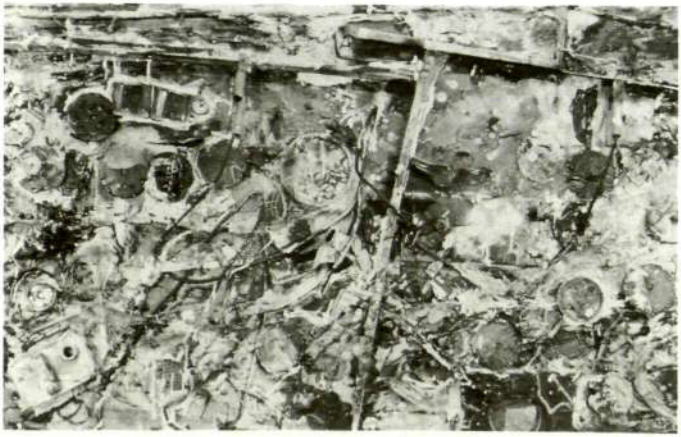

„Snake Pit I", mišri tehnika, 94 cm x 168.5 cm, 1979.

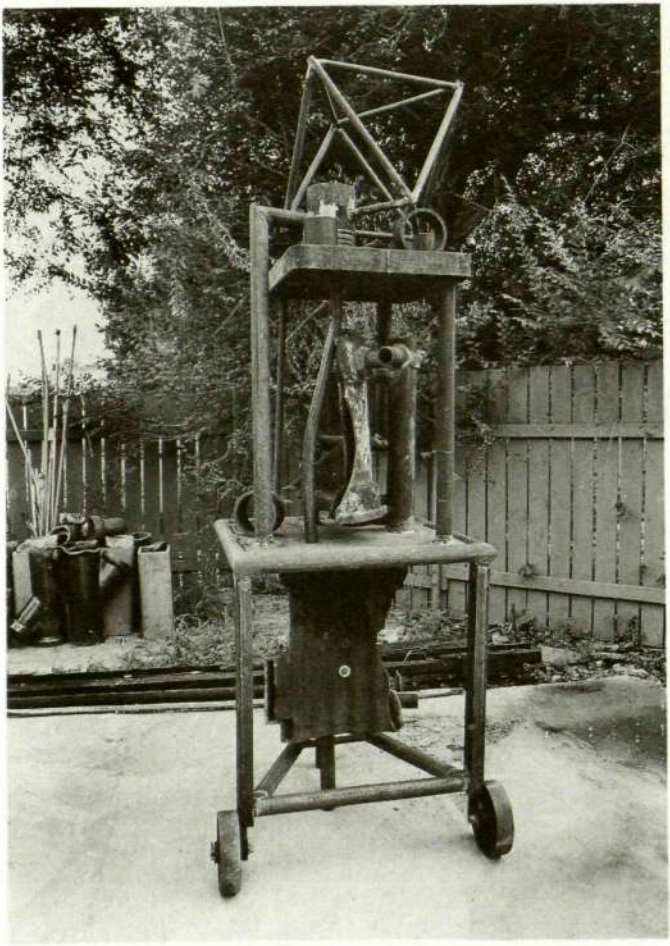

„Boiler", 1982.

Be pavadinimo (#7), pieštukas, popieris, 58.5 cm x 73.5 cm, 1981.

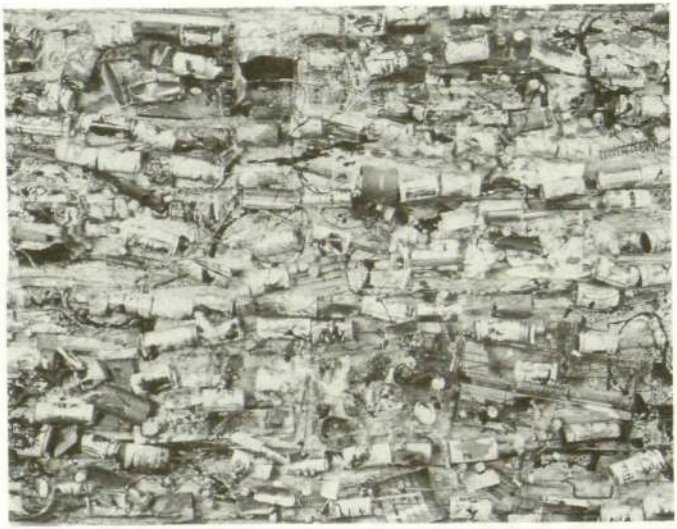

„Meogeesic", mišri tehnika, 1978.

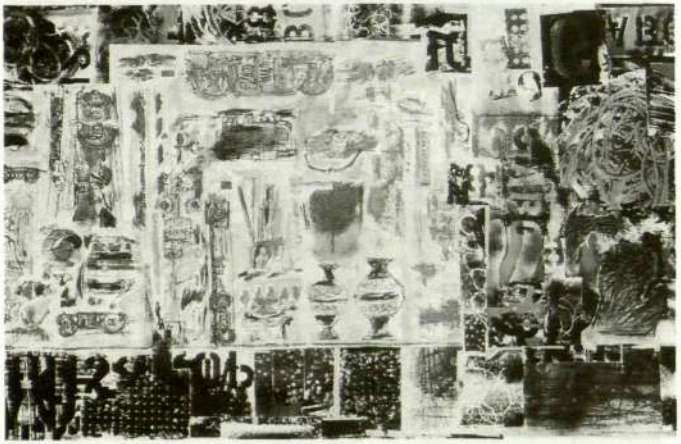

„Michigan Artrain Poster", mišri technika, 143.5 cm x 254 cm.

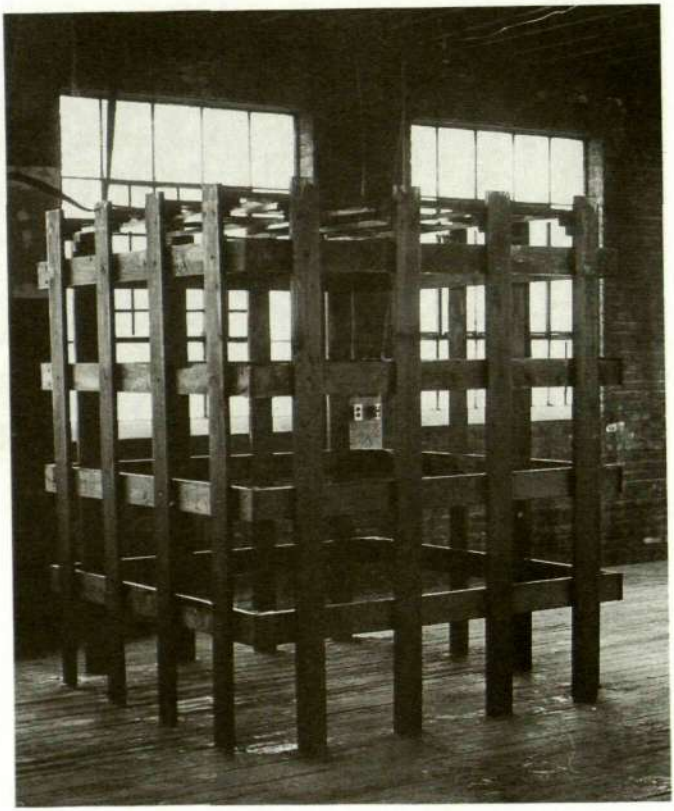

Be pavadinimo, medis, 1971.

PIANINAS MAGNOLIJŲ GATVĖJE

(Ištrauka iš apysakos)

ALGIRDAS LANDSBERGIS

Lietus tikrai nepakenktų.
Ir vėl šaknys pradeda versti šaligatvį.

Magnolijų gatvėje automobilis – retas paukštis. Todėl ji tokia patraukli jauniems tėvams. Pavasarį ant jos ąžuolų ir klevų anksčiau, negu kitose gatvėse, nutupia paukščiai.

Vakarėjant, automobilių netrukdomi, Magnolijų gatvėje vienas po kito pasirodo jos gyventojai. Jie neskubėdami susiburia ir pamažu vėl išsisklaido. Pažįstami mostai, dažnai girdėti žodžiai.

Ką pasakysi apie tuos Knikerbokerius,
paskutinę sekundę.
Ar tikrai gretimoje gatvėje pavogė automobilį.

Kaimynų veidai balti ir juodi. Kartais susiburia vien baltieji, kartkarčiais tiktai juodieji. Tada jų pokalbiai ir mostai šiek tiek pakinta.

Lietus tikrai nepakenktų.

Dar neseniai Frankui atrodė, kad niekas pasaulyje negalėtų prilygti birželio rytui Magnolijų gatvėje, Lynmere miestelyje, Long Islande. Garuoja stogo čerpės, gomuryje kavos ir pakepintos duonos skonis. Rankoje kaip prijaukinta gyvatė guminė žarna; vandens čiurkšlė glosto gėlynėlį. Trakšteli šaka, sušlama lapai, ir nepasukęs galvos jis žino, jog tai voveraitė peršoka nuo beržo į ąžuolą. Magnolijų gatvės garsai ir ritmai sunkiasi į jo kraują.

Frankas ištisą savaitę laukdavo to giedro šeštadienio ryto, o ypač vandens šnarėjimo. Belaistant gėles, į jo vyzdį vėl įžengdavo Betty, jo žmona, jiedviem vos tiktai atsikėlus į Magnolijų gatvę. Su kokiu užsidegimu ji tada pradėjo veisti gėlynėlį, kuris dabar pavirto pačiu skurdžiausiuoju visoje gatvėje. Kartais, šeštadienio rytais, pro vandens purslus, jis vėl išvysdavo ją sugrįžtančią atkurti gėlynėlio. Magnolijų gatvėje beveik viskas atrodė įmanoma.

Į vandens šnabždesį įsiskverbė tolimas dunksėjimas. Frankas atpažino hip-hop muziką, ataidinčią iš šiaurėje miestelį juosiančio negrų skurdyno. Tie garsai jam neišvengiamai pažadindavo vaizdą iš jų pirmųjų dienų Magnolijų gatvėje. Besiskonėdami gatvės žaluma bei ramybe ir besitardami kaip atgaivinti buvusiųjų savininkų užleistą gėlynėlį, jiedu išgirdo tuos pačius garsus, dunksinčius iš juodos dėžės ant jauno negro pečių. Pastebėjęs jų sąmyšį, jis tyčia sulėtino žingsnius ir begėdiškai išsišiepė – gyva anglies juodumo grėsmė, baidyklė sušpūliuotais šiurkščiais plaukais, juoda kaukė su įspraustais akių baltymais ir baltutėliais dantimis. Jis nuėjo, bet jo šešėlis pasiliko. Šeštadienių rytais tas šešėlis beveik visai išblukdavo, grėsmingasis ritmas pavirsdavo tiktai tolimu, tarsi pro ste-

toskopą girdimu, juodos širdies plakimu. Magnolijų gatvė vėl palaipsniui tapdavo saugiu uostu.

Laistydamas gėlynėlį, Frankas vėl liesdavo savo žmonos odą ir prisimindavo kaip čion atsikėlę jiedu vėl trumpai pavirto nepasotinamais aštuoniolikmečiais, vos tiktai atradusiais vienas kito kūną. O tai bematant užliedavo jo gerklę kartėliu, guminę žarną laikanti ranka pavirsdavo piktu kumščiu.

Betty jau ilgą laiką vengė jo prisilietimo. Tramdydamas pyktį, jis imdavo aiškintis pagrindinę jos atšalimo priežastį. Jis kartojo sau, kad dėl visko kaltas jos nesugebėjimas pastoti, jųdviejų bergždžios pastangos nevaisingame guolyje. Bet kai tik jis pabandydavo ją apie tai prakalbinti, ji užtrenkdavo visas duris. Nejaugi kaltina mane, piktindavosi jis. Kitas balsas jo viduje mėgindavo ją teisinti – gal visos moterys tokį bergždumą ypatingai pergyvena ir taip viskas pakinta. Tą aiškinimą bematant užrėkdavo kiti balsai. Jo oda, jo raumenys, jo liaukos, jo nervai atmesdavo tokį pažeminimą. Ji nebegeidžia manęs?! Neįmanoma!

Tuokdamiesi jiedu buvo pasižadėję vienas kitam, kad po ketverių metų pabėgs iš trūnijančio Brooklyno ir nusipirks namą žaliajame Long Islande, kur gims ir užaugs jų vaikai. Jų kelionė į žalumą užtruko dvigubai ilgiau; namų kainos kilo greičiau už jų santaupas. Jie buvo bepradedą prarasti viltį, kai išgirdo apie Lynmere miestelį.

Pro šnarantį vandens šydą į Franką vėl pažvelgė namų pardavėjo veidas. Apsimesdamas draugišku sąmokslininku, jis prislopino balsą: „Matau, kad judu apsišvietę žmonės, galime kalbėtis atvirai. Lynmere mieste-

lyje namai dešimčia tūkstančių pigesni, nes ten nemaža juodųjų". (Tą juodą žodį jis ištarė neutraliai, nes nežinojo, ką jauna pora galvoja apie negrus.) Franko ir Betty veidai nušvito – iki tolei visi jų išsvajoti namai Long Islande buvo bent dešimčia tūkstančių per brangūs. Pastebėjęs jų šypsenas, pardavėjas skubiai pridūrė: „Judviem nereikia ir aiškinti, kiek daug dar tamsių žmonių pasaulyje – jie bijo, ko nereikia bijoti". (Prieš pusvalandį jis nemažiau nuoširdžiai pritarė kitam namų ieškotojui, kad gyventi šalia juodųjų tikrai pavojinga.)

Jiedu praleido jau beveik dvejus metus Magnolijų gatvėje ir kol kas niekas nesudrumstė jų ramybės, išskyrus tą tolimą grėsmingą dunksėjimą iš šiaurės. Jų juodųjų kaimynų oda, kaip ir juos gaubusi grėsmės aureolė, pradėjo blukti. Net ir jo tamsiaodžio kaimyno skersai gatvės pievele stumdomas elektrinis žolės pjautuvas ūžė santūriau ir nedvokė kaip benzinu varomieji šiauriniame negryne.

Pjautuvo ūžimas jo darbovietėje prieš porą metų sukėlė bruzdesį, kai nelauktai buvo pasamdyti du nauji negrai tarnautojai, antrasis ir trečiasis. „Jie nekliudys mums, mes nekludysim jiems", – sunerimusius baltuosius tarnautojus saliamoniškai ramino banko viceprezidentas. Frankui toji formulė atrodė savaime suprantama. Bet tada jis dar nebuvo laistęs gėlių šeštadienių rytais Magnolijų gatvėje.

Po tokių šeštadienių virtinės, jo mintis pradėjo lankyti keistas vaizdas. Jis ir jo kaimynas sutartinai išjungia vandenį, numeta gumines žarnas ir susitinka gatvės viduryje. Pradėję pokalbį bendrybėmis, tiek sykių girdėtomis trumpuose gatvės gyventojų susibūrimuose, jiedu,

žingsnis po žingsnio, pradeda dalintis savo giliaisiais rūpesčiais ir viltimis.

Frankas suprato, kad tokius lūkestingus vaizdus gimdo jį vis labiau apimantis vienišumas (ar ne keistas žodis Magnolijų gatvėje?). Jis ir Betty jau retai kur beišeidavo, jų giminės jau buvo po žeme (ar pakeliui į kapus), jų draugai, jiedviem persikėlus, vis sparčiau tolo, bendra kalba su dabartiniais bendradarbiais sunkai mezgėsi. Susitikimo gatvės viduryje vaizdas jį paguosdavo.

Jis laisva ranka pamojo kaimynui, gyvenančiam skersai gatvės. Šis atsakė mostelėjimu. Balta ranka, juoda ranka – tapatus mostas. Kai jiedu atsikėlė į Magnolijų gatvę, jo kaimynas nebuvo vienas. Skersai gatvės jam pamodavo Karlita. Jo kaimyno veidas buvo juoda kava, jo žmonos – kakava su pienu. Prie jos pribėgdavo jų šešiametis sūnelis.

Trijulės mostelėjimai, mandagios šypsenos Frankui priminė seriją beveik vienodų nuotraukų. Jų juoda oda aptempti gyvenimai bėgo už vandens čiurkšlės šydo, už mįslingų langų, už sienų išklotų dirbtinėmis baltomis lentelėmis. Ir vieną rytą viskas pasikeitė. Kai jis pro langą išvydo prie kaimynų namo sustojusį didžiulį sunkvežimį ir į jį kraunamus baldus, jam bematant dingtelėjo, kad jo kaimynai išsikelia. Bet vyras ir dalis baldų pasiliko. Jo žmona ir sūnelis pradingo iš nuotraukų serijos. Ir Magnolijų gatvėje ne viskas buvo užtikrinta.

Markus apsuko burzgiantį žolės pjautuvą ir suspėjo pastebėti skersai gatvės kaimyno mojančią ranką. Juoda ranka, balta ranka – tai jam priminė tokias sunertas rankas jo mokyklos koridoriuje iškabintame, rasinę darną

skelbiančiame plakate, kuris sukeldavo daugiausią juodų moksleivių ciniškas pastabas ir nešvankius mostus.

Šios baltos rankos mostas atrodė draugiškas. Kol kas jo santykiai su kaimynu ribojosi pasisveikinimais ir pastabėlėmis apie orą. Ar jiedu kada artimiau išsikalbės? Jis dar nevisai nustojo tikėjęs, kad tokie suartėjimai Magnolijų gatvėje įmanomi.

Bet argi jis dar visai neseniai netikėjo, kad jų trijulė jau buvo visiems laikams įplaukusi į šios gatvės saugųjį uostą? Jis piktai suspaudė pjautuvo rankeną. Jo delnas nenustojo perštėjęs nuo tos dienos, kai jis skėlė jai per veidą. Ar dar pačioje jaunystėje jis nebuvo sau prisiekęs, kad niekad taip nepasielgs? Kol jis pirmąjį sykį iš jos lūpų išgirdo apie skyrybas. Ir kai ji pareiškė pasiimsianti jų sūnelį su savimi, jo ranka nedvejodama jai atsakė. Ji suriko jam niekad negirdėtu balsu ir išbėgo. Jo delnas tebejautė jos veido šilumą (jos kūno šilumą, jųdviejų jaunų kūnų šilumą).

Markus karčiai šyptelėjo. Aš, švietėjas, gyvenimą pašventęs savo rasės jaunimui, kad atitraukčiau jį nuo smurto ir vesčiau į šviesą! Jo dešinį skruostą rėžiantis randas tartum pagilėjo. Giliai stalčiuje, šalia jo ir Karlitos laiškų, jų vedybinių nuotraukų, staiga vėl prabilo jo primirštas studento dienų rašinys apie tyčinių randų kalbą ir tatuiruotės sintaksę. Kaip mudu kadaise triūsėme skurdžiajame, smurtingajame Bronkse, kad galėtumėme pabėgti į Magnolijų gatvę – iš jo lūpų išsprūdo atodūsis.

Dabar Markus turėjo vienas ieškoti savo vietos Magnolijų gatvėje. Jis jautė, kad jo titulas – mokyklos direktorius – buvo įspūdingesnis baltiesiems, negu juodiesiems kaimynams. Bet jie, nors ir mandagūs, pasilikdavo atokūs,

neperžengdavo ribos. Kartais jis tardavosi pastebėjęs jų paniekinančią išraišką ar nugirdęs pašaipų žodį. Tada jis bematant sudrausdavo save: tai mano tėvų ir senelių, mano visos persodintos rasės prigimtinis automatiškas įtarimas. Aš nebesu plantacijų negras, aš mokyklos direktorius, ir nebegaliu taip galvoti!

Jo kaimynas skersai gatvės atrodė nepaprastai susitelkęs į savo nušiurusį gėlynėlį, į kurį juodieji gatvės gyventojai nesiliovė kaip akmenukus svaidę dygias pastabas. „Jų seksas panašus į tą gėlynėlį", vakar Markui veptelėjo LeRoy, kuris didžiavosi savuoju Magnolijų gatvėje didžiausiu „Lincoln" automobiliu ir nenustojo liaupsinęs savo autoremonto dirbtuvėlės Brooklino bruzgynuose, iš kurios išspaustos pajamos įgalino jį ir šeimą pabėgti į Lynmere miestelio užuovėją.

Kiti juodieji kaimynai – prekijai, mechanikai, valdžios tarnautojai – buvo panašūs į LeRoy. Pokalbiai su jais apsiribodavo visažiniais komentarais apie sporto įvykius, iš televizorių nugirstais anekdotais, ar baltųjų kaimynų pabaksnojimu. Jie labai retai tepaklausdavo apie jo darbą. Ar jie kada užsimins apie jo pradingusią žmoną ir sūnelį? Per trumpus susitikimus gatvės viduryje jis atidžiai stebėdavo jų išraiškas. Jiems išsiskirsčius, jis mėgindavo įsivaizduoti jų veidus žiūrint televizijos žinias. Jų didelių televizorių ekranuose pasirodo jauni juodukai, surakintomis rankomis, stumiami į policijos automobilius. Jo kaimynų juodus veidus nušviečia pasitenkinimas – mes čia, mes pabėgom nuo peilių, pistoletų ir narkotikų! Jis niekad jiems neužsiminė, kad ir jis savo jaunystę praleido tokioje pat vietoje su juodu humoru vadinamoje „karo zonoje", kuri priminė amerikietiškojo futbolo aikštę.

Markus apsuko pjautuvą ir vėl žvilgterėjo skersai gatvės. Pro hipnotišką burzgesį jo akyse ėmė kilti naujas vaizdas. Jis išjungia pjautuvą, jo jaunesnis baltas kaimynas sustabdo vandenį. Jiedu žengia į gatvę tarp jų namų ir pradeda šnekučiuotis. Jų pokalbiai kartojasi, kaskart ilgėja. Kol jie pradeda vienas kitam atsiverti, apsidalinti savo negandais, apsirodyti savo žaizdas. Jis jam duoda paskaityti savąjį studento dienų rašinį apie ritualinius randus.

Ir tada aš jam pradėsiu pasakoti, kaip aš skėliau savo žmonai per veidą?! Lyg pažadintas iš sapno, Markus piktu judesiu išjungė pjautuvą.

Atsargiu pirštu vos praskleidusi užuolaidą, Betty negalėjo atitraukti akių nuo savo gėles laistančio vyro. Ją erzino jo tingi šypsena, lyg jis būtų pamiršęs įjudviejų didįjį rūpestį. Jis jau visą pusvalandį čia stovinėja su gumine žarna rankoje. Ir kodėl jis taip draugiškai mosikuoja jų juodajam kaimynui skersai gatvės? Juk jiedu visai svetimi, išskyrus kaimynystę.

Dar neseniai ir ji buvo nemažiau naivi, kai pirmosiomis dienomis Magnolijų gatvėje puolėsi kurti savąjį gėlynėlį! Buvusiųjų savininkų paliktos apvytusios lysvelės ir kuproti krūmokšniai metė jai iššūkį. Taip jautėsi toli į Amerikos Vakarus nusikapsčiusios pionierės, pradėjusios purenti savo pirmąjį sklypelį. Išsvaisčiusi porą šimtų dolerių – profesionali prijuostė, plačiabrylė skrybėlė, žvilgantys kauptukai ir kastuvėliai – ji pavirto diplomuota daržininke spalvoto žurnalo puslapyje.

Perplėšdama spalvotą praeities puslapį į dabarties pievelę įšoko riebi voveraitė. Betty šlykštėjosi jų trūkčiojančia bėgsena, jų begėdiškais judesiais. „Kur tavo vai-

kai?" – jos nebylus klausimas palydėjo voveraitę, kurių jaunikliai niekad nepasirodė viešumoje.

Jos daržininkavimo aistrai buvo lemta netrukus išblėsti. Žvilgantys įrankiai buvo ištremti į garažą prie surūdijusių skardinių, šaunioji prijuostė užmesta ant įskilusių vazonėlių. Nuo tada vengė į juos pažvelgti.

„Kur tavo vaikai?" Gatve, paskui šokinėjantį sviedinuką, voveriškais judesiais prabėgo du negriukai. „Baltųjų ir juodųjų čia per pusę" – Betty vėl girdėjo jiems namą peršančio agento balsą. Magnolijų gatvėje be atvangos šurmuliavo juodi vaikai; balto pasirodymas būdavo nepaprastas įvykis. Baltieji čia buvo jau pražilę; jų pievelės, kaip antkapiukai, buvo paženklintos namų pardavimo agentūrų ženklais; jų akys jau krypo į Floridos šilumą. Kaip ir juodieji jie gyveno savo atskirame pasaulyje.

Negriukai vėl perbėgo gatvę į kitą pusę. Jos mintys lakstė į visas šalis. Kiti galėjo, kodėl mes nesugebėjome dar porą metų pataupyti ir nusipirkti brangesnį namą Shoreville ar Westlake miesteliuose? Jei mano Frankas būtų veržliau siekęs paaukštinimo savo banke. „Aš nemėgstu alkūniuotis", jos ausyse nenustojo skambėjęs jo pasiaiškinimas. Mano dėlei, mūsų vaikų dėlei?! Mudviem dabar akių nebadytų tie be atvangos zujantys negriukai.

Tas jo nelemtas neveržlumas, tie užsisvajojimai ir nutolimai! Kodėl aš to nepastebėjau pačioje pradžioje? Jo kūnas tebėra čia, bet jis vis dažniau kažkur kitur, kur manęs nėra. Kaip sparčiai tie juodieji dauginasi! O mudu jau keleri metai iš odos neriamės ir viskas veltui, viskas bergždžia.

Jos pirštas buvo tartum prišalęs prie vos pravertos užuolaidos. Saulė nutvieskė pievelę, jos mintys tamsėjo. Ar galima pasiguosti tuo, kad jų juodieji kaimynai mandagūs, iš paviršiaus apsitrynę, kai čia pat, šiaurėje, dunda kitokia negrų muzika. Ji išgirsdavo tą dundėjimą, kai tik į jos televizoriaus ekraną įsibraudavo juodų plėšikų, žagintojų veidai. Vakar tasai dundėjimas pasigirdo vos tik jai pastebėjus, kad savo per didele baltadante šypsena be perstojo besipuikuojantis juodas jų gatvės gyventojas ant savo autobusiuko teplioja spalvotą Afrikos žemėlapį.

(Kodėl Frankas vėl mosikuoja tam niūriajam negrui skersai gatvės?) Kodėl aš negirdėjau to dundėjimo savo koledžo dienomis? Kaip įtikinančiai tada skambėjo profesorių išvedžiojimai apie baltųjų-juodųjų santarvę. Koledžas tėra žaidimų aikštė paaugliams. Tikrovė prasideda už jo vartų. Ir Magnolijų gatvę aš pradžioje palaikiau žaidimų aikšte, kurioje pražysta gražiausias gėlynėlis, viršum židinio sunoksta spalvota ateities nuotrauka: aš, Frankas ir mūsų trys vaikai. Gėlės ir šypsenos.

Tikrovė atsivėrė su gydytojo žodžiais, kad jiedu nevaisingi. Tą akimirką ji atsidūrė kitoje gatvėje ir kitoje šalyje, kurios kalba jai buvo bauginančiai svetima. Magiškos piliulės gundančiai šnabždėjo CLONIFEN... GONADOTROPININ... CLOMID; medikai stumdė ją į statistikos lenteles ir neišskaitomai prirašinėjo vis naujus tyrimus; psichologai ragino ją išspjauti savo pyktį ir baimę, kaltės bei menkavertiškumo jausmus, ir jais, viskuo ir dalintis su savo vyru. Klausydamasi to, tikrovė ciniškai šypsojosi – juk jiedu vis mažiau kuo dalinasi.

O lauke kerojo usnys, šmirinėjo riebios voverės, strykčiojo negriukai. Gamta vešėjo – begėdiškai, besaikiai, betiksliai, be atvangos. Negrai dauginosi automatiškai ir nerūpestingai. (Kodėl Frankas nenustoja vėl mojavęs tam juodajam kaimynui?)

Ieškodama atsako, ji pradėjo raustis po laikraščius ir žurnalus. Straipsnių iškarpos, sugrūstos į aplankus, nesutarė ir vaidijosi; prie jų šliejosi vis daugiau iškarpų apie užterštą Long Islando vandenį, alkoholio, tabako, elektromagnetinių laukų žalą nėščioms moterims. Televizoriaus ji nebeišjungdavo iki išnaktų – ekrane bet kada galėjo pasirodyti baltas chalatas, išmintingas veidas, pasigirsti balsas: „Nevaisingumo problema išspręsta!"

Ji žvilgterėjo į televizorių. Ekrane mirgėjo nublukusi balta-juoda dokumentinė juosta, senamadiškas baritonas pasakojo apie olandų pastangas atsikovoti žemę iš jūros. Žmonių užtvankos prieš jūros galybę! Ir ta seniena jai atrodė susijusi su jos didžiuoju rūpesčiu. Visi ženklai, visi pirštai rodė į jos nevaisingas įsčias.

Šalia televizoriaus, prieblandoje, tūnojo jų vestuvinė nuotrauka. Ji ir jis, vienudu, vaikai ateityje. Jų vestuvių naktis, jo nekantrios glamonės, netikėtai sugendantis vėsintuvas, prakaitas. (Kodėl ji neklausė savo tėvų atsargių perspėjimų apie savo būsimąjį?) Lemtingieji gydytojo žodžiai juodu pavertė dviem automatais, mechaniškai besistengiančiais ją apvaisinti.

Kaip kaliniams jiedviem beliko mažiau kaip treji metai. Jiems praėjus, reikės palaidoti visas viltis (palaidoti negimusius vaikus!). Saulė lauke, prieblanda viduje. Jie du, jaunavedžiai, Acapulco mieste, savo medaus mėnesį iš saulėtos turistinės alėjos įžengia į šalutinės gatvelės šešėlį.

Ji išgąsdinta aikteli – į juodu ant lentos su rateliais atidarda bekojis tamsiaodis elgeta. Jo akys begėdiškai įbestos į jos akis. Jo akyse – jos ateitis. Du automatizuoti invalidai vestuviniame guolyje.

Pro vandens purkšles, kaip miražą dykumoje, Frankas išvydo šeštadienio rytams neįprastą vaizdą. Iš pietų pusės, šaligatviu ir gatve, jo linkui žirgliavo margas būrelis. Aplink juos strykčiojo fotografas.

Skersai gatvės nutilo jo kaimyno pjautuvas; Frankas sutartinai išjungė vandenį. Būrelio priešakyje jis atpažino neseniai išrinktąjį miestelio merą, kurio plačiame veide dar atsispindėjo laimėtų rinkimų šventės šviesuliai. Meras erdviais mostais būreliui aprodinėjo Magnolijų gatvę. Jo besiklausantys vyrai ir moterys rimtai linkčiojo.

Bematant jo ausis pasiekė mero baritonas: „Mums didi garbė, kad mūsų miestelis buvo išskirtas kaip rasinės santaikos pavyzdys. Todėl aš atvedžiau jus į Magnolijų gatvę..."

Kitoje gatvės pusėje ištiesęs kaklą mero klausėsi Markus: „...Nors joje nėra magnolijų ir jos vardas primena Pietus prieš pilietinį karą..."

Mero balsas netikėtai nutilo sakinio viduryje, lyg kas būtų išjungęs televizorių. Magnolijų gatvėn įgarmėjo skirtingas moterų, vyrų, vaikų būrelis. Gėlėtos suknelės, balti marškiniai, juodi kaklaryšiai, baltutėlės pirštinaitės, stropiai nublizginti batai – ar juos čion iš baptistų bažnyčios pačiuose Amerikos Pietuose magiškai perkėlė tuos Pietus paminėjęs mero balsas?

„Ar jūs nesutinkat, kad pasaulis jau svirduliuoja prie bedugnės krašto?!" Frankas atpažino Jehovos liudytojus,

kurie gatve praūždavo keletą sykių per metus. Jų mandagumas tebuvo permatomas šydelis, dengiantis įsitikinimą savo pranašumu – jie, šventraštį atmintinai žinantys, dar sykį stengiasi atverti akis nuodėmingojo pasaulio apakintiesiems ir tiesia jiems savo juodas (ir kelias baltas) rankas su maldaknygėmis ir spalvotomis brošiūrėlėmis prie jų dar motinų įsčiose priaugusiomis: „Ar žinote, ką šventraštis apie tai sako?!"

Pertrauktasis meras, tramdydamas savo pyktį, pasitraukė į šalį, bet Jehovos liudytojai, kaip bitės užtikusios gėlynėlį, nė nemanė praeiti pro šalį. Jie kibo į skvernus jam ir jo palydai. Juoda rankutė jo rankon įspraudė spalvotą popieriaus lapą, jam tiesiai į akis iš apačios žvelgė juoda mergaitė baltom tūtelėm padabintais šiurkščiais juodais plaukais. Jis atsakė jai rūsčiu žvilgsniu, pašnabždom nusikeikė ir trūktelėjo savo ranką, tačiau, išvydęs į juodu atkreiptą žurnalisto foto aparatą, bematant nusišypsojo, abiem rankom pastvėrė jos rankutę (taip laimimi ar pralaimimi rinkimai) ir, palenkęs galvą, sušnypštė: „Ne dabar, prašau. Čia svarbūs svečiai, iš užsienio."

– Tai Viešpaties žodis, – atsakė mergaitė.

– Ar kas gali būti svarbesnio už Viešpaties žodį?! – sugriaudėjo didžiulė, iš savo suknelės gėlyno besiveržianti juoda moteris (mergaitės motina?) – Ar užsienis padės išvengt pasaulio galo ir prakeikimo?!

Frankas šyptelėjo ir žvilgterėjo skersai gatvės; jo kaimynas jam atsakė šypsena. Ir jis smaguriavo tuo nelauktu spektakliu. Mudu kaip šokėjai, judantys pagal tą patį ritmą – dingtelėjo Frankui. Gal mudviem jau laikas žengti sekantį žingsnį, pradėt atsiverti vienas kitam. Juk Magnolijų gatvėje ir tai įmanoma.

Tą akimirką, į Jehovos liudytojų dūzgimą įsibrovė klavišai. Kažkas šioje gatvėje pirmą sykį nuo Franko ir Betty atsikėlimo skambino pianinu! Pradedančio mokinuko ar artritiško senio pirštai, dvejodami ir klupdami, dėlioja pradinių pamokų melodiją: „A, B, C, D, E, F, G..." Ją išgirdusieji iš karto suprato, jog klausosi ne radijo ar televizijos, bet gyvo, netobulo žmogaus.

Visi nutilo ir klausėsi – gyvas paveikslas Magnolijų gatvėje. Tik Frankas nuo visų atsiskyrė; tą akimirką jis sugrįžo į savo vaikystės gatvę. Tai jis vėl sėdi prie tėvų pianino ir stropiai daužo klavišus. Jis vėl užuodžia ir drauge girdi senelio mėgstamo tabako kvapą ir iš gilios jo plaučių gilumos (kaip iš jo, ne Amerikoje gimusio, perkeliautų vandenynų) tolimą šniokštimą. Jis girdi pastabas lietuviškai, tąja beveik visai pamiršta kalba. Kiti pasauliai, kitokios erdvės.

Merui pianino skambėjimas atvėrė išeitį iš keblios padėties. Mikliai perimdamas iniciatyvą, jis prabilo: „Mes didžiuojamės, kad mūsų miestelis buvo atžymėtas kaip rasių sugyvenimo pavyzdys. Klausykitės pianino. Jo balti klavišai šliejasi prie juodų, juodi – prie baltų. Kaip šios Magnolijų gatvės gyventojai. Abiejų reikia, kad skambėtų muzika..."

Mero žodžius pertraukė plojimai. Jehovos liudytojai atsisveikino su delegacija ir nuskubėjo spausti durų skambučių ir perspėti kitų nežinėlių apie artėjantį pasaulio galą. Mero akys užčiuopė Franką ir jo kaimyną. Jis pamojo jiedviem žengti į gatvės vidurį ir pozuoti fotografui. Foto aparatui spragsint, jiedu ilgai spaudė rankas.

Pagaliau delegacija pajudėjo tolyn. Markas ir Frankas sugrįžo į savo pieveles. Jis pajuto savo žmonos priekaiš-

tingas akis – pravėrusi užuolaidą, ji mojo jam sugrįžti vidun. Tačiau jam dabar terūpėjo pianinas. Nuduodamas jos nematąs, jis žengė tiesiai į gretimą namą iš kurio sklido muzika.

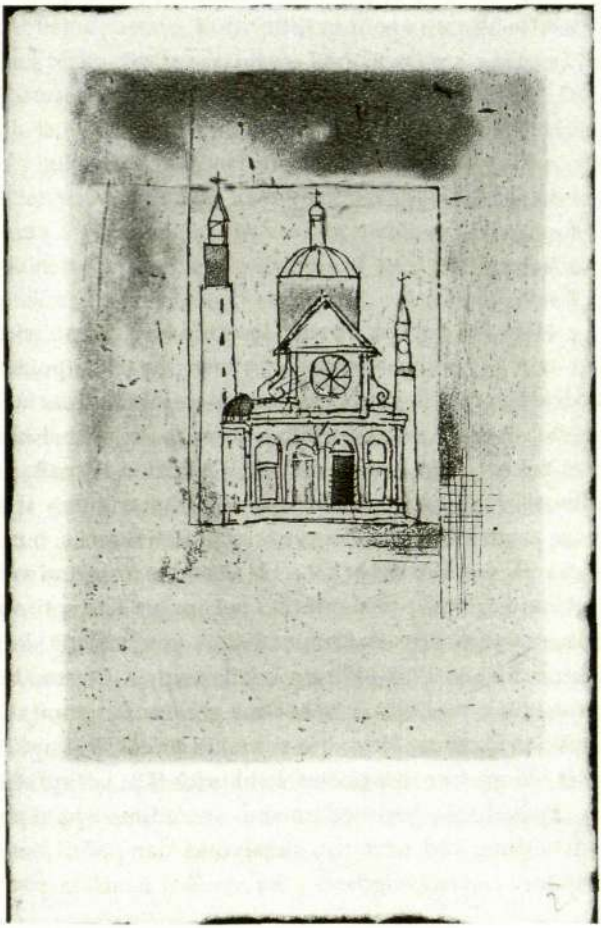

SAMPROTAVIMAI APIE POSTMODERNIĄ ARCHITEKTŪRĄ JOS ŠERMENYSE

K.P. ŽYGAS

Nors kai kuriose srityse „postmodernizmas" įsitvirtino kaip gyvastingas ir turtingas interpretacinis požiūris, atskleidžiantis anksčiau nenumatytas perspektyvas, tačiau architektūroje postmodernizmas susilaukė kito likimo. Prieš dešimt metų dominavęs architektūrinių žurnalų puslapiuose, šiuo metu jis yra vis rečiau aptariamas, išdėstomas ar ginamas. Pats terminas retai užtinkamas, o postmodernūs pastatai dabar tik retkarčiais iliustruojami architektūrinių žurnalų puslapiuose, nebent atvaizduoti atgyventus sentimentus ir senamadiškus pavyzdžius, kurių dauguma iškilo 1975-1990 metų laikotarpyje. Postmoderni architektūra, pasirodo, užmirštama greitesniu tempu negu ji buvo pripažinta. Nors šito poveikio priežastys sudėtingos ir toli gražu neištyrinėtos, kai kurios iš jų jau ryškėja.

Pažvelgus į postmodernizmo atsiradimo aplinkybes, pastebėsime, kad terminas sugalvotas dar pačiai bangai neiškilus. Neatsižvelgdami į šią visiškai neaiškią padėtį,

architektūrinių žurnalų redaktoriai, nenorėdami atsilikti vienas nuo kito, vis dėlto skubėjo užsakyti straipsnius postmodernizmo temomis. Noromis nenoromis, jie išgarsino ir išplatino postmodernizmą. O kalbant dėl postmodernių pastatų įvertinimo kriterijų, jų buvo sukurta daugiau negu pastatų, kurie atitiktų tuos kriterijus. Užtat, architektūrinį postmodernizmą kartais galima traktuoti kaip režisuotą, save išpildinančios pranašystės atvejį. Dabar aiškėja, kad pristatytas jis buvo kaip neva atspindintis savo laikmetį, vokiškai tariant, savo *Zeitgeist*. Tačiau, tame pačiame laikotarpyje nebuvo užtenkamai dėmesio kreipiama į lygiagrečias sroves, pavyzdžiui „High-tech" ir dekonstruktyvizmą, jau nekalbant apie užsispyrusius architektus, kurie, įkvėpti *genius loci*, sukūrė pastatus, jokiu būdu neįtraukiamus į viešpataujantį diskursą apie postmodernizmą.

Moderni architektūra buvo pagrindinis akstinas postmodernistų pasipriešinimui ir reakcijoms, todėl reikėtų tarti bent kelis žodžius apie modernią architektūrą. Ypatingą erzelį sukėlė jos rezidenciniai pastatai, ar daugiabučiai, ar pavienės vilos, kurios savo laiku ir savo ruožtu buvo sukurtos priešinantis miesčioniškam skoniui, „bakūžėms samanotoms," senųjų stilių atmainoms ir įvairiausioms *Gemütlichkeit* išraiškoms. Savo pagrindiniu įrankiu modernūs architektai naudojo geometrinės abstrakcijos estetiką ir tai estetikai pavaldų savotišką statybinių medžiagų bei technikos panaudojimą. Nors ši apybraiža paviršutiniška, tikimės, nurodėme modernios architektūros aspektus, kurie sukėlė postmodernistų ypatingą pasipiktinimą.

Galima teigti, kad postmodernizmo reakcija išryškėjo apskritai nusivylus modernizmu, nes jam nepasisekė sukurti tobulos, racionalizuotos, planuotos ir jaukios aplinkos, tiek atskiruose pastatuose, tiek urbanistiniuose ansambliuose. Nors modernizmo idealai buvo patrauklūs ir gerbtini, tačiau patirtis, įgyta tuojau po Antrojo pasaulinio karo, bandant sukurti tobulą socialinę santvarką pasirėmus technologija ir centralizuotu planavimu, arba masine jos plėtote kapitalistiniuose kraštuose, įrodė, kad modernizmo siekiai buvo neįgyvendinami ir, deja, labai dažnai tiktai naivios iliuzijos. Moderni architektūra taip ir pradėjo pamažu prarasti savo patrauklumą, patikimumą ir gyvastingumą.

Žvelgdami į minėto laikotarpio postmodernius pastatus, pastebėsime, kad modernizmo idealistinis, utopinis ilgesys buvo atmestas ir pakeistas ironiška laikysena, kilusia kartu su Vakarų kultūros skepticizmu. Tuo būdu lengvabūdiški žaidimai su istoriniais motyvais ir dekoratyvinėmis detalėmis pakeitė modernios architektūros rimtumą, jos abstraktinę estetiką ir jos neva funkcionalizmu pagrįstą laikyseną. Susidomėjimas istorinių stilių atgaivinimu, ypač neoklasicizmu, atstojo buvusį žavesį asketiškomis, geometrinėmis formomis. Siekdami stilistinio įvairumo ir urbanistinės decentralizacijos, postmodernistų architektų projektai pabrėždavo jumorą, ironiją ir eklektizmą. Nors postmodernistai rėmėsi europietiškų architektūrinių stilių motyvais, jie atmetė vakarietišką pasitikėjimą technologija ir progreso pažadais. Savo ruožtu, Azijos ir Afrikos architektai atmetė Europos architektūrinį paveldą kaip dar vieną kolinistų eksportą, kuris suvieno-

dino trečiojo pasaulio gyvenvietes ir sulėtino bei deformavo jų kraštuose besikuriančias savimones.

* * *

Nuo pat pradžių moderni architektūra susilaukė įvairiausių neigiamų atsiliepimų. Tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinio karo kritikai Vokietijoje, Anglijoje, Prancūzijoje, ir JAV dažnai kaltino modernią architektūrą ideologiniais ir nacionalistiniais sumetimais, būtent: jinai bolševikų ar komunistų sąmokslas, sukurtas klaidinti vietinius architektus. Tokius kaltinimus reikėtų visiškai atmesti arba bent ironiškai traktuoti, nes pačioje Sovietų Sąjungoje modernių srovių architektai buvo ne tik kaltinami susižavėjimu buržuazija ir kapitalizmu, bet apytiksliai nuo 1930 m. jiems pradedama uždaryti duris toliau verstis savo profesija.

Anglosaksų kraštuose, būdvardis „postmodernus" pirmą kartą buvo prisegtas architektūrai, berods, 1945 m., kada John Hudnut, Harvardo universiteto (JAV) architektūros dekanas, panaudojo šį terminą savo straipsnyje „Post-Modern House." Ilgam laikui šis būdvardis neprigijo, nors netrūko kritikų, atkreipiančių dėmesį į modernios architektūros trūkumus. Pavyzdžiui, 1947 m. Lewis Mumford viename straipsnyje *New Yorker* žurnale argumentavo, kad modernūs architektai turėtų atmesti savo dogmatiškumą ir prisitaikyti prie vietovės, o ne abstraktaus funkcionalizmo, poreikių. Taip pat galėtume paminėti visą Team X komandą, t.y. A. van Eyck, A. ir P. Smithson bei kitus 1950-1960 metų laikotarpio architektus, kurie pradėjo abejoti ir kritikuoti modernios architektūros

prielaidas, išvadas, bendrus dėsnius. Terminas „post-modern" galutinai iškilo į viešumą ir įsitvirtino tiktai 1975 m., kada Charles Jencks jį panaudojo straipsnio antraštėje „The Rise of Post-Modern Architecture," *Architectural As-sociation Quarterly* puslapiuose. Šis Londone gyvenantis architektas ir architektūros kritikas prisipažino, kad terminas netobulas; jį naudojęs su nepasitenkinimu, nes neradęs geresnio.

Apžvelgęs modernios architektūros pokarinę eigą, Jencks išdėstė visą eilę trūkumų, kurių panaikinimas ar sušvelninimas padėtų architektams tobulinti jų sprendimus ir projektus. Jo patarimų nevardinsime paeiliui, pristatysime pagrindines mintis. Jencks aiškino, kad nėra privaloma architektams visuomet būti originaliais, galima naudoti tradicinius stilius, planus, formas. Taipogi nėra reikalo nugriauti senus pastatus, juos galima išlaikyti, restauruoti. Architektai taip pat galėtų bendradarbiauti su statybininkais ir nekilnojamojo turto komersantais. Toliau, jeigu architektai atsisako projektuoti pastatus žinomu stiliumi, tada tegul tai daro rangovai. Toleruokime jų pastangas bekuriant *ersatz* istorinių stilių atmainas. Miestai pasidarys margesni, mažiau nuobodūs. Architektai taip pat turėtų išskirstyti milžiniškų projektavimo firmų personalą į mažesnius vienetus. Tada visi priartėtų prie savo klientų, geriau susipažintų su jų poreikiais. Ir dar pastebėta: kur tik viešpatavo moderni architektūra, suvienodėjo gyvenvietės ir kvartalai. Užtat dabar reikėtų atstatyti tų sugadintų vietovių ankstyvesnius savitumus. Straipsnyje daug vertingų patarimų; nepabrėžta jokia būtinybė kurti naują architektūrinį stilių. Straipsnio pagrindinis akstinas, atrodo, kilęs iš noro stimuliuoti arch-

itektus, paįvairinti jų projektus, jiems pristatyti alternatyvių kūrybinių strategijų.

Jencks gvildeno temą toliau, 1977 metais išleisdamas ploną, bet gausiai iliustruotą knygą *The Language of Post-Modern Architecture*, kuri išpopuliarino „postmodernizmo" terminą ir minėto straipsnio įžvalgas bei argumentus. Šis veikalas paženklino postmodernios architektūros „krikštynas". Per keletą metų pasirodė plačiausi atgarsiai, stačiai antplūdis literatūros įvairiomis kalbomis apie architektūrinį postmodernizmą. Tų straipsnių, straipsnelių, parodų katalogų, recenzijų ir stambesnių veikalų, kaip „grybų po lietaus", bibliografija reikalautų atskiro veikalo. Sulaukęs tokio netikėto dėmesio, Jencks redagavo savo veikalą, papildė naujomis iliustracijomis ir pakartotinai jį išleido 1978, 1981, 1984, 1987 ir 1991 metais. Iš viso išėjo šešios, truputį skirtingos laidos, apibūdinančios neseniai gimusio stiliaus besivystančias savybes, charakteristiką. Iš gausybės knygų apie postmodernią architektūrą, Jenckso knyga liko šio judėjimo pagrindiniu palydovu ir galų gale jo savotišku nekrologu. Todėl šis veikalas yra labiausiai paranki postmodernios architektūros apžvalga, jos išsivystymo ir išsekimo kelialapis.

Visose knygos laidose teigiama, kad modernizmas miręs, kad iškilo nauja, postmodernistinė srovė, nors judėjimo pradžioje dar nebuvo galima iliustruoti modernios architektūros pakaitalo gausybe pavyzdžių. Nuo pat pradžios Jencks pripažino: nors kritinis atstumas neįmanomas, nors bendras vaizdas dar neaiškus, vis dėlto svarbu užfiksuoti esamo laikotarpio besikeičiančias nuotaikas. Svarbiausia, jisai pabrėžė, kad atmetus modernios architektūros svajonę sukurti universaliai priimtiną kalbą,

postmodernūs architektai bandė vaizdais „užkoduoti" savo pastatus, tuo palengvindami žiūrovams suprasti pastato reikšmę bei paskirtį. Užtat jo knygose retai užtinkame pastatų interjerus, planus ar skerspjūvius. Jencks argumentavo: tokių iliustracijų nereikia, užtenka išorinių nuotraukų pilnai atskleisti, iššifruoti postmodernaus pastato „užkodavimą".

Visai suprantama, kodėl skaitytojams iškilo sekantys klausimai – „Kam knyga skiriama? Architektams ar plačiai publikai?" Nors išorinės, paviršutiniškos nuotraukos buvo visiems skaitytojams prieinamos, tačiau naudojama terminologija ir sąvokos buvo ne tiktai keistos architektams, be ir stačiai svetimos eiliniam skaitytojui. Jenckso minčių išdėstymas nepasižymėjo pavyzdingu aiškumu ar nuoseklumu. Pavyzdžiui, pakartotinai teigus, kad moderni architektūra „mirė", kodėl reikėjo sukurti knygos vėlesnėse laidose savotiškus naujadarus „Vėlyvą Modernizmą" bei „Neomodernizmą"?

Modernios architektūros mirtį Jencks užfiksavo: 1972 m. liepos 15 d., kada St. Louis miesto (JAV) savivaldybė susprogdino Pruitt-Igoe daugiabučių kvartalą. (Dėl prastos priežiūros bei kriminalistų siautėjimo pastatų koridoriuose, keltuvuose, laiptuose ir aikštėse, minėtame kvartale niekas nebenorėjo toliau gyventi.) Visas bėdas Jencks adresavo projekto architektams ir moderniai architektūrai aplamai. Jo kritikai ir knygos recenzentai argumentavo, kad vieno kvartalo nesėkmės (iš dalies kilusios administracijos ir policijos aplaidumo dėka) neturėtų amžinybei pasmerkti visų kitų modernios architektūros pastatų, ar jie būtų, ar nebūtų gimininginga Pruitt-Igoe išplanavimui. Jenckso vėliau sukurti naujadarai

paliko padėtį visai miglotą, nes neaišku, ar pacientas tikrai miręs, ar, ko gero, buvo per klaidą užbalzamuotas, bet šiaip ne taip atsigavo iš netikėto nuoalpio...

Jencks taipogi rado kitų modernios architektūros nuosmukio ir tariamos krizės priežasčių. Jisai pabrėžė dvidešimto amžiaus statybos industrializaciją, kurios dėka pristatyta serija po serijos identiškų pastatų. Šitaip sutapatinęs industrializaciją su modernia architektūra, jis neišaiškino, kad rangovai ir statybų užsakovai pasirinko tų šabloniškų pastatų gausybes. Tai nebuvo modernios architektūros pasėkmė ar architektų kaltė. Pati statybinė pramonė galėjo išleisti seriją po serijos identiškų neogotinių, neoklasikinių ar bet kokios kitos rūšies pastatų. Daugiausia tai ne architektų, bet užsakovų ir gyventojų reikalas.

Kita gimininga tariamo modernios architektūros išblėsimo priežastis buvo užsakytų pastatų dydis. Jencksą perfrazuojant: „kuo didesnis pastatas, tuo žemesnė jo kokybė." Todėl dangoraižiai ir milžiniški daugiabučiai pasižymi savo nuobodumu, blankumu. Dėsnis taipogi buvo pritaikytas architektų įstaigoms, būtent, kuo didesnis skaičius architektų projektavimo įstaigoje, tuo prastesni rezultatai. Mat, didelės firmos pelningesnės, kada jos greitai užbaigia savo įsipareigojimus, pasinaudodamos standartiniais sprendimais bei formulėmis arba anksčiau pasisekusiomis dizainų kopijomis. Tokių firmų architektai per visą projektavimo procesą yra ne tiktai atitolę, bet dažniausiai visiškai nesusipažinę su jų projektuojamo pastato galutiniais vartotojais.

Antrajam pasauliniam karui pasibaigus, architektai pasiryžo kuo daugiau savo kūrybinio dėmesio skirti

betono, plieno ir stiklo panaudojimui. Rezultatas: architektūrinių išraiškų suvienodėjimas, banalumas, paprastumas, neiškalbingumas. Pavyzdžiu Jencks mini Mies van der Rohe sukurtą Illinois Institute of Technology (JAV) pastatų ansamblį, kuriame sunku atskirti šio universitetinio miestelio koplyčią nuo jo jėgainės, architektūros katedrai skirto ateljė (Crown Hall) – nuo rektoratui skirtų rūmų. Šitokiems apgailėtiniems nesusipratimams iškilus, jaunesni architektai, suprantama, priėjo išvadą, kad reikia ieškoti išeities iš geometrinės abstrakcijos estetikos dėsnių ir iš aklo susižavėjimo plienu, stiklu, betonu.

Čia būtina pabrėžti, kad Jencks linkęs sutapatinti modernią architektūrą su Mies van der Rohe ir jo pasekėjų neva „vienareikšmiais" pastatais, tuo ignoruodamas Le Corbusier, Alvar Aalto, Giuseppe Terragni bei kitus tarpukario modernistus, kurių kūryba žymiai sudėtingesnė, niuansuota giluminėmis potekstėmis. Tarp kitko, reikėtų pažymėti, kad ir Mies van der Rohe kūryba taip pat turi savo subtilumų, ką ir pats Jencks yra kitur pastebėjęs savo ramesniuose, nepolemizuojančiuose straips-niuose.

Kad ir kaip ten būtų, didžiausias modernios architektūros nusikaltimas, Jenckso postmoderniuose įvertinimo rėmuose, buvo jos nesuprantamumas eilinei publikai. Nesusipažinus su modernios architektūros atsiradimo priežastimis bei aplinkybėmis, jos tolimesnė raida bei išsivystymas liko nesuprantamas. Trumpai tariant, kadangi modernios architektūros estetika buvo „elitinė", ji tapo „nesuprantama". O kad ji būtų suprantama, turėtų papildyti savo kūrybinį arsenalą bendrai priimtais ir plačiai žinomais elementais. Jencks ir priėjo išvadą, kad lingvistinės analogijos būtų labai naudingos architektūroje. Tada

architektai galėtų projektuoti pastatus, pasinaudodami architektūriniais atitikmenimis gramatiniams bei sintaksiniams vienetams, būtent, vaizdiniais ekvivalentais žodžiams, citatoms, metaforoms ir t.t.

Nors jo pagrindinė prielaida buvo, kad architektūra turėtų būti traktuojama kaip komunikacinė sistema arba kalba, tačiau jisai sutiko, kad lingvistinė analogija negali būti griežtai pritaikoma. Pripažino, kad kiekvienas architektas savotiškai užkoduoja savo pastatus ir jų iššifravimas kitiems gali būti painus ir sudėtingas. Pavyzdžiu mini Sidnėjaus Operos rūmus, kurie, nors persunkti įvairiausiomis metaforomis, neįkūnijo Australijai tipiškos simbolikos. 1977 m. laidoje Jencks iškėlė Le Corbusier sukurtą Ronchamp koplyčią kaip gerą kandidatą pirmajam postmoderniam pastatui. Koplyčios potekstė persunkta gausybe aliuzijų, užtat šis pastatas patenkino ne tik išprūsusius, bet ir eilinius lankytojus. Toje pačioje laidoje Jencks pakartotinai išgiria Antonio Gaudi, tą ekscentrišką ispaną, kurio savotiški ir nepaprastai brangūs biomorfiniai pastatai buvo sukurti dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Jencks argumentavo, kad Gaudi vienintelis architektas, kuris sukūrė daugiareikšmę architektūrinę leksiką, plačiai prieinamą ir suprantamą. Tačiau vėlesnėse laidose Jencks vis mažiau dėmesio kreipė į Gaudi.

Panašiai Jencks pasielgė ir su kitais architektais, kurių pastatai, pasirodė vienoje, kitoje laidoje, paskiau dingo be pėdsakų ar užuominų. Palyginus pirmutinę knygos laidą su paskutine, išėjusia keturioliką metų vėliau, pasirodo, kad tik keturi pastatai atlaikė Jenckso vis besikeičiančius kriterijus. Tie pastatai yra: K. Kikutake suprojektuotas Tokoen viešbutis, R. Erskine Byker Wall

daugiabutis, L. Kroll Louvain universiteto medicinos fakulteto pastatai ir Phillips West #2 projektas. Nebūtų galima prieštarauti, jeigu Jencks būtų naudojęs tuos pačius kriterijus savo atrankai. Tačiau jisai vis keitė savo požiūrį, sukurdamas naujas įvertinimo kategorijas, kuriomis postmodernūs reiškiniai galėtų būti atpažinti ir įvertinti.

Knygų skyriuose, kurie buvo skirti architektūrinių komunikacijos priemonių išaiškinimui, Jencks sukūrė visą eilę naujų, kitiems modernios architektūros kritikams nežinomų naujų kategorijų. Ir neišvertę į lietuvių kalbą, suvokiame, kad „Historicism, Neo-Vernacular, Adhocism + Urbanist = Contextual, Metaphor ir Metaphysics, Post-Modern Space, Radical Eclecticism" sudaro tirštą sąvokų mišrainę. Jų svarbą Jencks pabrėžė jas rašydamas didžiosiomis raidėmis, lyg jos atitiktų Gotikai, Barokui, Renesansui ir panašiai. Kituose skyriuose jisai dar sukūrė „Neoabstrakciją," „Naująją Reprezentaciją", „Postmodernų Klasicizmą." Kada Jencks pritaiko šiuos kriterijus neva jų atitikmenims, neaišku, kada jis giria, kada peikia aptartą pastatą. Geriausiu atveju, sakytume, kad tai tiktai normali postmodernios architektūros daugiaprasmiškumo išdava. Jisai pritartų, kad įvertinimo kriterijai privalo būti lankstūs ir daugiaprasmiški. Antra vertus, kaip jo raštams abejingi komentatoriai pastebėjo, tai nieko kito, kaip paprastas Jenckso neapsisprendimas. Jis sukūrė perteklių pabūklų savo kritiniam arsenalui. Sugalvota daugiau įvertinimo kategorijų, negu pastatų, kurie atitiktų tiems kritikos naujadarams.

Palyginus vieną laidą su kitomis, pastebimas Jenckso blaškymasis. Pirmoje 1977 metų laidoje italo Aldo Rossi pastatai kritikuojami kaip nuobodūs, primenantys fašisti-

nio laikotarpio architektūrą. 1984 metų laidoje tonas sušvelnėjo ir Rossi jau tapęs „Laisvo klasicizmo" atstovu. Šeštos (1991 m.) laidos tekstas mini Rossi vienuolika kartų. Dabar jis jau giriamas, kaip vienas iš postmodernios architektūros kūrėjų. Tikrai keistoka, kad per visas laidas Jencks nekeitė knygos pirmutinės dalies. O šioje 1991 m. laidoje jis puola Rossi kaip tik pirmoje knygos dalyje, bet galutiniame skyriuje jį išgiria! Panašiai atsitiko su „Pop" reiškiniais (populiarūs, masėms skirti reklamų įvaizdžiai), įsiskverbusiais į architektūros sferą. Iš pradžių Jencks vertino „Pop" įvaizdžius architektūroje teigiamai. Bet vėliau, kada jie tapo komercializuoti ir degraduoti iki kičo lygio (pavyzdžiui Disneylando naujuose pastatuose bei Las Vegas viešbučiuose ir lošimų namuose), Jencks neigiamai įvertino tų įvaizdžių išsiplėtusią apyvartą.

* * *

Neatsižvelgiant į postmodernių tendencijų trūkumus, Jenckso apibūdinimai susilaukė plataus atgarsio, kuris nustatė bendrą supratimą apie postmodernios architektūros pagrindines savybes. Beveik visi kritikai ir istorikai dabar sutartų, kad postmoderni architektūra atmetė modernios architektūros estetiką ir jos socialinius siekius. O pačioje architektūrinėje kalboje, postmodernios figuratyvinės, eklektinės ir tradicinės išraiškos išstūmė iš apyvartos modernios architektūros geometrinės abstrakcijos estetiką. Postmoderni architektūra taipogi išjudino architektus, juos skatindama atkreipti ypatingą dėmesį į regionalizmą, pastatų dekoraciją, urbanistinę aplinką ir pastatų tipologijas bei morfologijas. Jeigu iš viso įmanoma susumuoti viską

apie postmodernistus į vieną teiginį, tai būtų jų noras įprasminti architektūrinę reikšmę esamos kultūros rėmuose. Rimčiausias postmodernistų kaltinimas, adresuotas modernistams, buvo šis: tiktai išprūsę architektai ir užsakovai supranta modernią architektūrą. Postmodernizmas siekė būti populistinis, prieinamas visiems.

Žiūrint į postmodernią architektūrą politiniu atžvilgiu, kairieji ją gyrė dėl jos populistinio, masėms pataikaujančio nusiteikimo. Dešiniesiems ji irgi buvo patraukli, nes ji nemaištavo, palaikė *status quo*. Išvada: postmodernizmas visuotinai priimtinas. Ir kada ekonomika atsigavo aštuntame dešimtmetyje, postmodernizmas plito kaip kokia nesulaikoma epidemija. Dangoraižiai, muziejai, bažnyčios, bibliotekos, krautuvės, daugiabučiai, pavieni namai ir įvairiausios kitos pastatų rūšys, visos buvo įpakuojamos tuose pačiuose postmoderniuose apdaruose, dažniausiai neoklasicistinio stiliaus, ką Jencks pavadino „postmoderniu klasicizmu."

Tačiau, išreklamuotas postmodernistų susidomėjimas regionalizmu neišsipildė. Pavyzdžiui, JAV-jose, kuriose prieš Antrąjį pasaulinį karą dar buvo palyginus lengva užtikti skirtingas statybines tradicijas įvairiuose jos užkampiuose, autentiški rajoniniai skirtumai šiandien retai užtinkami. Valstybinio masto antplūdis panašių ir pigių statybinių medžiagų ir milžiniški tiražai standartizuotų namų suvienodino JAV-jų miestelius ir priemiesčius. Toliau. Pigios elektros ir kuro dėka rangovams jau nebereikia statyti pastatus tradiciniais būdais, kad juose būtų išlaikoma stabili temperatūra. Pigūs oro kondicionieriai bei mažos, bet galingos katilinės panaikino tokius rūpesčius. Anksčiau namai buvo statomi su aukštomis

lubomis, verandomis, prancūziškais langais su luveriais, storesnėmis sienomis ir t.t. Šitokios paprastos statybinės priemonės reikšmingesnės negu gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio, nes kaip tik tokie elementai sudaro pagrindą architektūriniams skirtumams tarp miestų, rajonų, valstijų. Jų atsisakius, mažėja skirtumai, vienodėja viso krašto pastatai.

Interjerų dekoravimo žurnalai toliau lygino skonį valstybiniu mąstu. Kad ir kiek jie skirtųsi savo viršeliais ir formatu, skirtumai tarp šių žurnalų turinių remiasi numatytų prenumeratorių kišenėmis ir biudžetu. Iškilus postmoderniai architektūrai, žurnalai pradėjo skelbti šią, vėliausią, neoklasicizmo atmainą. Ir kadangi neoklasicistiniai interjerai momentaliai suteikia prestižą, šaknis, liuksusinę atmosferą, publika susižavėjo šiuo stiliumi. Pasiturintiems skaitytojams taikomi žurnalai atvaizdavo interjerus su autentiškomis senienomis, mažiau pasiturintiems – iliustravo interjerus, išdekoruotus senienų kopijomis. Savo ruožtu, postmodernūs interjerai gali apsieiti be senienų ir be kopijų, nes jie sugeba sukurti pageidautą įvaizdį minimaliausiomis dekoratyvinėmis užuominomis. Todėl postmodernus klasicizmas pritiko net ir žemiausio lygio rangovams, kurie linkę išleisti minimaliausias sumas savo pastatų išpuošimui. Plačiai išreklamuota įvairiuose žurnaluose, šitokių interjerų įtaka pasklido net užjūriuose, kur, pridėjus Hollywoodo filmų ir serialų įvaizdžius, pradėjo atsirasti eksportuojamų įvaizdžių imitacijos, kvartalai, kuriuos vietiniai stebėtojai su šypsena galėtų pavadinti „Dallas-am-Rhein," „Santa-Monika prie Nemuno" ir panašiai.

Atsižvelgus į postmodernaus klasicizmo prestižą suteikiančius įvaizdžius, lengviau suprasti, kodėl JAV-jų turtingiausi bankai, didžiausios kompanijos ir globalinės firmos užsakinėjo pastatus, apklotus ir išklotus neoklasicistiniais motyvais. Tai tikrai stebėtina, nes dangoraižiams tokios dekoracijos tikrai nereikalingos. Taip pat reikia atsiminti, kad šių firmų valdantys sluoksniai nėra linkę sekti vėliausias madas, ypač kad postmodernūs dangoraižiai, pvz. Philip Johnsono ATT centras (1978-83) New Yorke ir Michael Graveso Portland Public Services pastatas (1980-82) sukėlė architektų ir kritikų viešą pasipiktinimą. Bendrai kalbant, tokios polemikos atbaidytų brangių pastatų užsakovus, nes jie nėra linkę statyti kontroversinius pastatus. Vis dėlto, užteko neoklasicizmo prestižinių užuominų jiems šį kartą nusileisti postmodernios architektūros įtakai. Postmodernus klasicizmas taip ir įtakojo modernių dangoraižių užsakovus JAV-jų didmiesčiuose.

* * *

Sprendžiant iš anglų kalba parašytų architektūrinių straipsnių, paskelbtų apytiksliai 1975-1990 metais, galima susidaryti įspūdį, kad postmodernizmas dominavo šį laikmetį, kad ši srovė atspindėjo savo laiko dvasią, savo *Zeitgeist*... Tačiau žiūrint į šį laikmetį iš truputį tolimesnės perspektyvos, aiškėja, kad tame pačiame laikotarpyje gyvavo kitos, lygiagrečiai reikšmingos srovės, jų tarpe „High-tech" ir dekonstruktyvizmas.

Buvo komersantų ir turtingų užsakovų, kurie visiškai nesusižavėjo postmodernia nostalgija. Siekdami racio-

naliausių sprendimų savo poreikiams, jie užsakė ir mecenavo naujoviškus „High-tech" projektus, būtent: techniniai rafinuoti, tiksliai kalibruoti pastatai. Nors neapsieita be postmodernių pastatų Europoje, Japonijoje ir Azijoje, tikrai stebėtina, kad to laikmečio techniškai sudėtingiausi ir tobuliausi pastatai neiškilo Čikagoje, New Yorke, ar Los Angelese, bet – užjūriuose. Turime omenyje Norman Rogerso – Hongkong ir Shanghai Banko korporacijos dangoraižį (1979-86), Richard Rogerso – Lloyd's of London draudimo centrą (1978-86) ir Jean Nouvelio Paryžiuje pastatytą – Institute du Monde Arabe (1981-87). Šitie architektai priėjo prie savo sprendimų ramiai, be jokių šūkių, reklamų, lozungų ar žurnalistų skelbimų. Jų tiksliai kalibruoti, nerūdijančio plieno mechanistiniai kūriniai dar laukia atitinkamų kritinių žvilgsnių ir tikslių, tik jiems pritaikomų, kategorijų. Nors minėti pastatai buvo suprojektuoti ir iškilo pačiame architektūrinio postmodernizmo klestėjime, jų autoriai visiškai ignoravo šią madą, taipogi atmesdami ankstyvesnio modernizmo geometriškai abstrakčią estetiką. Nutarus siekti kuo aukštesnio technologinio lygio savo projektuose, jiems pasisekė sukurti originalius, praeityje nepagrįstus, stačiai stulbinančios rafinacijos „High-tech" pastatus.

Tame pačiame laikmetyje išsivystė architektūrinis „dekonstruktyvizmas", oficialiai gavęs šį vardą 1988 m. Modernaus meno muziejaus (MoMA) surengtos „Deconstructivist Architecture" parodos dėka. Parodos rengėjai svarstė keletą pavadinimų, bet apsistojo prie panaudoto termino, nes jis jiems atrodė aštriausias, provokuojantis. Jo atskambiai ne tiktai priminė rusų tarpukario avangardą, bet taipogi parodos ruošimo metu madingą literatūros

kritikos būdą. Šios parodos katalogas, kartu su užsakytomis apžvalgomis ir recenzijomis įvairiausiuose žurnaluose toliau išgarsino šią „dekonstruktyvizmo" etiketę. Pasekmė: momentaliai išgarsėjo F. Gehry, B. Tschumi, Coop Himmelblau, P. Eisenman, R. Koolhaas, D. Libeskind, Zaha Hadid. Šių architektų eksponuojami projektai, deja, daugiausia liko tik svajonės, dauguma jų nepastatyti iki šių dienų. Dekonstruktyvistai kaip ir minėti „Hightech" architektai visiškai ignoravo postmodernizmą, nuo jo apsisaugodami lyg kokiu prigimtiniu imunitetu. Dekonstruktyvistų teoretinės šaknys yra kubizme, estetinės šaknys – tarpukario Rusijos avangarde, pvz. K. Malevich, W. Kandinsky, El Lissitzky, Iakov Chernikov kūryboje ir projektuose, kurių tolimesnį išsivystymą Stalinas netrukus sustabdė. Dekonstruktyvistai taip pat siejasi su vokiško avangardo ekspresionistų sparnais, pvz. su H. Finsterlin, K. Schwitters, H. Scharoun ir kt.. Iš to akivaizdu, kad dekonstruktyvistai ne tik neatmetė modernios architektūros, bet kaip tik sugrįžo tenai atsinaujinti ir surasti savo šaknis.

Todėl, netikslu traktuoti dekonstruktyvistus kaip paprastą reakciją prieš postmodernizmą. Su modernia architektūra juos sieja tokie bruožai: šokiruojanti laikysena, susižavėjimas abstrakčia (bet ne geometrine) estetika, atmetimas tradicijų ir tęstinumo (išskyrus savo), apokaliptinė retorika, hermetiškas samprotavimo būdas, antikontekstinis nusiteikimas, pastiprintas dėmesys savarankiškam objektui savo erdviniam lauke, pasipriešinimas vartotojų kultūrai. Šiais bruožais dekonstruktyvistai įrodė, kad moderni architektūra dar neišsisėmus, nėra estetiškai

nuvargus ir, svarbiausia, kad estetinė eksperimentacija gaivališkai tebegyvouja.

Dekonstruktyvistų braižiniai ir škicai dažnai šokiruoja stebėtojus ir sunervina statybininkus, nes jų projektų skeveldriškos formos ignoruoja struktūros dėsnius. Dažnai stačiai neįmanoma suprasti, kaip jie galėtų būti sumontuoti ir pastatyti. Geranoriškai nusiteikę žiūrovai, norintys geriau susipažinti su jų mąstymų bei idėjų geneze, pabandę iššifruoti dekonstruktyvistų tekstus, dažnai prieina išvadą, kad jų tekstai, savo ruožtu, taipogi atstumiantys. Mat, kai kurie dekonstruktyvistai pasisavino prancūzo filosofo Jacques Derrida užimtą poziciją, kad galutinė teiginio prasmė niekada negali būti žinoma. Jai lemta būti amžinai atidedamai, nes brandūs kūriniai iššauks iš kiekvienos ateinančios kartos šviežias įžvalgas, naujus sam-protavimus. Todėl dekonstruktyvistai atsisako naudoti esamą architektūrinę terminologiją, nuodugniai iškloti kodėl ir kaip jie projektuoja, ką jų projektai „reiškia".

* * *

Atsižvelgiant į 1975-1990 metų laikotarpyje iškilusių architektūrinių srovių margumą, peršasi išvada, kad nė viena iš jų nesusumavo to „laikmečio esmės", neužfiksavo to „laiko dvasios", ar kažko panašaus. Pabrėžtina, kad postmodernizmas, „High-tech", ir dekonstruktyvizmas vystėsi lygiagrečiai. Nors postmodernizmas, be abejo, sulaukė daugiau dėmesio negu kitos srovės, stebėtojai ateityje žiūrės į šį laikmetį iš savos perspektyvos, per savo filtrus, kurie išryškins mums nepastebimus laikmečio kon-

tūrus. Taigi, nereikia pervertinti postmodernizmo dekonstruktyvistų ir „High-tech" sąskaita.

Minėtinos architektūrinės bangos vystosi skirtingomis kryptimis. Pavyzdžiui, postmodernizmo likimas atrodo analogiškas kitų, ankstyvesnių, meno srovių likimams. Per savo trumpą, bet gyvastingą, klestėjimo laikotarpį postmoderni architektūra suspėjo pakartoti meno istorijoje dažnai sutinkamą meno stilių išsivystymo ir žlugimo eigą, būtent, naujo stiliaus pradžią šokiruojančiuose estetiniuose eksperimentuose; toliau seka iškilimo, sužydėjimo, apsipratimo laikotarpis; galų gale, stilius pasensta, tampa rutina, kūrėjai išsisemia, žiūrovams nusibosta. Praradęs savo dominuojančią rolę, pasenęs stilius praranda visuomenės interesą ir „miršta". Postmodernios architektūros prieinamumas visų ekonominių luomų ir įvairiausių ideologinių nusistatymų užsakovams išpopuliarino jį nepaprastai greitai. Tačiau, tas platus prieinamumas ją ir sužlugdė. Ji buvo greitai komercializuota, dažnai tapo degraduota iki žemiausio kičo lygio.

Palyginus su „High-tech" ir dekonstruktyvistų pastatų kainas su postmodernių pastatų kainomis, pasirodo, kad pirmieji yra žymiai brangesni ir nėra prieinami visiems užsakovams. Tik turtingiausi klientai sugeba juos finansuoti, o tokių architektūros mecenatų palyginti mažai. Todėl, visai realu tikėti, kad jų bus mažiau pristatyta, kad „High-tech" ir dekonstruktyvistų pastatų re-tesnės gretos nepakartos minėto iškilimo ir žlugimo ciklų. Greičiausiai, abidvi minėtos srovės pilnai neįsisiūbuos, plačiai nepasklis. Tokiu atveju jos pakartotų likimą, kuris, pavyzdžiui, ne taip jau seniai teko Art Nouveau stiliui, žinomam kaip *Jugendstil* Vokietijoje ir

Austrijoje. Pasižymėjęs architektūroje ir ypač dekoratyviniuose menuose bei juvelyrikoje, jis trumpai sužydėjo 1895-1905 metų laikotarpyje, neišgyvendamas minėto ciklo nuo pradžios iki galo. Iš esmės skirti pasiturintiems, Art Nouveau stiliaus pirmieji kūriniai buvo brangūs, įmantrūs. Vėliausi šios kūrybos pavyzdžiai taipogi buvo aukšto meninio lygio. Šis stilius taip ir nesulaukė nei plataus populiarumo, nei galutinės degradacijos.

Tai įrodo, kad, neatsižvelgiant į publicistų pastangas įrodyti kokios nors meno srovės naudą ar populiarumą, tos srovės normali dinamika gali būti sustabdyta, pakeista arba kitaip paveikta nenumatytų veiksmų, visiškai aplenkiant žurnalistų pastangas. Brangus Art Nouveau stilius išliko nenuvertintas, nenupigintas. Panašiai gali atsitikti su „High-tech" ir dekonstruktyvizmu, neatsižvelgiant į žurnalistų pastangas išpopuliarinti šias sroves. Ryšium su tuo čia būtų verta prisiminti Jenckso pastabas, susumuotas šio straipsnio pradžioje. Jisai pristatė architektūrinį postmodernizmą, kaip besikuriančią srovę, kuri žadėjo išvengti modernios architektūros aiškių trūkumų, būtent, jos elitizmo, neprieinamumo platiems vartotojų sluoksniams, šaltos geometrinės estetikos, vietinių poreikių nepaisymo ir t.t. Neatsižvelgiant į Jenckso pastabas, postmodernūs architektai nuėjo savais keliais. Postmodernizmas išvystė savąją dinamiką, turinčią mažai ką bendra su modernios architektūros trūkumų atitaisymu, žymiai daugiau su neoklasicistinių formų atgaivinimu bei jų eklektiniu panaudojimu ir žaidimu. Modernios architektūros trūkumai liko ne tik neatitaisyti, bet buvo pakartoti, tęsiami.

Dabar būtų tikslinga vėl atsižvelgti į tas neišsipildžiusias viltis, kurias Jencks įžiūrėjo postmodernizmo pirmutiniuose žingsniuose. Apgailestaudamas dėl modernios architektūros suvienodintų ir sugadintų vietovių gausumo, jisai argumentavo, kad reikia atstatyti tų vietovių ankstyvesnius savitumus. Jis gynė architektūrinį margumą, net leidžiant *ersatz* istorinių stilių atmainų statybą. Deja, postmodernizmas ne tik neišsišakojo ir nesumargėjo, bet nusistovėjo suvienodinančių, neoklasicistinių atmainų gamyboje. Viltis, kad miestai pasidarytų margesni, matyt, neišsipildė.

Nors sunku tiksliai išsiaiškinti, kodėl tos viltys neišsipildė, viena priežastis tikrai aiški, tai – architektūrinių žurnalų redakcijų noras pasiekti kuo didesnį skaitytojų skaičių. Noromis nenoromis, tas neprisidėjo prie miestovaizdžių įvairumo. Noras siekti platesnės publikos, visai normalus ir suprantamas; tačiau to noro pasekmės žalingos miestams ir todėl yra abejotinos vertės. Siekdama kuo platesnio skaitytojų rato, architektūrinė spauda yra linkusi pristatyti ir aptarti kuo bendresnes temas. Problematika, surišta su krašto užkampiais, kad ir unikaliais, bus įdomi mažesniam skaitytojų skaičiui. Taip ji atkrenta į antraeiliškumą, kuris rečiau aptariamas. Neoklasicistinė architektūra (kaip ir moderni architektūra) bandė sukurti universaliai galiojančią architektūrinę estetiką. Dėl to postmodernizmo neoklasicistinė atmaina sulaukė redaktorių išskirtinio susidomėjimo. Ji pasirodė verta ypatingo visuotinio dėmesio. Kiti architektūriniai sumanymai tapo antraeiliai; jiem skirta mažiau straipsnių, iliustracijų, puslapių. Nenuostabu, kad spauda privedė architektus ir pastatų užsakovus prie atitinkamų išvadų: šiuo metu

reikėtų taikytis aprašomos mados, kitaip atrodysime neapsišvietę, nesiorientuojantys, atsilikę nuo laikmečio.

Čia taipogi prisidėjo giliai įsitvirtinęs įsitikinimas, kad kiekvieno laikmečio *Zeitgeist*, t.y. „laiko dvasia", geriausiai atsispindi vienoje arba labai gimininguose meno išraiškose. Šis įsitikinimas kilęs iš įpročio periodizuoti istorinių įvykių raidą, kuri neva teka viena kryptimi, viena srove, viena vaga. Tai ypač ryšku meno istorijos vadovėliuose, kuriuose dėstoma, kad bet kuriuo metu viena meno išraiška dominavo visą eochą. Seniai nusistovėjusi meno istorijos terminologija tą aiškiai pabrėžia, kaip pavyzdžiui: gotika, renesansas, manierizmas, barokas, rokoko ir t.t Šių laikmečių meninės išraiškos įvertinamos savo priartėjimu ar atitolimu nuo normų, kurios geriausiai apibūdina minėtus stilius. Jeigu kokia nors meninė išraiška savotiška, per daug specifinė, arba visiškai ekscentriška, meno istorikams dažnai stačiai pritrūksta kriterijų apibūdinti ir įvertinti tą išraišką.

Dažnai apeliuojama į *Zeitgeist* iš įpročio, nebūtinai naudojant patį terminą ar jo įvairius pakaitalus. Pati sąvoka įsigilinus yra naudojama nekritiškai, be ypatingo dėmesio. Atsižvelgiant į jos ribotas panaudojimo galimybes, ją reikia atsargiau naudoti, pabrėžiant jos metaforines prasmes. Būtina visai atmesti supratimą, kad laiko dvasia yra koks nors istorinis imperatyvas ar kokia būtinybė, nustatanti dabartinės veiklos gaires. Architektūros ir urbanistikos sferose, kaip matėme, ji buvo itin žalinga. Tačiau būtų labai sveika architektams bendrai padidinti savo operatyvių metaforų inventorių su *genius loci*, t.y. „vietos dvasios" metafora.

Senovės romėnai tikėjo, kad *genius* buvo antgamtinė būtybė, kuri prižiūrėjo kiekvieną asmenį, šeimą. Krikščionių tarpe angelas sargas atstovauja analogišką sąvoką. *Genius loci* paskirtis buvo globoti ir saugoti žemę už miesto ribų. Kiekvieną vietą, ar ypatingą, išskirtinę, šventą, ar ne, prižiūrėjo atitinkamas *genius loci*. Jisai rūpinosi savo vietovės gerove, jos biologine sveikata (ką dabar vadintume ekologija), jos išoriniu vaidmeniu. Gerbti *genius loci* taipogi reikštų išlaikymą, atsiminimą visų asociacijų, surištų su tos vietovės praeitimi. Perkeltine prasme *genius loci* suprantamas, kaip vietovės atmosfera, tai aplinkai būdingas charakteris. Implikacija: vietos dvasia efektinga tiktai savo ribose. Jo galingumas apribotas, jisai atsisako visuotinio pripažinimo. jisai negali būti imituojamas, nes neįmanoma jį eksportuoti ar pasinaudoti kitur. *Genius loci* veiklus tiktai savo vietovėje. *Zeitgeist*, kaip matėme, siekia viešpataujančio vaidmens.

Išryškinus skirtumus tarp šių dviejų metaforų, geriau suprantami architektai, kurie atsisakė tarnauti savo laikmečio dvasiai ir ryžosi kreipti daugiau dėmesio savo vietovės dvasios poreikiams. Pavyzdžiui, reikia paminėti Carlo Scarpa (1906-1978), kuris tobulino Venecijai būdingus statybos įpročius, ir Luis Barragan (1901-1987), kuris sugalvojo naujas interpretacijas Meksikos tradicinėms medžiagoms ir statybos būdams. Abudu – tikri originalai, intymiai susipažinę su savo vietovės praeitimi ir tradicijomis. Nei vieno, nei kito negalima kaltinti, kad jie paviršutiniškai kopijavo savo vietovių architektūrines formas ar įprastus statybos būdus. Nenukirtę savo šaknų vietinėje aplinkoje, jie tenai rado gyvastingo kūrybingumo šaltinius. Tiesa, reikia pabrėžti, kad savo karjerų pradžioje,

abu minėti architektai buvo modernistai. Tačiau, subrendę, abu atmetė savo jaunatvės susižavėjimą, toliau ignoravo madas ir sroves, kurios tada dominavo, architektūrinę spaudą. Iš savo pusės, tarptautiniai architektūros žurnalai juos taip pat ignoruodavo. Nors abiejų talentai buvo pripažinti savo kraštuose, jiems ilgokai truko išgarsėti už savo krašto ribų. Jų kūryba, pilnai subrendusi dešimtmetyje po Antrojo pasaulinio karo, ilgainiui liko nežinoma ir nepripažinta tarptautinėje arenoje. Svetimų šalių kritikai ir istorikai pradėjo pripažinti jų talentus palyginus neseniai. Reikia tik džiaugtis, kad palaipsniui didėja literatūra, skirta jų išskirtinei kūrybai, įkvėptai savo vietovių savotiškos dvasios.

Toli nuo tiesos nenuklysime teigdami, kad Scarpa ir Barragan pralaužė ledus jaunesniems architektams, kurie irgi yra linkę gerbti savo krašto *genius loci*. Tokių tarpe jau spėjo išgarsėti šie: japonas Tadao Ando, portugalas Alvaro Siza, australas Glen Murcutt, indas Balkrishna Doshi. Jiems ir panašiai nusiteikusiems dabar žymiai lengviau sukurti savus sumanymus, analogiškus pirmtakų žingsniams. Kur bebūtų apsigyvenę, jie tobulina minėtų pradininkų kūrybinę strategiją, įkvėptą ir atremtą į savo vietovės *genius loci*. Kada šitie architektai minimi tarptautinėje spaudoje, pabrėžiama, kad jų kūryba persunkta savo aplinkos dvasios, gyvenimo būdo bei poreikių, vietinėmis medžiagomis, vietiniais išradimais.

Kadangi jų kūrybinės prielaidos ir išvados nėra visuotinai pritaikomos, jų darbuose publicistai neras sensacingų formų, tinkamų eksportui. Parodų rengėjai ar muziejų kuratoriai taipogi negalės jų kūrybos surežisuoti ir pristatyti kaip naujo, tarptautinio stiliaus pradų. Minėti

architektai paįvairina ir pagyvina savo vietovių aplinką be reveransų importams. Atsisakydami užsienietiškų skolinių paslaugų, jie siekia autentiško originalumo, pagrįsto vietinių rangovų ir meistrų sena patirtimi. Tačiau jų projektai nei mėgdžioja, nei kartoja vietinių formų išorinę išvaizdą. Anaiptol, jų kūryba naujoviška, svari ir kokybiška. Matome, kad jie iš naujo svarstė tai, kas priimta, duota ir įprasta esamoje aplinkoje.

Užtat jų kūryba nėra provinciali. Dabar įmanoma dirbti bet kokiame pasaulio užkampyje ir modernios žiniasklaidos dėka būti pilnai informuotam, žinoti apie vėliausius išradimus bet kurioje srityje. Pasaulinis kompiuterių tinklas toliau išvystys šias galimybes. Išsireiškimas „global village", t.y. globalinis kaimas, įtvirtino šią naują padėtį kasdieninėje kalboje. Kaip ir kaime, kur visi gyventojai žinojo, ką kiti daro, dabar yra įmanoma sužinoti per pasaulinį tinklą, kas kur vyksta. Sostinėms nebeįmanoma monopolizuoti žinių, ryškai skirtis nuo provincijų, kurios anksčiau turėdavo pasitenkinti pasenusių žinių nuotrupomis.

Istoriniai kūrybiniai centrai praranda savo ankstyvesnį vaidmenį. Meniniai centrai, kurie anksčiau galėjo dominuoti, nustatyti viso krašto meninės veiklos kryptis, nesugeba sutraukti visų pajėgiausių menininkų į vieną vietą. Todėl meniniai centrai palaipsniui dingsta, išdalindami savo kūrybinį koncentratą naujesniems, mažesniems, išsisklaidžiusiems vienetams. Minėti architektai nėra jokie atkaklūs provincialai, užsispyrę užkampio patriotai, ar buki šovinistai. Plačiai keliavę kituose kraštuose, baigę įvairiausius universitetus, dailės akademijas ar statybos institutus, kurių skaičius ir kokybė auga visuose

kraštuose, šitie architektai lieka nenustebinti kitų kraštų architektūrinės veiklos. Atsiremdami į savo gilius žinių arsenalus ir pasitikėdami savais išprusintais talentais, jie sukuria naujoves – unikalią, gyvastingą ir kokybišką architektūrą, įkvėptą ir pritaikytą prie savo vietovės *genius loci*.

I LOVE FOUCAULT, ARBA MANO VADINAMASIS AMERIKIETIŠKAS GYVENIMAS: I

Memuarų fragmentai

ARTŪRAS TEREŠKINAS

TU (1996)

Po rytmetinio lietaus. Klausiu tavęs: kas naujo? Nereikšmingi klausimai, panašūs atsakymai. Tu nebežinai, ką gali papasakoti. Visa tas pats. Tik gal lietus. Gal saulės švystelėjimas, juodos prakaito dėmės pažastyse. Gal dar nauja diena, dar viena vinis į tavo kryžių ir tavo gyslas. Tavo mama gyvena viena. Tėvas kažin kur išvažiavęs. Tavo mama leidžia dienas tupinėdama apie krūmokšnius prie namo, žiūrėdama į paukščius kieme. Kažin koks nepažįstamas padaras susisuko lizdą visai prie jos durų. Smagu, kad esi ne vienas. Vakarais tavo motina žiūri televizorių. Ji, kaip ir aš, atprato kalbėti su žmonėmis; tik kartą per savaitę jai paskambina kokia nors sena pažįstama, pasigiria apie savo sūnų ar dukterį. Ir tyla. Penktadieniais tavo motina važiuoja apsipirkti. Tai ir viskas. Ji dažnai skambina tau, tu skambini jai. Tai ir viskas, daugiau nebeturi ką pasakoti. Bet aš vis tave raginu, neduodu ramybės: pasakok. Pasakok. Darbe sutikai

naują draugę. Jos vardas Liucija. Ji iš Vokietijos. Labai daug kalba. Jos plaukai žilsta, akys pavargusios. Ji dažnai liūdna ir prislėgta. Visuotinė liga: depresija. Jos vyras mažo ūgio ir pavydus. Jo visi draugai tokio paties ūgio? – klausiu. Taip, lyg žinotum, tu atsakai; aš dažnai esu teisus. Liucija mėgsta dainuoti ir šokti. Vokiškas prieškario dainas. Tavo mamai tikriausiai patiktų; sentimentalios, melodramatiškos istorijos, valsiškos monotoniškos melodijos. Lyg lietuviškose pajūrio estradose: Palangos jūroj nuskendo mano meilė. Su ja nuskendau ir aš.

Kai pradedu rašyti, žodžiai liejasi nevalingai. Tarsi nebepriklausau jiems. Jie – ne mano. Nebepažįstu jų. Norėčiau rašyti apie kažin ką kita, kas dar tik siūbuoja mano viduje, bet žodžiai veda mane kitur. Kalbu apie daiktus. Apie kasdienius pokalbius. Trumpais sakiniais. Norėdamas išmokti kalbėti. Gal tiksliau – pasakyti; tos mintys tik vienatvės užsidarymas, tik nepermušamas kiautas; nutildytos emocijos, kūnas, primiršęs išsisakyti. Nes neaišku, kaip mūsų kūnai galėtų išsisakyti. Kodėl esame suvaldytais judesiais, supančiotom kojom. Nevaldomi žodžiai.

Nenoriu skaityti, ką esu parašęs. Norisi užmiršti. Nes ar verta ieškoti paguodos nesuvaldomoje sakinių jūroje? Ar verta gailėtis savęs?

Ne, man tarei; mums neturėtų būti gaila praeities klaidų. Judesių ir gestų, kuriais neįstengėme pasakyti. Kurie tik kalbėjo. Nei kažin kieno nepažįstamo atspindžiai. Lyg atsimušę į akmenuotą krantą bangos. Lyg ir nebūtume sakę.

Neieškok savęs tave slegiančioje aplinkos detalėje. Skurdo blizgesys. Pavargęs vardas, pervargusi ranka. Bekryptis vapaliojimas: sustok, pasakok, prašau. Daugtaškis. Kai gulime lovoje, tų daugtaškių begalybė. Nes aš

sugalvoju įvairiausių dainų: mano nerimtas ūkimas prižadina viršuje gyvenantį kaimyną; girdžiu, kaip jis tipena į tualetą, kaip nuleidžia vandenį. Lyg beprotis kartoju tas pačias dainos eilutes: ne bile lankoj dobilas augo... Tu juokiesi, nors tikriausiai tau nėra taip juokinga. Liūdna, kad vis labiau beprotėju. Kad kartojuosi.

Kambaryje tvanku. Atidarome langą. Pro šalį važiuoja mašinos; gyvename ant triukšmingos gatvės. Čiulba nepažįstamas paukštis. Jo balsas panašus į lakštingalos. Sakai, kad lakštingalų šiame krašte nėra. Kad nežinai, kas čia per paukštis. Taip naktis įpusėja. Nenoriu užmigti, nes žinau, kad naktį griešiu dantimis. Bijau savo paties garso. Net paukščiai negalės man padėti. Kartais tu mane prižadini. Palieti mano veidą, nori sustabdyti mano dantų griežimą. Nežinau, kaip pagyti. Nežinau, kaip sutvarkyti savo gyvenimą. Turėčiau pridėti: paskutinio sakinio nenorėjau rašyti, nes tokie žodžiai, kaip „gyvenimas" man nepatinka. Skamba patetiškai ir kvailai. Gal geriau: nežinau, kaip sustoti griežus dantimis.

Galiu pasakyti: bus daugiau, jei tau įdomu. Bus daugiau.

Taip, visad kažkas naujo nutinka. Net tada, kai nelauki. Nepažįstamas žmogus, pasiklydęs tarp lentynų, netikėtai su tavimi pasisveikina. Nespėji atsakyti, tik linkteli. Negaila. Perskaitęs knygą, negali atsikratyti jausmo, kad mintis, ilgai tūnojusi tavo viduriuose, tuoj pat iškils paviršiun; ją lyg auglį nešiojiesi savyje. Lyg skaudulys ta mintis. Arba vėl: užversta knyga violetiniu viršeliu primena mano dienas: vienas sakinys po kito, begalinės virtinės tikrų ir netikrų citatų, žodžių, garsų. Pasikartojantis keiksmažodis ant suolo, prie kurio prisėdai: *fuck your ass*... Čia padedu daugtaškį, nes neaišku, kas eina po paskutinio žodžio. Gal aktas; gal geidulys, įsikabinęs į

tavo kojas, paženklinęs tavo rankas, įsideginęs į tavo odą. Lyg tatuiruotė; nešvankių žodžių vėrinys.

Violetinėje knygoje surašyti pasipriešinimo pasidavimui ir parsidavimui būdai. Nebūtina atsiduoti praeičiai, jos formoms; įmanu kūrybingai tomis formomis naudotis, jas rinktis. Ne formos mus renkasi, bet mes jas. Tad kaip paaiškinti žodžius, vedančius mane iš paskos; žodžius, kurie pasirenka mane; kurie išsirenka mane tarsi kankinį? Kaip paaiškinti pasisveikinimus, atsisveikinimus, artėjančią vasarą, netikėtai pabirusias ašaras, alkanus klaidžiojimus?

Tuo pačiu bus tau atsakyta, kai mėginsi priešintis mintims, žodžiams, tempiantiems tave iš paskos. Kai paklausiu: kas naujo? kas gero? Tu vėl purtai galvą; purtai ir juokiesi: nieko. Nieko. Geriau kalbėk su savimi. Aprašyk, ko nesugebėjai prieš sekundę pasakyti. Poetinis ir fotografinis projektas: nuogas poetas, jo kūno nuotrupos, nuoga išblėsusi, suskaldyta kalba. Tarsi halvos gabalai, tarsi trupiniai, kuriuos renki savo burnon. Saldu. Po kiek laiko apkarsta. Trijų žmonių sumanymas: apnuoginti poetą, kad suvoktum, kodėl jo kalba tokia nuoga. Tautinis projektas: disciplinuoti poeto kūną ir kalbą, kad jis kalbėtų tik ta viena, tautinių ikonų ir dievų įteisinta kalba: visi kaip vienas kalbame jų žodžiais, visi kaip vienas tariame: tebūnie pagarbintas tas, kuris draudžia. Tebūnie pagarbinti tie, kurie nutyli. Tebūnie pagarbinti literatūriniai paistalai.

Begaliniai sąrašai. Bet manęs neapgausi. Gali vardinti: liepos, alyvų žiedai, byrančios ašaros, apšiurę krūmokšniai, šuns išmatos, naujai įsodintos našlaitės, pražydusios tulpės, demonstruojantys darbininkai su plakatais ant kaklų, cementinės grindys, svyruojantis stik-

linis pastatas, Mokslo centras, vieta, kurią nuolatos praeinu. Prakaitas ant kaktos, užrasoję akiniai. Laukiu, kol vėjas išsklaidys tavo sąrašus, nudžiovins prakaitą.

Nenoriu, kad kas nors mane pastebėtų. Sėlinu paslapčiomis, įsuku į pagrindinę gatvę, šmurkšteliu į parduotuvę nusipirkti vandens butelį. Vėl slenku gatve. Biblioteka. Prakaitas nudžiūvo. Išvengiau pažįstamų akių, išvengiau tavęs, tavo sąrašo.

Kaip visada puolu prie žurnalų; perlipu per merginą, drybsančią ant grindų su laikraščių šūsnimi, žiūrinėju nučiupinėtus žurnalus; visi atrodo matyti; ne, štai vienas. Nusileidęs vieną aukštą žemyn, susirandu suolą. Mano tėvynė – tas pats nurašinėtas ir aplipintas kramtomos gumos likučiais suolas. Prie man nereikalingos periodikos lentynos: ispanų literatūra, biznio ir ekonomikos mėnesinis, Amerikos folkloro žurnalas. Šiandien kažin kur dingo lempa nuo mano stalo. Nesigraužiu. Akims bus geriau, ne taip pavargs.

Tavo sąrašai prisišaukia manuosius. Vardinu: žmogus baltomis kelnėmis, žmogus už mano nugaros plonomis kojomis, žmogus, kuris skaito žurnalus iš lentynos prie mano suolo; žmogus apsivelka pilką švarką ir nueina (ačiū Dievui); žmogus, kurio žingsniai dar girdėti; kompiuterių zirzimas; pilna skaitykla rašančių ir žiūrinčių į melsvai švytinčius ekranus; ryški lempos šviesa kitoje salės pusėje; jos atspindys ant kėdės atlošo; šiukšlių dėžės prie mano kojų; vėl žingsniai, kažkas atsikelia, žodžiai; lange šmėžuojanti figūra, žolė palangėje; mano sumuštinio kvapas: rūkyta dešra ir baigianti sudžiūti duona; tuoj atsigersiu gyvybės vandens iš plastmasinio butelio. Atgaiva.

Paskui aš gausiu daug laiškų. Bus geresnė diena. Bus ramiau. Paskambinsiu tau. Bibliotekoje vartysiu laik-

raščius. Štai tavo brolio nuotrauka, interviu su juo. Nukopijuoju, galėsi skaityti. Po vakarykštės sumaišties šiandien – lietus. Nuplauna mano spuoguotą veidą. Išskleidžiu lietsargį. Bibliotekos sargas patikrina mano krepšį: dvi knygos, kompiuteris, šiukšlių krūva, obuolys. Krepšys spaudžia mano petį. Cementiniais laiptais žemyn, paskui vėl aukštyn, link kitos bibliotekos. Priešakyje švyturiuoja stiklinis prieangis, lietuje rūkanti mergina ryškiai violetiniais plaukais. Durys. Dar sykį nužvelgiu berūkančią: šlapi susiviję plaukai, pajuodę paakiai, juodai nulakuoti nagai, apšiurusios plačios kelnės. Visa – kaip ir turėtų būti. Per rūbus persišviečiantis skeletas.

Matau, kad ant suolo guli raudona striukė, margas ilgakotis lietsargis. Uždegta stalinė lempa. Išklypusi medinė kėdė. Apnuogintas merginos petys, atsirėmęs į sieną. Pro šalį prašliaužianti skrybėlėta būtybė. Apačioje – fakso garsas. Atsukami ir susukami mikrofilmai. Ventiliatoriai ir pristumiamų kėdžių krebždesys. Į šiukšlių dėžę krintantis obuolio graužtukas. Trumpa pauzė. Prieš mane sėdinčio jaunuolio žiovulys, nubanguojąs jo susiriebalavusiais juodais plaukais. Putlios kūdikiškos rankos, baksnojančios į skaičių lenteles. Ant knygų šūsnies pamestas rausvas šalikas. Pavasaris.

Girdžiu, kaip su knygų vežimėliais į mano salę įvažiuoja knygų išdėliotojai: vienas, du, trys. Oriai vaikštinėja tarp lentynų, grakščiais judesiais kraudami tomą prie tomo, vieną storą viršelį prie kito. Nesibaigiantis darbas: tuoj vėl paimsiu knygą nuo lentynos; tuoj vėl reikės dėliotojo rankos ir vežimėlio. Protestantiško darbštumo. Ir grakštaus užsimiršimo. Knyga prie knygos.

Pavargau. Padedu knygą į šoną. Žiežirbos iš akių. Kulnų taukšėjimas. Nerimstančios kojos. Takšt, patakšt. Borutos garsžodžiai (jaustukai, klaustukai, šauktukai ir gal

sušuktukai?). Takšt, patakšt. Nerimstančiam trūksta judesių. Įsitempę raumenys, išsipūtęs pilvas, riebaluotas veidas. Nerimstančiam reikia šviežio oro. Šviežio oro čia nėra. Už lango – mašinų iškvėpuotas dvideginis. Apšiuręs medis. Jam trūksta žiedų. Nerimstąs norėtų obuolio. Dar vieno ir dar vieno. Kol pasileistų viduriai. Kartu su garsžodžiais, nepadoriu garsynu. Nerimstančiam reikia šviežaus.

Visa tebevyksta man skaitant knygą. Visa tebevyksta. Visa.

Pasakok. Nauji mūsų nuotykiai: pasiaiškinimai, tavo mamos ašaros, išvažiavimas į gamtą savaitgaliais. Geras *weekend*. Nelaukiama savaitė. Laikrodžio tiksėjimas, septinta valanda, mašinų ratai asfalto duobėse. Pradedu mąstyti didžiosiomis raidėmis. VIENATVĖ, UŽSIMIRŠIMAS, ŽMOGIŠKUMAS. Dideli žodžiai, neįsitelpantys mano lūpose. Tvankuma. Vėl dėmės pažastyse. Prakaitas, lašantis nuo veido. Randas ant nosies. Tuoj tikriausiai lis. Dar tegul palaukia: poros valandų užtektų.

Išsimaudęs po dušu, ilgai šukuoju savo plaukus. Tepu juos įvairiausiais stangrumą palaikančiais tepalais. Žiūriu į spuoguotą veidą. Vertikali raukšlė. Kažin ar šiąnakt griežiau dantimis?

Kai veidas nugrimuotas, kai jame nebelieka didesnių duobių, užsipurškiu kvepalų. Saldžiarūkštis kvapas pasklinda po vonią. Dar sykį brūkšteliu plaukus. Dar sykį be tikslo žvilgteliu veidrodin. Rodos, viskas.

Širyt viskas atrodo žaliau: tuoj žydės pakalnutės; jų vešlūs lapai tęsiasi palei visą gatvę. Šalia mėlynos ir baltos gėlės; jų vardų nežinau; jų žiedai šiek tiek primena lietuviškas žibutes. Kažkas sakė, kad tai paprasčiausios įnirtingai besidauginančios piktžolės. Šaligatvis prikritęs

rasvų žiedlapių. Nuo vadinamojo šunmedžio. Jį surasi tik šioje pasaulio dalyje. Virš alyvų tirštėjanti tvankuma, tamsėjantis dangus.

Kiek tereikia, kad būtum nelaimingas. Tik tirštėjančios tvankumos. Prakaituoto veido, svaigstančios galvos, šuns išmatų gatvės viduryje. Dar po kojų besimaišančios voverės, kuri gąsdina itališkai kalbančius turistus. Šalin! Aikčiojanti moteris prisiglaudžia prie foto aparatą laikančio vyro. Mane gąsdina į žiurkes panašios voverės, aplipusios alyvų šakas!

Memuarai – kaip parduotas bilietas atgal. *May I speak with...* Taip, ji čia; gali parduoti jai savo apnešiotą bilietą. Už pusę kainos. Už tave kas nors parskris namo. Gal net padėkos laišką parašys. Už mane kas nors gyvens.

Tokios tùštumos – tik nelaukiantiems nieko. Tik žydintiems rytojams. Tik nakčiai. Tik sau. Tik galbūt pasikartojantiems vėjuotiems pavasariams. Vyšnių skonis dvidešimtmečių burnoje. Vyšnių kvapas saulės nublukintuose plaukuose. Kol kas tiek nedaug tereikėjo. Kvapas, skonis, upė, vėjas, nublukę plaukai. Kavos puodelis rašaluotose rankose. Lietsargis visada su mumis. Žibutės pražydo Paneriuose. Žibutes pardavinėja senutės prie kiekvienos apgriuvusios bažnytėlės. Išlavinta vaizduotė paregi žibutę praeivio burnoje, nosies kiaurymėse, ausyse. Žibutės, žibutės. Vien tik mėlyna akyse, daugiau... Turėtų būti kabutės, Binkis. Bet mėlyna vis tiek. Ir be jo. Nosis, akys, burna. Išsirikiavę kareiviai. Viens, du, trys. Šypsokis plačia šypsena, kartok: viens, du, trys. Kojos kliūva už šaligatvio. Juk pavasaris. Nustekentas žiemos kūnas. Neišmokta kalba. Viens, du, trys.

Memuarai. *Memories. Minute-made memories. Instant memories. Ninada. Ninada. Ninada.*

Rytoj, rytoj ir vėl rytoj. Macbetho balsas, paaštrintas lietuviškų raidžių kirčiais. Sąmojinga, gudru. Rytoj parašysi tai, ką sumanei vakar. Rytoj paregėsi tai, ko niekad neregėjai. Sužinosi, ko nesitikėjai žinosiąs. Rytoj. Kaip niekad negimęs kūdikis. Kaip niekad neatėjęs laiškas. Kaip niekad nevartota kėdė, kurią nusipirkau antikvariate (ji sulūžo kitą dieną, rytoj).

Paliesk mane, kurio nebūna šiandien. Nei rytoj. Paliesk mane, nesusapnuotoj savo nemigoj baltoj. Paliesk. Snieguolė, vėtra, varpas, besidaužantis į mano ašaras kas naktį, gal dienà. Paliesk mane, nes nepalietus vėl ištirps nauja bevertė valanda. Paliesk mane; tik taip, kaip niekas dar manęs nebus lytėjęs. Paliesk mane. Vanduo, rugpjūtis, arkos prieblanda, gal vėjas. Gal tu, kuris praėjo. Gal ne aš. Kurio nepalytėjai.

Po ilgų eilėraščių reikia atsikvėpti. Eilėraštis šiek tiek mena sapną. Bėgti. Vytis. Nespėti. Judesys, judėjimas, dilstančios regalijos ant ištreniruoto kūno: žilų plaukų kuokštas, vystantys antakiai, sanskrito žodžių tatuiruotė ant nugaros (Tu, kursai nesi...). Raumeningos kojos, platėjantys pečiai, stangrus užpakalis. Vytis. Bėgti. Nespėti.

Atsibudus pirma mintis: vėl. Rytoj ir vėl rytoj. Kavos kvapas prižadina; radijas vis kalba apie nukritusį lėktuvą. Lėktuvas, grimztantis į purviną dumzlynę, pilną krokodilų ir gyvačių. Tikra puota: žmogaus kūnų gabalai grobuonių pasigardžiavimui. Šimtas devyni žmonės. Dumbluose įsipainiojusios kažkieno akys. Ispaniškai kalbančios moters burna, plūduriuojanti ant egzotiškos vandens lelijos. Reikia keltis.

Kava, javainių lėkštutė, sausainiai. Kartumas burnoje. Stebeilijuosi į savo sutinusį veidą veidrodyje. Meldžiuosi, kad sugebėtume čia išbūti visą vasarą. Vėl veidas: pamėlę paakiai, poetiškai jausminga burna, storos

lūpos, spuoguota nosis. Pavargusios akys. Kodėl naktis mane nuvargina? Nei naktis, nei diena – mano draugai. Nei naktis, nei diena manęs nepaguodžia. Kodėl nėra kažko trečio: vakaras? rytas? Jie ištirpsta naktyje, dienoje lyg jų nereikšmingi likučiai. Lyg cukrus kavoje. Nepastebimai. Nepermatomai saldus skystis. Liesas pienas, plūdūriuojąs paviršiuje. Paviršiaus gėlė, kurią prarysiu nei besiartinančią vasarą.

Pavargęs pilietis. Pavargusi diena. Dar net neprasidėjusi. Aplipęs vakarykščiom nuoskaudom veidas. Obuolys, netyčia nuriedėjęs po svetimu stalu. Atsiprašau. Grabaliojantis pasuolėje, lūpas padengia dulkės ir iš kažkur atsiradę pūkų kamuoliai. Lyg Fellinio filme. „Balta balta kur dairais..." Ir pilka. Tikrovėje tik šitos spalvos. Kodėl?

Pasipriešinimas klausimams. Nepasiilgau savęs. Geriausia be jo. Geriausia, kai sapnuodamas pasiverti kitu asmeniu. Elgiesi kaip sau nepažįstamas: kūnas, judesiai, net kalba – ne tavo. Iš prisiminimų, sutiktų žmonių nuolaužų sukuri naują save. Jauti, kad šis „kitas" gali nugyventi gyvenimą geriau nei tu. Trykštantis energija veidas; netirpstanti šypsena; apsisprendimo ryžtas. Visada laukiamas svečias. Visada nelaukiamas aš.

Ausyse tebeaidi muzika nuo nešiojamo radijo. Keičiamos radijo stotys. Reklaminių balsų aikčiojimai. Norėčiau pats tapti reklama. Arba aukšta nata rėkiančios moters lūpose. Nata, kuri skaldo krištolines vazas. Sprogdina ausų būgnelius. Iškreipia tavo veidą. Ir netikėtai nutrūksta. Va, taip.

Pasišlykštėtinas valgis dar įstrigęs mano burnoje. Kiek sykių dievagojausi nevalgysiąs toje meksikietiškoje užeigoje. Vis negaliu atsilaikyti: rodos, patogu, greita. Bet

po kiekvieno sykio norisi verkti. Ir vemti. Kaip rašant paskutinį laišką. Daugiau niekados. Vištiena, aplieta raudona beskone tyre. Viskas suvyniota į dvokiantį miltinį blyną. Panašu į jovalą, kurį mano kaimynė virdavo savo kiaulėms. Skirtumas: ryškesnės spalvos. „Oi, gražuole, tu tu tu, ko nežadini vaikų?" Prižadinsiu, kai jiems nebesopės pilvai. Kai raudona tyrė nudažys apleistų kiemų kampus. Kai cementinės namų sienos prisikvies raudoną mano pilvo apnašą. Taip silpna.

Vis daugiau fragmentų, vis mažiau žiežirbų. Gal tau bus lengviau skaityti? Neapsunkinsiu tavo sąmonės. Neversiu gromuluoti patetiškų sielos virpesių, nekalbėsiu apie dvasines būsenas, apie išdvasinto kūno virpesius. Pasakoju tau tik apie daiktus, apie kasdien mane pasitinkantį spalvų, garsų ir kvapų pasaulį. Kad jis toks vienodas ir pilkas, ne tavo kaltė. Ne tu kaltas, kad tiek nedaug šio pasaulio tvėrinių įkrinta mano akiratin. Ne tu kaltas, kad nesistengiu marginti šiandienos išmokytų žodžių virtinėmis. Atsimenu daug, bet užrašau tik tai, ko niekaip negaliu atminti. Gal rytoj ar poryt mano fragmentišką impresijų dienoraštį papildysi tu pats, pridėdamas savo tarmės ir priegaidžių atspalvį. Norėčiau, kad tu įrašytum keletą žodžių, kurie skirtųsi nuo mano monotoniškos intonacijos. Lauksiu tavęs.

Ir jei tavo žodžių nebus, nėra ko nusiminti. Kietai sučiauptose lūpose – nuovargio šešėlis. „Ilgai laukus, dar palauk..." Ką veiksi sulaukus? Basa bėgsi pasitikti aušros? Ar skambinsi telefonu pažįstamai, kuri niekaip negali ištarti „r" raidės? Nuovargis, prakaitas, miegas. Jei netikėtai atneštum naujo garsinio aidą, patikėčiau, kad laukiau veltui. Nes nenorėjau tavęs sulaukti. Tik laukiau. „Negrįžk..."

Ir jei tu neateisi, žinosiu, kad esi. Nesirodantys visada yra; atsiskleidžiantys tik mėgina būti. Kalbantys vaizduoja esančius; tylintys yra. Thoreau'o užpakalis. Pelyjanti duonos kriaukšlė ant pienu aplaistyto stalo; vystanti rūtų šaka ant siauros baltai dažytos palangės. Aitrus senaties kvapas, tirpstantis prieblandoje. Urzgiantis mano pilvas. Gamtovaizdis belaukiant. Laukiančio senatvė. „Grįšiu iš tiesų..." Žinau, kad meluoji.

Prakaituojantys praeiviai. Prisimerkę nuo saulės benamiai, kaulijantys kapeikų. Garsiai nusiperdžiantis žmogus už mano nugaros. Plačiai atsisegę marškiniai, boluojantis pilvas. Vėjas, kimbąs prie veido ir kojų. Stipriai laikau kavos puodelį, kad neišsilietų. Kvapas, erzinąs šnerves. Taip gyvenu kone kasdien.

Jau pusė trijų. Drėgna ir karšta. Bibliotekos prietema – vienintelis išsigelbėjimas. Šią savaitę reiks dėtis daiktus: kraustomės. Dėžių dėžės: vėl kelionė. Pavasaris pasibaigė.

Baltos marškės. Trumpos kelnės, besiplaikstantys merginų plaukai. Ant pievelės išsitiesusi moteris; jos storos kojos – baltai mėlynos; palaidinė išmarginta rausvo gėlyno. Šalia numesti sportbačiai. Kuprinė.

Pasakyk, iki kiek sugebi suskaičiuoti per penkiolika sekundžių? Ar moki vienu ypu ištarti žodžius: šešivyraišeštąkošęvirė? Jei neįstengi, išmokysiu. Išmokysiu žaisti, skanduoti leninietiškus lozungus, išmokysiu nebijoti depresijos, išmokysiu užmiršti, ką esi išmokęs. Angliškas angelas: vietoj sparnų amerikietiškos vėliavos. Prisiminimų liekanos.

Praėjus ilgam tarpui, stengiesi susikaupti. Naujas miestas po ilgos varginančios kelionės. Tūkstančiai mylių, tarpstotės, panašios viena į kitą lyg du vandens lašai.

Hamburgeriai, taukuotos bulvės, pomidorų padažas. Skanu. Tualetai. Vėl kelias. Bežiūrint į prabėgančius pro akis gamtovaizdžius norisi vemti. Va, medis man primena vaikystę. Keistu žvilgsniu nužiūriu pievoje besiganančias karves. Rodos, kad tik šiandien gimiau: visa taip šviežia, nauja. Judėjimas padeda suvokti, kad gera būti. Paprasčiausiai būti čia ir ten. Dabar, šią minutę. Ne rytoj.

Cigaretėmis dvokiantis viešbučio kambarys. Nušvintantis televizoriaus ekranas. Mirguliuoja vaizdiniai: namas, atsirėmęs į virstantį klevą, lietus, varvantis nuo lubų ant juodaodės mergaitės plaukų, laiškai, deginami pakelėje. Ir žodžiai: kelių minučių meilė, sąmonės nušviesinimas kūniškais proveržiais, laiptai, kuriais daugiau nebelipsi. Truputį juokinga nujausti, kad, atrasdamas klaidžiojančių žmonių kaukes, išmoksti tiesos: galima būti skirtingam. Galima žinoti, kad tavęs nepasmerks vien dėl to, kad tu skirtingai jauti, mąstai, elgiesi. Praeinantys vaizdiniai, nepraeinantis žinojimas: taip, varpo gaudesys dainos gale primena apie atsigręžimus į pradžią. Nesvarbu, kaip ją įsivaizduojame: bažnyčia, gimimas, mirtis, liepsnojantys rugių laukai; liepžiedžių kvapas, infekcinės ligoninės koridoriai, prisvilusio pieno kvapas, nevalingas paauglišKas juokas netikėtai nubudus. Ir dar kas nors.

Nubudau sunkiai alsuodamas. Jusdamas, kad į mano šlaunį remiasi šlapias žiurkės snukutis. Gerai, kad visa tik sapnas. Nusipurtau visu kūnu: blogas kvapas iš burnos. Mėginu užmigti.

Nenorėdamas keltis, vertiesi nuo vieno šono ant kito. Dar penkiolika minučių, dar dešimt. Nesimiega: vis tiek užmerki akis. Atsimerki: šviesa užtemdo tavo akis. Užsimerki. Diena. Balandžiai burkuoja ant pajuodusių langinių. Nakties lietus sustojo. Ryto vėsuma lenda į tavo

paširdžius. Švariai nuplauti klevo lapai apkalba nevaleikas paukščius. Gatvėje kažkas įjungia mašinos motorą. Į dėžutę krenta rytinis paštas. Reikia keltis.

Bibliotekoje ima miegas: mano galva siūbuoja į šonus; padedu ją ant stalo. Slogi snūda, tvanku. Nemalonu alsuoti. Žinai, kad reikia priprasti prie naujos vietos. Reikia nakties. Reikia saulės. Oro.

Kažkaip nepatogu savame kūne. Nepatogu: alpulys. Atpratę nuo kompiuterio pirštai. Netikėtai prisimenu lenkišką galūnę: *szukam dobrego artykula*... Taip, ieškau. Skaitau apie išvietinimus ir vietas. Vieta kaip socialinis darinys; ieškoti jos ir sykiu jai priešintis. Nuolatos klausti apie jos reikšmę tavo gyvenimui. Patetiškai kartoti: čia tau ne vieta; pasikeiskime vietomis. *Positionality. Spatiality. Sociability*. Išmokus daugybes pozicijų, galima nuolat keisti vietas erdvėje, rūpinantis dėl tinkamo sociabilaus elgesio. Į pirštus įsisiurbę siurbėlės. Aha.

Tvanki liepos diena. Saulė tai išlendanti, tai vėl pasislepianti. Svaiginantis karštis. Silpna. Ne nuo dienos. Silpna nuo sudegusio (bet išbalusio) gyvenimo. Vos galiu pakelti rankas. Galvoje svaigulys. Ta pati mintis viename žodyje: kodėl? Apsisuka mano rankos, nusisuka laikas. Nežinojau, kodėl visa vyksta. Kodėl ilgai ir bejėgiškai sėdžiu mašinoje. Kodėl bejėgiškai mano veidu rieda ašaros. Vieną sykį viskas baigiasi. Vieną sykį – galas. Ir nauja pradžia. Taip silpna (silpnumas iš gailesčio sau?), kad norisi kristi žemėn ir ilgai nesikelti. Nesikelti. Taip, tau pasakyčiau, vieninteliam mano gyvenimo įvykiui neprireiks atsiprašinėjimų. Kokiam?

Tolyn, tolyn, tolyn. Rankos – nuspausti klavišams – netikros. Vos liečiu; daug klaidų. Norėčiau pasitenkinti vargana savo prisiminimų-atliekų krūva. Pūvančia ir

skleidžiančia nemalonų kvapą: nereikia. Apsisuk, nusisuk, atsisuk. Aš vis dar laukiu. Paskutiniame mano ateities plane – neaiški dėmė. Žibantis taškas. Blausėjantis taškas. Lietus.

Paskui paliksiu tave. Ir save. Nežinau, kaip susitvarkysiu su visomis savo bėdomis. Su savo rūpesčiais. Nežinau, kaip susitvarkysiu su išmėtytais popieriaus lapais ir netikusiomis virtuvės atliekomis. Sudaužiau dvi lėkštes. Storo stiklo stiklinės įskilo. Tebegeriu iš jų pieną. Vienam antram trečiam kartui užteks. Nebežydi mano pelargonija. Pro langą matau žvirblių pulkus. Erzina jų cypsėjimas. Vėsus dvokiančio ežero bangavimas. Parudusi žolė. Nebėra tos praeities.

Niekam nebereikia mūsų. Niekados. Visada troškau būti nepriklausomai vienas. Niekados neįstengiau. Dažnai galvoju, ypač šiandien: norėčiau numirti, norėčiau numirti (kad vėl prisikelčiau). Norėčiau numirti trumpam (o kas nenorėtų?), paskui vėl nubusti. Patirti, ką reiškia būti ne čia. Patirti, kad tavo mirtis nieko nereiškia kitiems; ji reikšminga tik tau vienam. Antėjaus iškrypusios pėdos. Antėjaus išsiklaipę batai. Geliantys sąnariai. Taip ilgiesi nepažinios mirties, nors nori gyventi. Bijai, kad nebebus tos pasiklydusios dienos. Vien naktis. Rašai, dedi nuotrupą prie nuotrupos; kvailas žaidimas. Atsisveikink, kol nevėlu. Nusiauk batus, Antėjau.

Paskutiniame sustojime tavęs niekas nelaukia. Niekas. Siūruojanti dilgėlė. Lyg iš pieno plaukusi gyvatė. Pasikartojantis košmaras: neišskaitomi žodžiai, kirmėlėm aplipęs pūvančios mėsos gabalas. Neįžeisk kitų. Niekam nesvarbu, ar savęs neįžeidi, ar savęs nežemini. Pasakyk savo dienoraščiams, kad prisimintų tavo nuovargį. Be-

galinį nuovargį. Svyruojantį nuovargį. Paslaptingą nuovargį. Pasakyk savo sapnams, kad jų daugiau nebenori. Užteks sapnų. Nuovargis. Norėtųsi miego. Nuovargis. Sliekas ant išdžiūvusios žemės. Netikėtas *déjà vu*. Dar pabūk, saule. Kas išbaidys mano nuovargį?

Visi žino, kad aš esu žiaurus. Žiauriems žmonėms – žiauri pradžia, žiaurus galas. Nebeturiu žodžių, vis neramiau plakanti širdis – mano žodžiai. Žodžiai, žodžiai, žodžiai... Nusisuk, apsisuk, atsisuk. Mėtomis kvepianti burna. Vietiniams nepažįstamas praeivis. Liepos mėnuo. Prabėgantis liepos mėnuo. Neišmatuojamo žiaurumo likimas: slėptis. Slapstytis. Slaptauti. Nenorėti žiauraus savęs: slėptis. Nenorėti žiaurių kitų: slėptis. Nenorėti žiaurėti: slėptis. Viena raidė, du garsai: plienas. Plieninis žiaurumas: jo paviršiumi rieda šiltos sūrios ašaros. Tvanku. Visi žino, kad tokios ašaros atsiranda tik liepos mėnesį. Artėjančios ertmės. Tuštumos, užklotos liepos mėnesio ašarų. Esu žiaurus. Prisipažįstu. Norėčiau, kad mane nuteistų. Pasmerktų. Pažemintų. Sunaikintų.

Apsipylęs ašaromis vyriškio veidas. Netikiu savo akimis. Sugniaužtas kumštis. Daugiau nebegaliu. Švaistyk savo pyktį ir žiaurumą. Iššvaistyk neapykantą. Pakelk kumštį, daužyk galvą į sieną. Niekur nenoriu eiti. Nieko nebenoriu. Ramaus vakaro, lovos, vėsaus oro, vėsios nakties. Šalto vandens.

Ir moteris, traškinanti kažin ką celofaniniame maišiuke. Tuoj išsitrauks savo pietus. Neapykantos pietus. Neturinti gėdos moteris, susimaišiusiu protu. Norėčiau pakelti savo rankas ir vožti jai į kramsnojančius žandus. Neapykantos mokykla. Moteris vis žvilgčioja į mane. Vai, nubėgsiu aš basa, – tarsi sakyte sako jinai. Nupiešk saulės rutulį, įpiešk į jį mane, įnirtingai dorojančią žuvies

sumuštinį. Su žuviškomis lūpomis; žuvėdros akimis. Susiraukšlėjusiomis rankomis. Jos aplipusios žuvų žvynais. Vakar meškeriojau. Taip, Steponai Dedalai, sunku skraidyti. Neleisk skraidyti dangaus gyvulėliams; jie lengvai krenta žemėn, sutraiškydami savo permatomus sparnelius. Neleisk jiems susižeisti neapykanta. Sustok, akimirka žavinga, nepraleisk nė vienos balsės ar priebalsės. Sustokit, žuvies žvynais pasidengusios krūtys; kas man belieka. Laidoti.

„Kaip norėčiau prikelti..." Neprisikeliančio gyvenimo aparatas. Skauda galvą. Gera užmiršti. Viešpatie, kas su mumis, kur mes. Vis sunkiau ir sunkiau prisikelti ir prikelti. Nė vieno senelio kapuose, nė vienos žiežirbos akyse. Nė vieno vardo. Nė vieno saulės spindulio. Tik artėjantis lietus. Tik vėjas, šiaušiantis džiūstančio medžio šakas. Tik ausį rėžianti sirena. Tik naktis.

Tavo plaukus nulijo šiltas popiečio lietus. Už apykaklės prikrito alyvos žiedų. Koks absurdas! Susitepusi suodžiais ranka glosto mano akių vokus. Ant rašomo stalo išsipylusio limonado bala. Kas tau? Išpylei, kad niekas prie to stalo neatsisėstų, kad neturėtum klausytis verčiamų lapų šlamėjimo, kad neturėtum alsuoti prakaito pritvinkusių rūbų.

Už tavo nugaros šmėkščioja šviesių plaukų gūžta. Kažkas atidaro coca cola'os butelį. Saldus burbuliavimas. Pasimetusių žmonių planeta: dienos kartojasi. Kiekviena diena lyg nukrypimas nuo kelio, kurį buvai sau pasiskyręs. Kiekviena naktis lyg bandymas ištaisyti dienos klaidas. Ištryptas šunkelis. Į purvą įspaustos kūdikio pėdos. Arklio bandelė. „Į Maskvą..." O gal į Los Angeles'ą. Nesvarbu. Dar sykį nukrypti. Užmiršti, kad tai, kas nepataisoma, gali būti visai arti. Pačiame tavyje, tavo kūne, judesiuose. Užversk šį puslapį. Užversk neper-

skaitytą knygą. Tavęs laukia kita. Įniršis sau padės pratęsti vakaro nuovargį. Pratęsk.

Nustojai žymėti dienas: nebesvarbu, ar pasakei žodį šiandien, ar išsitarei apie vakar; ar dainavai, ar raudojai. Raudonas dangus. Per pusę plyštanti galva: prisimink, ką sapnavai; gal pasiaiškinsi, kodėl taip skauda galvą. Cigarečių dūmai? Dujos? Vynas? Apelsinų sultys? Kalba mus nužudys? Kas dar?

Vai žiba žiba žiburėlis kaip aukso liktorėlis. Prisiminei dainos nuotrupą, nei iš šio, nei iš to. Niekad tos dainos nedainavai, kažin, ar iš viso esi ją girdėjęs. Nesąmoningas nuotrupų ir prisiminimų plukdymasis paviršiun. Kultūros deformacija. Obuolių košė su cinamonu. Pieno puodelyje plūdūriuojantys juodos rupios duonos trupiniai. Užtinusios, bet vis dar mėlynai pilkos akys. Vai žiba žiba...

Vienintelis takas šiandien pro seną priemiesčio namą. Alkanas vanduo gurgiantis mano pilve. Keli krūmokšniai, kuriuos perkertu nejusdamas kaip juosvi spygliai kimba į mano padėvėtą paltą. Jau ruduo. Nesapnavau tavęs. Spėjau užmiršti savo tėviškės aguonas, kurios žydi keistais rausvai geltonais žiedais. Vadinau jas išsigimėlėmis. Jos primena mano akis, pageltusias nuo kepenų ligos. Rausvų gyslelių kapiliarai išmargino mano geltonų baltymų dugną. Nesapnavau tavęs. Sunkus krepšys daužosi man į šonkaulius. Nuskirdusios rankos kišenėse. Šalta. Tuojau bus sniego, nors purvas dar taškosi į mano blauzdas. Prieblandoje sudūluoja vienišo medžio siluetas. Lyg pasiklydusio žmogaus. Pasenusio, užsimiršusio. Besikalbančio su savimi. Drėgmės prisisunkusios šakos gličiai slidžios. Nesapnavau tavęs, kartoju,

žinodamas, kad visa, ką praeinu, bus lyg vienintelis sapnas: nesapnavau tavęs.

Pridulkėjusiame kambaryje tabaluoja tavo galva. Čiaudėji. Grindys padengtos storo dulkių sluoksnio. Kampuose mėtosi popieriai: užrašai, mintys, įrašai, perrašai. Kvepia kava. Suskamba telefonas. Ilgas pokalbis, kaip visad.

Eidamas gatve, vieno namo verandoje pastebi susivėlusių plaukų gūžtą. Ta pati moteris: nesipraususi, apsileidusi, besipagiriojanti. Vakar mačiau ją valgančią hamburgerius ir keptas bulves. Šiandien ji sėdi susilenkusi; jos šiurkščiu pamėlusiu veidu rieda ašaros. Tokia pat diena; prakeikta diena. Rytai mums patys sunkiausi, nes reikia prisiminti. Reikia kaip nors išlaukti vakaro. Žiemos, pavasario. Belapiuose medžiuose dvejetas pilkų paukščių: rodos, kad jie žiūri į moters plaukus, galvodami, kad tie plaukai galėtų būti be galo šiltas ir jaukus lizdas jiems, sustirusiems rudens padarams. Moteris pakelia galvą.

Dramatiškos žiemos simfonijos gaidos. Kompozitorius: Harvardo aikštė, atlikėjai – benamiai, daužantys galvas į stiklinius praeivių veidus. *Au bon pain* – žaižaruojanti kavinė – atspindi apšepusius ir purvinus atlikėjų veidus. Finalas: centų lietus iš praeinančios senutės delno. Atleidimas ir išganymas. Tamsa.

Sunkus kosulys. Lyg kažkas krebždentų gerklę. Vėl. Sunku sustoti. Užgultos ausys ir nosis. Žiemiška nuotaika: lietus, naktis, apšviesta spalvingai amerikietiškų lempučių, radijas, pridulkėję kambario kampai. Viskas – kaip turi būti. Išskyrus kosulį. Žiema.

Rolando Bartheso *Incidents*: Kūnas ir Aistra. Atminti per kūną, geisti atmintimi. Dienoraščiai; restoranas,

geliantis pilvas, aitrinantys skausmą berniukų žvilgsniai. Toks artimas Rolandas! Lyg rašytų kažin kur, pasiklydęs Montmartre ar skaitytų savo įprastinį laikraštį Flore restorane. Gatvės, vedančios namo. Lietus, daužantis amerikietišką Bartheso striukę. Nepatogus įsižiūrėjimas į atmintį. Svaiginantys išsiskyrimai. Atsitiktinumas: vargšas Olivier.

Dienoraščiai, pilni nutylėjimų. Va, ir vėl nauja diena. Dieviškosios komedijos tęsinys: žinotum, kad nežinojai. Apsimestum, kad pažinai. Dargana. Šlapia. Kūno kosulys. Nietzsche's palaima: tingulys, apėmęs kaulus ir akis. Vartai akių baltymus: prancūziškas viliojimo metas. Dvitaškiuose pasislėpusi tavo esybė. Esybė? Jos nėra, nes, kaip mielas Michelis pasakė, esame tik įvairių kultūros jėgų tvariniai, tik konstruktai. Mūsų esybė, kaip ir žinojimas, sukurti, išrasti. Už mūsų „esybės" – įvairiausių instinktų, kultūrinių bei socialinių jėgų žaidimai. Neužsižaisk, nes užmirši. Užmiršk, kad sugebėtum susižeisti.

Žinojimas – pakartoti atmintį. Rolandas: prisimenu savo kūnu, savo kūne. Michelis: žinau, kad mano žinojimą sukuria instinktų, impulsų, aistrų, baimių ir valios pasisavinti žaidimas. Visos šitos jėgos nesugyvena, kovoja viena prieš kitą; mano žinojimas nėra jų pusiausvyra, bet nelengvai trapi taikos sutartis. Žinojimas – ne nuolatinė ypatybė (ne esybė, mano žodžiais murmant), bet įvykis arba įvykių virtinė. Mano žinojimas visad pavergtas instinkto. Pavergtas nežinojimo ir baimės, klaidos ir geismo.

Michelis: žinojimas kūne. Rolandas: atmintis kūnu. Žinojimas kaip kūniškų galių sub-tvėrinys. Tad reguliuoti kūną reiškia „reguliuoti" (riboti, leisti/neleisti) žinojimą.

Vėl nusipurtau sapną. Kodėl nereikėjo tikėti: ant lovos primėtyta žalios mėsos gabalų; raudoni kraujo šlakai ant pagalvių, apsnigtos grindys, išdaužtas langas. Man šalta. Lyg šuo puolu prie mėsos; dantys sminga į tirštą kraujuojantį audinį; lyg valgytum persirpusias braškes; sniegas ant grindų nei išsiliejęs pienas. Nelaimė? Po truputį mane pradeda tampyti traukuliai; rankose mėsos šmotas, akyse juoda; blauzdos virpa; viduržiemio vėjas įpučia sniego šuorą; paskutinis kąsnis. Lyg valgytum save.

Tingulys: apsunkusios rankos, užmigę smegenys, riebaluotas žvilgsnis. Po ilgų savaičių – nesuskaičiuojamos dienos: valgis, miegas, reta abstrakcija, ginčas, ašaros. Neįvykę sprendimai: lašas prie lašo ir akmenį pratąšo. Neparašyti laiškai, neužmokėtos sąskaitos. Vienatinė proga pasitaisyti. Pranešimai nedžiugina, neįvykusios pažintys neįskaudina. Izoliacija: prie sienų prilipdyti lipnios juostos takai, plastelininės košės varvekliai. Kai praleidi laiką tik būdamas, užmiršti: purvina priemiesčio gatvė veda į supirktų rūbų parduotuvę; išmestos eglutės duria tau į paširdžius, šiukšlių dėžėse kapanojasi riebios voverės; padedi kablelį nevietoje, niekas nepataisys; niekas nesupras; vyras, įsikandęs cigarą, sveikinasi su tavimi; žiema lyg sintetinis saldainis, susuka vidurius.

Perskaitęs savo dienoraščio rašmenis, nustembi: va. Ir vėl ta pati nuotaika, tas pats stilius, net tie patys dvitaškiai. Nedaug tesikeičia žaidimo taisyklės: tavęs nebepažįsta, tu nenori pažinti, niekam nesvarbu. Žvarbus šaltis – į paširdžius, į atlapą paltą. Vėl pyktis: matyt dėl savų klaidų. Kur bebūtum – tas pats: ar daugiau pasitenkinimo suteiktų pridvisęs tėvynės oras: pusbadžiu, ro-

mantiškos Vilniaus gatvės, niekam nereikalingi pamokslų aprašymai, niekam nereikalingi sapnai. Vis klausi savęs: kodėl depresija, kodėl desperacija, kodėl sugrubę pirštai, kodėl netaisai savo gyvenimo juodraščių. Viskas – į nieką, viskas – tiesiai į švarraščius. Dėk grūdą prie grūdo... Pirmas daugtaškis: nemėgiamas ženklas, nemėgiamo žanro taisyklės.

Jau spėjai užmiršti pirmus šios dienos sakinius: užmiršai, kodėl juos mėginai užrašyti. Tiesioginė retorika: mėginti užmiršti. Bendraties nelygybė primena apie pasaulio netvarką: nelygybe išgrįsti tavo plaukai, o tavo akys įdubo beverkdamos dėl nelygybės. Neteisybės tiesa: dvitaškiams nėra galo, skurdui pabaigos nebus. Kartok, kol nustois kartoti. Laikas negydo. Vaistai migdo. Per didelės dozės žudo. Karstuose gulintys kūnai neprisimena manęs. Kodėl turėtų?

Kai visa bus išspręsta, tikriausiai nebebus mūsų. Mes tebesprendžiame. Aš, tu, tikriausiai jis. Tie, kurie rašo tau elektroninius laiškus iš Japonijos. Tie, kurie mane užmiršo. Visai nesvarbu. Tik atmink, prieš porą metų mokė mane žyniuonis, svarbiausia tai, kas iš tikro nesvarbu. Patikėk. Dažnai daiktai susikeičia vietomis, dažnai jie apvirsta aukštyn kojomis, dažnai tai, kas pažįstama, pasidaro nebesuvokiama ir svetima. Arba nepasiekiama.

Joe Orton: plaktuku suskaldytas kiaušas. Smegenys, gražiai ištaškytos ant paveikslais nukabintos sienos. Mados šauksmas: nuskriausto draugo dovana trisdešimt ketvirto gimtadienio proga. Visa savaitė paskirta jam: valsas, sušukimai, besišaipantis praeivis. Trumpi tualetų susitikimai: viens du trys. Vargas tiems, kurie čiulpia. Joe neskrupulingai užkrečia juos visomis įmanomomis meilės ligomis. Išvietės žodynas: žvilgsniai, judesiai, peniai. Joe

patenkintas: jo smegenys ilsisi ant ištaigingos gūžtos sienų. Morokietiškas kilimas primena pigius berniukus, juodas jų akis. Ar ne, Rolandai? Barthes tik šypsosi: jam ir taip užtenka rūpesčių; užtenka paryžietiškų smagybių. Senstančiam Rolandui nebereikia pasipūtusių atsidavėlių. Tik Foucault dar vis ieško. Žinau, kad visa tai nebesvarbu. Vien tik smegenys, dūluojančios ant aistringų paveikslų.

Primirštas epizodas vėl iškyla lyg neskęstantis burbulas paviršiun: kankinantys sapnai lietingame danguje. Šiąnakt nubudau penktą ryto: krėtė drebulys. Nubudau išsigandęs sapno: sapnavau, kad pro langą kažkas į mane žiūri. Įsispaudęs į stiklą veidas: suplota nosis, tamsios akys. Visuose kambariuose įjungiau šviesą. Nuėjau tualetan nusišlapinti. Žvelgiau pro visus langus: nieko. Užgesinau šviesą: miegoti.

Visą naktį siautė vėjas: tarsi audra, atnešanti vandenyną prie tavo langų. Lyg naktinis paukštis, vis besibeldžiantis į klibantį stiklą. Lyg artėjantis laikas. Girdėjai, kaip vėjas nešioja po gatvę šiukšles: buteliai trankėsi į šaligatvio ašmenis, skardinės riedėjo pakalnėn į plačiausią prospektą. Rytą atsikėlęs pažvelgei pro langą – laikraščiai plasnojo prie palangių lyg balti balandžiai; vėjo sūkuriai mėtė į visas šalis popierių gniužtes, celofaninius maišus, maisto atliekas. Šaltis veržėsi pro langą. Rodėsi lyg žiema. Lyg niekad nesibaigiantis žaidimas. Pasitvirtino ta pati tiesa: lyg pro šalį tekantis laikas, kai nėra laiko. *Have time to kill?* Tikriausiai. Rašydamas dienoraščius, apdainuoji prarastą laiką: nejaukiai, netvariai, ne literatūriškai. Vidutiniškai? Vidutiniško greičio sakiniais, netvarkingais kableliais ir taškais. *Have time to kill?*

Ar jis gali būti geras pilietis? Ar galì būti geras pilietis, jei tavo akyse praėjusių naktų nuotrupos? jei tavo žodžiuose neišsipildžiusių geidulių trupiniai? jei tavo įtemptose kojose tik pasipriešinimo normalybei žaismas? Jei jo akių lėliukės susitraukia, staigiai atsimerkiant?

Ar jis gali būti geras pilietis? Ar galì būti geras pilietis, jei kandžiodamas nepažįstamų asmenų lūpas, mėgini apsimesti, kad tau negera? jei atsigulęs ant pilvo, lauki palaimingo smūgio į sėdmenis? jei netiki skaisčios ateities galimybe? Ar jis gali būti geras pilietis?

Parašyk apie savo nusivylimus, apie neklausančias rankas, apie praeinančius, apie nepažįstamas rankas, apie save. Parašyk neniekindamas savo prisiminimų. Kas brangiausia, praeina. Kas nebrangu, nenyksta. Kas tikra, nesugrąžinama. Kas netikra, sugrįžta. Gali būti atvirkščiai. Gali būti kitaip. Gali būti niekaip. Vienatinis vardas: niekaip. Diena, pilna nusivylimų. Naktis, pilna negrįžtančių sapnų. Niekam nereikia. Nereikalingas atsargumas: žvilgsnis į kažkieno rankas; atsigręži. Varpai neskambins. Negirdėsi medžių šlamesio. Lapai ilgai siūbuos ore. Užmiršiu visus. Mokysiuos naujų žodžių: pavargęs, niekas, kodėl. Naujas žodynas, pilnas neištariamų dvigarsių.

Jau savaitė, kaip skauda gerklę. Savaitė, neprisimenanti manęs. Prabėgo. Neparašiau laiškų. Chaosas. Turėčiau parašyti. Paskui vėl. Paskui vėl: sakau, turėčiau parašyti. Kosėju; kažkas kirbina mano gerklę. Vėl sunkus nesibaigiantis kosulys. Vienaip ar antraip, pasirinkimų ne tiek daug. Ne tiek daug naktų, kai gali užmigti. Kai nenubundi paryčiais nuo košmariško sapno. Ne tiek daug.

Tuščias šaldytuvas: supuvusios morkos, grietinės puodelis, priteršta lėkštė. Cigarečių dūmai. Šaltis, dvokiantis cigaretėmis. Nėra kas valgyti. Nebėra nieko. Pieno

belikę tik ant butelio dugno. Įsisenėjusi nuoskauda lyg pasenęs sūris. Nenoriu gabalo dešros, besiridinėjančios kažkur kamputyje. Nenoriu. Vienam tik tiek belikę. Nedaug. Netikras maistas – gendantis šaldytuvas. Laukiu, kol sugriš manęs nelaukę. Pavargau. Pavargau. Atsilikau. Pavargęs atsilikau. Atsilikdamas pavargau. Taip. Taip. Taip.

Ausinės. Klausaisi kvailos dainos, spaudydamas klavišus. Lauki ketvirtadienio: nelauki. Planų nesipildymas. Neišpildyti planai, neišrašytos skolos, neprirašyti sąsiuviniai. Šiandien parvirtai vonioje, tik užuolaidos tave išgelbėjo. Įsikabinai į jas savo išlavintais pirštais, nučiuožei jomis lyg nuo kokios pakalnės. Gyvas. Sveikas. *Show me your color of love.* Ne, nerodysiu. Negausi mano spalvų. Mėlyna? Raudona su geltonais pakraščiukais?

Išlipus iš traukinio, einant gatve, tavo pečius pažymi paukščio išmata. Kaip gražu, kad nepažįstamas gyvis pasirinko tave: pasveikino savo šilta išskyra. Balandis? Prisimeni, kad prieš lipdamas į traukinį, ilgai žiūrėjai į aplink besisukančius balandžius. Atrodė, kad jie tuoj pat bus sutraiškyti traukinio. Suspėjo nuplasnoti į šalį. Dingo, išnyko, dingo.

Ketvirtadienis: kiek dienų liko gyventi? Kiek metų? Niekas nežino. Reikia būti, kol galima. Kol įmanoma. Kol nereikia keliauti. Gydytojas leidžia vaistus į veną, kiša aparatą į užpakalį. Stipri akinanti šviesa: aš, Charles Nežinomasis, sukuosi aitrios šviesos sūkuriuose. Akyse mirguliuoja ateities vaizdai, keistai panašūs į tuos, kuriuos patyrei vaikystėje. Šilta. Gera. Saugu. Kažkur toli girdi lyjant. Kiek kainavo tavo gyvybė? Kiek kainuoja tavo gyvenimas?

Tikriausiai nedaug kainuoja. Nedaug tavo balsas. Nedaug pasišiaušusių žmonių veidai. Pavargusios akys. Nedaug. Tiek nedaug. Nepastebintys judesiai. Kažkur toli girdi greitkeliu skubančias mašinas. Kažkur toli nebėra tavęs. Tik tavęs. Kažkur toli tuoj pradės snigti.

Nedaug tekainuoja tavo vargas. Nedaug varpai, skambinantys mirštančiam. Nedaug. Kažkas užtrenkia mašinos duris. Atsidaro vienišos žmogystos langas: melsva šviesa, subadytos venos, išbalęs veidas. Šiąnakt nėra mėnulio. Apsiniaukę. Nėra žvaigždžių. Nėra tavęs. Vėl ir vėl tas pats apsilankymo šaltis. Vėl ta pati suartėjimo bedugnė. Kažkur toli kažkas nutaria nebegyventi. Kažkur toli.

Kur dora? Kišenėje, sako man garbinga literatūros profesorė, mokiusi mane komunistinio elgesio taisyklių. Prisimenu, ką man reikia prisiminti: koks garsus tas rašytojas! Kokia garsi jo pavardė! Garbingas žilas plaukas. Jis žino, kas galima, o kas ne. Literatūros profesorė dar geriau nusimano apie tai, kas yra įmanoma ir kas ne. Įmanoma tik transcendencija, neįmanomas kūnas. Įmanoma dvasia, tačiau neįmanomi jos įkūnijimai ar persikūnijimai? Dvasia, transcendentuojanti kūną, įsiskverbia į profesorės burną. Ji linguoja galvą ir kažką neaiškiai vapalioja: trans.....credo.....kondicija...transcendencija.... Kur dingo gaiži sugižusi autoritarinių draudimų garbė?

Abejonės. Žmonės džiaugiasi tavo abejonėmis. Nesugebėjimais. Džiaugiasi, kai tau bloga. Nes nuo to jiems geriau. Džiaugiasi tavo pargriuvimais. Džiaugiasi tavo nuosprendžiais ir neapsisprendimais. Džiaugsmas, kurio negali pakartoti.

Riba: kas galima ir negalima. Taisyklių rinkinys. Žiūrovai, plaukiantys pro šalį. Užsirašyk sakinį, kurį jau

užmiršai. Užmiršai, ko nespėjai pasižymėti. Pakartok neištariamą garsą. Pažįstamo veido atšvaitas skubant gatve. Nepažįstamos šypsenos apgaulė. Apdujęs vaikas, klūpantis ant šaligatvio. Ištiesta ranka, krintantis centas. Nė žodžio, tik miglotos akys, tik nuovargis. Tolyn.

Senos pridulkėjusios knygos nuslopina bet kokį vaizdinį: raidės, raidės, raidės. Kažin kurio amžiaus juokdarys ar pokštininkas didingo šeimos herbo viduryje išpiešęs besišypsantį veidą. Dailiai, rudu rašalu. Pamokslai, pamokslai. Gotiškas šriftas. Kiekvienas nori pateisinti save. Noriu pasiteisinti: diena, kuri nesibaigs. Neviltis, kuri tęsiasi. Padėsiu tašką šiam vakarui. Padėsiu tašką. Padėsiu.

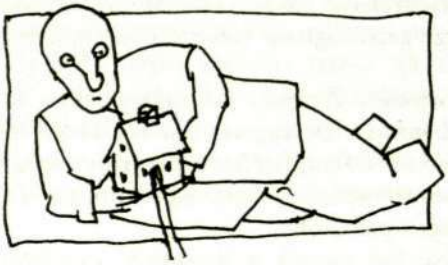

BALYS SRUOGA MŪSŲ ATSIMINIMUOSE, II

VYTAUTAS A. JONYNAS

„Ir sugalvok tu man tokį pavadinimą: *Balys Didysis*!!!"*

Jei ne nuotrauka viršelyje, pamanytumei, kad tai knyga apie kokį rokenrolo rėkynių „karalių" ar puslaukinių slavų monarchą.

Dar nerimčiau nuskamba tas pavadinimas, suvokus, kad jį įpiršo savąja apybraiža Rapolas Mackonis, pakartodamas pabodusią pasakėlę, jog eidami į Konrado kavinę ilgšis Sruoga ir neūžauga Krėvė, sudarydavę komišką porą. „Aure žygiuoja Balys didysis ir Vyncė Mažasis" sakydavę žmonės. Bet jei ir egzistavo kadaise toks gimnazistiškas sąmojus (jį pakartoja ir Julius Butėnas, pridėdamas savo trigrašį (p. 264), kažin ar derėjo prisiminti tą senieną penkiasdešimties metų nuo Sruogos mirties proga.

---

* *Balys Didysis. Atsiminimai apie Balį Sruogą*. Sudarytoja ir redaktorė Rėda Pabarčienė (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997), 456 p.

Laimei, esama titulinio puslapio ir pratarmės, kurie tuos klupinėjimus debiliniame folklore prislopina. Papildomoji antraštė pamini, kad turime reikalo su „atsiminimais apie Balį Sruogą"... O jų redaktorė Rėda Pabarčienė čia pat pripažįsta, kad tai esanti pirmosios memuarų knygos – *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, kurią parengė ir išleido 1974 metais Čikagoje Vanda Sruogienė ir Dalia Sruogaitė-Bylaitienė – savotiška tąsa.

„Du to paties pobūdžio leidiniai apie vieną asmenį? – ar ne per daug?" – klausia leidinio sudarytoja. Ir čia pat sau atsako: „Bet ar turime rašytojų, kurie būtų tokie pastebimi ir išraiškūs, tokios turtingos prigimties ir šakotos biografijos, kaip Sruoga?"

Be abejo, kad ne! Tik ar iš viso statytinas šis klausimas? Nė minutės netenka abejoti, kad naujasis leidinys savo paskirtį – supažindinti su Sruogos asmenybe – atlieka su kaupu, ir kažkaip neįmanoma palikti abiejų leidinių, nepalyginus tarpusavyje. Toji galimybė, tarp kitko, dabar suteikiama ir Lietuvos skaitytojui, kadangi tenykštė leidykla „Regnum" yra persispausdinus čikaginį leidinį.

Abi knygos stambokos. Išeiviškoji – 550 puslapių. *Balys Didysis* – 442 puslapių. Spausdinamųjų atsiminimų skaičium, tačiau, aptariamoji knyga yra turtingesnė: 121 tekstas, palyginus su 75-kiais, tilpusiais „atplaišiniam" leidinyje (šiuo atžvilgiu jinai lenkia ir atsiminimų apie V. Mykolaitį-Putiną knygą, kurioje randam 86 tekstus).

Šiaip savo išore veikalai nepanašūs. Emigrantinis leidinys daug puošnesnis: gausiai iliustruotas nuotraukomis, faksimilėmis, vinjetėmis. Dailaus formato. *Balys Didysis* – kur kas kuklesnis. Brošiūruotas, be aplanko, be iliustracijų. Neįvairaus šrifto. Tikrai darbinės aprangos. Aki-

vaizdu, jog leidėjams teko griežtai laikytis jiems suteiktos Kultūros ministerijos sąmatos.

Kitas *Balio Didžiojo* pranašumas – jis aprūpintas detalia minimų pavardžių rodykle. Esama ir trumpo atsiminimų autorių sąrašėlio. Deja, jis nepilnas. Prisipažįstama, kad: „Čia patiekiamos trumpos žinios tik apie tuos asmenis, kurių pavardžių nėra enciklopediniuose leidiniuose."

Išeivijos skaitytojui toks spaudos lankų taupymas yra menka paslauga, kadangi retai kas čia turi tuos „enciklopedinius" leidinius, o antra vertus, mūsų kuklia nuomone, jie ne kažin kiek patikimi.

Kaip prisimename išeiviškajam leidinyje *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose* nebuvo pagailėta erdvės papildomai informacijai apie poeto ir dramaturgo kūrybą, jo kūrinių vertimus į svetimas kalbas, jo raštų bibliografijas. Buvo netgi įterptas pluoštelis jo laiškų.

Baly Didžiajam tos dokumentacijos neaptinkam. Tuo atžvilgiu veikalas kur kas vientisesnis, kompaktiškesnis, kadangi apsiribojama vien žmonių liudijimais apie Sruogos asmenį. Jie labai įvairūs, prieštaringi, bet retai kada prasikalsta beatodairiniu aseptizavimu ar liaupsėmis. Rėda Pabarčienė nei kiek neperdeda sakydama:

> Kalba jo mylimieji ir užgautieji, gerbėjai ir skeptikai, „kairieji" ir „dešinieji", kolaborantai ir rezistentai, ištikimi draugai ir galimi provokatoriai. Sruogos paveikslas atsiskleidžia iš skirtingų perspektyvų, nušvinta įvairiomis spalvomis ir tonacijomis.

Šio „nušvietimo prožektoriais iš visų pakampių" dėka, gal iš tiesų aptinkame *Baly Didžiajam* mažiau pietizmo Sruogai, negu išeiviškajam leidinyje. Bet tai sakytumėm, naturalu. Pasirodęs prieš 23 metus, „atplaišinis" atsimi-

nimų sąvadas buvo skubos darbas. Neatidėliotinas užmojis, kol dar tebėra gyvų liudininkų, kol žmonės raštingi, kol dar gyva lietuvybės dvasia. Bet ir tada tas apybraižas surinkti sekėsi nelengvai.

Kaip patiriam iš aptariamojo veikalo, Sruogos gerbėjai ir draugai Lietuvoje, suskato dirbti biografinių duomenų kaupimo darbą kiek kitokiomis priemonėmis. Pasitelkę į pagalbą magnetofonus, prišnekindami žmones pakartotinoms apklausoms, apvalydami įrašus nuo „statikos" čirškesio. Bendrai paėmus, tai buvo profesionalus įvairių muziejų bei institutų darbuotojų entuziastų vykdomas užmojis.

Jau savaime magnetofoniniai įrašai turi daug neginčijamų privalumų, palyginus su „namų rašiniais". Rėda Pabarčienė teisingai pastebi, kad „ypač vertingos magnetofoninės šifruotės, fiksuojančios tikrą pasakotojo žodyną, gyvą kalbos intonaciją, pauzes, nutylėjimus, žodžius puse lūpų."

Knygą skaitant susidaro įspūdis, kad Algis Samulionis ir Rėda Pabarčienė sugebėjo, laikui atėjus, visą tą „vidinę muziką" atkurti. Kas be ko, knygoje rūpestingai sužymėta kas ką kvotė, kada ir kieno atliktas įrašas. Stambiąją jų dalį atliko a.a. Samulionis.

Smalsumo vediniems norėjosi atsekti, ar tos apklausinėjimų datos sutampa su kokiais politinio režimo atodrėkiais krašte ir ar būta kokio emigrantinio leidinio poveikio. Paprasta skaičiuotė tokios koreliacijos nepatvirtina. Nepadaugėja atviresnių liudijimų ir atsiradus įvairiems minties ir žodžio palaisvėjimams, pradedant 1989 metais.

Savo pratarmėje Rėda Pabarčienė nesusilaiko neišreiškus nuostabos „kiek daug ir atvirai žmonės kartais ir tada išdrįsdavo pasakyti". Tai tiesa. Vienas iš būdingų šiai knygai bruožų yra tas, kad skiedalinės tonacijos, būdingos aniems laikams, *Baly Didžiajam* labai nedaug. Veikalas pasigėrėtinai nusunktas nuo patosinio tauzalo ir retorikos.

Išeiviškojo leidinio atveju tokie dalykai buvo sunkiau įgyvendinami. Iškaulytas iš bendradarbio tekstas būdavo spausdinamas be jokių išbraukymų ar pataisų, *in extenso*, išskyrus patikslinimus. *Balio Didžiojo* redakcija tuo tarpu turėdavo kelis to paties autoriaus panašaus turinio ir vertės variantus ir galėjo sau leisti jų suglaudinimus, kondensavimus, perredagavimus. Tai H. Balčiūnaitės, J. Čiurlionytės, J. Petrulio, J. Peseckienės ir kitų atvejai.

Tokio montavimo („editing") dėka ne vien būdavo pašalinami pasikartojimai, bet taip pat ir tuščiakalbystė bei propagandinė retorika, nors jos pėdsakai kartkartėmis ir atsekami. Bene tobuliausią tokios „Bla-bla-ramos" (logorėjos) pavyzdį aptinkam ne kieno kito kaip liūdnai pagarsėjusio Juozo Markulio (eks-rezistento Erelio) apybraižoj:

> Ir kaip neprisiminsi Sruogos? Jo paveikslas iškyla Lietuvos šilojų ošime, miškų žalumoj, virpa ežerų veidrodžiuose, spindi rudens danguje, žvaigždutėmis mirksi, šelmiškai, kviečia ir kalba, kalba... Negi liksi kurčias jo kalbai? Argi galima pamiršti tą Kankinį ir didį rašytoją?
>
> [...] Už lango Birštone žaluma žalumėlė, nušviesta saulės, gaivaus vėjo kedenama, gaivina mane ir kužda į ausį legendas. Juk ir čia Sruogos buvo svajota, kurta. Ir čia jis turėjo žmonių, kurie jį globojo; o šiandien tik prisiminimai tevaikštinėja... (p. 398)

Tačiau tokių nudėvėtų poetizmų knygoje maža. Pasitaiko vienas kitas Sruogos palyginimas su Lietuvios girių ąžuolu, bet šiaip egzaltacijos šūksniai reti.

Pažymėtinas šia proga dar kitas šaunus redaktorės bruožas, rodantis jos brandumą ir profesionalų nuovokumą. Leisdama dienos švieson *Balį Didįjį*, Rėda Pabarčienė nepabūgo pripažinti nuopelnų visiems padėjusiems jai išvengti paklaidų. Knygoje išvardinami visi talkininkai (Dalia Sruogaitė, Algis Samulionis ir t.t.), padėję jai patikrinti faktus ar atitaisyti įsivėlusias klaidas.

Pripažindami redaktorei neįprastą mūsuose sąžiningumą bei kruopštumą, viename punkte vienok pasigendam logikos. Būtent pačių tekstų atrankoje.

Klaida maždaug tokia: Rašydamas savo monografiją *Balys Sruoga* (1986), (kuriai aptariamoji knyga yra šaunus papildymas), Algis Samulionis skyrelio „Istorinių pasikeitimų verpete" išnašoje sumini visą eilę tekstų, kuriais teko jam naudotis aprašant Sruogos gyvenimą Lietuvoje pokario metais. Būdinga, kad tame sąrašėlyje mes aptinkam promaišiui nuorodas į tuos pačius tekstus, kurie dabar randa prieglobstį *Baly Didžiajam*. Su vienintele išimtim, kad Samulionis cituoja taip pat ir nuorodas į memuarinę rašliavą, kurioje nemažai kalbama apie Sruogos asmenį, kaip pavyzdžiui Halinos Korsakienės „Susitikimuose", Genriko Zimano „Atsiminimuose apie Petrą Cvirką", Augustino Griciaus „Atsiminimuose apie Petrą Cvirką".

Kažkodėl visi tie tekstai *Baly Didžiajam* eliminuojami. Ar todėl, kad jie per nelyg banalūs ir pasenę, ar todėl, kad buvo baimintasi, jog jų patalpinimas išpūs knygą per juosmenį, ar dėl kitų išeivijos skaitytojui nesuvokiamų

priežasčių. Ir jam, vargšeliui, apmaudu, kad prašvilpta tokia proga turėti viską vienam daikte. Ypatingai dar ir todėl, kad, atrodytų, pasitaiko ir naujesnių leidinių, kuriuose yra įdomių atodangų apie Sruogą (Laimono Inio „Pasikinkęs jauną vėją", K. Jankausko „Ne pirmas kartas" ir t.t.).

Ne visiškai logiška dar ir todėl, kad faktiškai ir *Baly Didžiajam* neapsieinama be ištraukų iš memuarinių knygų. Juk spausdinamos *verbatim* ištraukos iš Stasio Ylos knygos *Žmonės ir žvėrys* (1951), o „Aitvarų epizodas" „atstatomas pagal žurnalistinę publikaciją" (*Aidai*, 1951, No. 7).

Labiau susipainiojama dar todėl, kad tokio „atstatymo" pasigailima savo žemiečiui, Lietuvoje gyvenančiam asmeniui – Vladislovui Telksniui, parašiusiam „atsiminimų apysaką" apie Stuthofą *Kamino šešėlyje*. Visai nesiteikiama skelbti jos ištraukų, nors pavedama Pilypui Naručiui tą kūrinį komentuoti.

Tiesą sakant, Pilypo Naručio pastabos atrodo svarios ir objektyvios, bet nenoras suteikti Telksniui kertelės leidinyje, manding, yra veikiau kontroversinis, nedžentelmeniškas.

Baigiant šią abiejų leidinių apžvalgą, tenka apgailestauti, kad nei vienai, nei kitai redakcijai faktiškai nepavyko susilaukti dokumentinės medžiagos iš visų pageidaujamų šaltinių. Bet iš esmės jos surinkta nemažai ir įdomios. Savime aišku, išeivijos skaitytojas mesis visų pirma skaityti tuos skyrelius, kuriuose kalbama apie Stuthofo pragarą ir paskutinius profesoriaus gyvenimo metus. Bet iš tikrųjų esama įvairių nelauktų atodangų ir kituose knygos skyriuose.

Visų kolektyvinių leidinių, pasišovusių bendromis jėgomis atkurti vienos ryškios asmenybės atvaizdą, ydos yra tos pačios. Visada toje, iš įvairiaskiaučių lopinėlių sudurstytoje antklodėje (quilt) pasitaiko negyvų plėmų. Nelygūs rašančiųjų literatūriniai įgūdžiai daro savo. Verčia skaitytoją maknoti trivialybių muštaisiais takeliais. Nebeprisimenu, kas yra pastebėjęs, jog dažnai iš biografinių rašinių mes sužinom daugiau apie rašančio pasaulėžiūrą, prietarus bei lytinius pomėgius, nei apie aprašomąjį asmenį. Netrūko tokių dykros plotų išeiviškajame *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, nestinga jų ir naujojoje lupatų antklodėj. Svarbu, kad tas „smėlio virves" nustelbia brandūs, skaitytojo vaizduotę pagaunantys rašiniai, atveriantys primirštos, o kai kada ir niekad nepažintos, praeities reginius.

Taip sakysim atgyja prieš akis tolima Aukštaitijos kaimo buitis su savąja patriarchaline sąrėda. Kieti, atšiaurūs, poeto tėvo ir brolių charakteriai, iš kurių populiariausias žmonėse ne Balys, bet iki tol negirdėtas mums brolis Juozas.

Nelauktu vaiskumu sutviska poeto Vinco Stonio (Kazio Žitkaus) aprašyta vaikystė su Baliu Sruoga rusiškos pradžios mokyklos suole. Pirmosios jos dienos, kai klasėje jis pasirodo nelyginant Charles Bovary, vos grebezuojantis rusiškai su savo kepuryte ir „žakietka". Tam, kad bematant susidurtų su nerašytais džiunglių įstatymais ir prašytųsi palydimas pakluonėmis namo. Toji sandūra išmokė, pasak Stonio, gan anksti Baliuką darbuotis kumščiais ir pelnytis neužilgo generolo titulą mūšiuose su „japončikais". Bet taip pat aktyviai įsijungti į visuomenės

reikalus kai, atėjus 1905 metų revoliucijai, teks pamėtinėti ar paklijuoti proklamacijų.

Daug spalvingų puslapių yra apie studijų dienas Petrapilyje ir Maskvoje. Jas aprašo keli liudininkai, atrodytų, padorūs, patikimi žmonės – Unė Babickaitė-Graičiūnienė, Jadvyga Čiurlionytė, Paulius Galaunė, Juozas Petrulis. Būdinga, kad čia aptinkam vieninteli atvejį knygoje, kai vienas liudininkas bando užginčyti kito asmens parodymų vertę:

„Unė Babickaitė", rašo Petrulis „savo atsiminimuose, kuriuos rašė maždaug metus prieš mirtį, pridėjo labai daug fantazijos; ji mėgo žmonėms į akis miglas leisti. Taip kuriamos nežabočiausios legendos. Iš tikro buvau tų įvykių liudininkas ir žinau, kad Sruoga niekas taip labai nesistebėjo" (p. 108).

Nevisai aišku, apie kurią Unės Babickaitės atsiminimų dalį kalba J. Petrulis, nes jų esama keturių: „Panevėžys, Petrogradas, Lietuva, Kaunas, 1937 ar 1938 metai", bet nesinori sutikti su Petrulio nuomone. Rasit nebuvo reikalo talpinti knygoje jos incidento aprašymo su neblaiviu Sruoga prie geležinkelio stoties, bet šiaip Babickaitė maloniai stebina savo pasakojimo lakumu ir šviežumu. *Se non è vero, è bene trovato* sakytų italai (nors ir netiesa, bet šauniai prasimanyta). Jos piešiamas įsimylėjusio iki ausų „impresario" Sruogos portretas paprasčiausiai neatsispiriamai žavingas. Nemažiau tviska atvirybe, o ne saviliaupsa, ir Unės pasisakymas apie save:

> Pirmasis B.S. meilės laiškas padarė man neapsakomai didelį įspūdį. Jame buvo tokie žodžiai: „karalaitė, baltaveidė, auksaplaukė. Tavo plaukuose saulė ilsis. Tavo akys – dangaus žibintai. Tu – gulbė." Niekas nebuvo man sakęs tokių žodžių. Aš laikiau save negražia ir labai kentėjau dėl

to. ...Drebėdama priėjau prie veidrodžio... Žiūri į mane kaimo mergaitė, sveika, apskritu, saulėj įdegusiu veidu. Giliai įsodintos nedidelės akys... Jokie žibintai!.. Visoje povyzoje... nei karalaitės, nei gulbės". (p. 74-75).

Ne ką tikriausiai prakilniau tada atrodė ir „gysliokas iš Baibokų", kaip jį praminė K. Binkis... Vienok niekas šiame aprašyme neskamba pertempimais. Priešingai, papildžius Unės Babickaitės pasakojimą Jadvygos Čiurlionytės, o ypatingai Pauliaus Galaunės tekstais, skaitytojui atsiveria įdomūs, autentiškai skambantys tos epochos, iki šiol galbūt nelabai mus dominusios, reginiai.

Skyrius, skirtas Sruogos biografijai Nepriklausomybės laikotarpyje (1921-1943) gausiausias puslapių skaičiumi. Daugiausia apybraižų susilaukia teatro seminaro ir „proseminaro" (būsimos teatro studijos užuomazgos) aprašymai. Tą viską išdėsto didžiausi autoritetai, senoji teatro seminaro kūrėjų-veteranų gvardija ir tie dalykai išlukštenami iki zed. Nežiūrint to, prasiskverbia viena kita erezija. Priežastis paprasta. Autorius nepažymi apie kurį laikotarpį seminaro gyvenime jis kalba.

Nemažą kiekį, gal per stambų, sudaro išsipasakojimai apie Sruogą kaip profesorių, ypač egzaminuotoją. Įvairiai, dažniausiai prieštaringai, pavaizduojami Sruogos santykiai su valstybės teatro aktoriais, vadovybe bei režisieriais. Vienas iš brandžiausių tekstų yra Teofilės Vaičiūnienės „Būdavo atžygiuoja Sruoga" (pp. 154-160). Išskirtino, beveik tobulo apšvietimo susilaukia B. Sruogos pjesės „Baisioji naktis" fiasco aprašymas, kadangi tą istoriją pasakoja skirtingų profesijų žmonės: pjesę režisavęs Fedotas Sipavičius (nūn Vladas Sipaitis), aktorius A. Ker-

nagis, dalyvavęs spektaklyje, ir teatro seminaro narys, žiūrovas Viktoras Miliūnas.

Visų tų „parodymų" dėka, išsikristalizuoja skaitytojui gerokai sudėtingos psichinės matricos, pilnas „sindromų", užtat labai gyvas ir tikroviškas prof. Sruogos atvaizdas. Beveik sakytumei „standartinis", taip jo charakteristika priimtina daugumai jį pažinojusių. Bene raiškiausią jos sintezę, išreikštą taupiausiomis priemonėmis, aptinkam šiame vilniečio Antano Vengrio nuosprendyje:

> Profesoriaus kalboje nuolatos nuskambėdavo lyg gailesčio, lyg nuoskaudos gaida, žinoma su ironijos priemaiša, kad jo kūryba galbūt dar nesuprantama, reikiamai neįvertinta, nekotiruojama teatre. Girdėjau jį ne kartą užsimenant ir apie savo kritikos darbus, apgailestaujant dėl jų priekabumo.
>
> Sruogą galima charakterizuoti kaip vaiką – didelį, milžinišką vaiką, kuris visą gyvenimą žaidė. Bet dabar jo tie žaidimai, atrodo, labai prasmingi, labai brangūs. Jis mokėjo juoktis – kartais šelmiškai, nerūpestingai, o kartais kandžiai, užgaulingai. Kai kada ir sodriai, sodriai nusikeikti, ir tas bruožas atsispindi jo kūryboje.
>
> Apskritai tokio mokyto, gyvo, drąsaus, kartais užgaulaus teatro kritiko, koks buvo Sruoga, nerasim turbūt ilgai... (p. 219).

Antanas Vengris buvo vienas iš pirmųjų, rizikavęs pavadinti Sruogą „dideliu vaiku". Nežinia ar jo įtakoj, ar ne, vėliau tą terminą pasigaus ne viena jo globėjų bei guodėjų. Aldona Daugėlaitė-Mikailienė, viena iš Viešnelių Žydriųjų, pradės puikųjį savo tekstą sakiniu: „Sruoga buvo didelis vaikas", nepagalvodama, kad tai gali būti anatemos ištarmė.

Pernelyg dažnai juk juo pasmerkiamas asmens nekonformizmas, tariamas „nesubrendimas", nemokėjimas

būti praktišku, ir iš to kylančios ydos; tokios, kaip aikštijimasis, būdo nepastovumas, išsišokimai trokštant būt visų dėmesio centre. Tada užmirštama, kad tų „infantilizmo" šaknų vertėtų ieškoti individo pasigedime žmogiškosios šilumos, jo ilgėjimesi idealaus pasaulio, jo pasibaisėjime miesčioniškuoju materialinių gėrybių goduliu.

Viena stambiausių *Balio Didžiojo* atodangų yra toji, kad ši knyga atidengia skaitytojui mažai pažįstamą Sruogos asmenybės dalį. Būtent tąją, kuri neturi nieko bendra su aikštijimasi, vaikiškais poelgiais, ar demonstratyviu nepakantumu. Jo nuotaikų svyravimai išliko tokie pat poliarizuoti. Išgirdęs apie savo draugo prof. Alb. Rimkos mirtį, Sruoga porą savaičių su niekuo nešnekėjo. Tačiau tai jam netrukdė būt paslaugiam kitiems.

Keistu sutapimu *Baly Didžiajam* ir „atplaišiniam" sąvade yra vienos tos pačios moters liudijimas, kuris parodo Sruogą kaip tik toje šviesoje. Tai Julijos Savickienės, rašytojo Jurgio Savickio sūnaus žmonos pasipasakojimas.

> Kitą dieną, mane iš tikrųjų, kažkas pakvietė prie vielų tvoros. „Jūs Savickienė?" pasiteiravo aukštas, liesas vyriškis. Neturėdama jėgų atsakyti, linktelėjau galva. Tada jis pametė man per tvorą puskepalėlį duonos, gniužulėlį margarino ir obuolį. Iš susijaudinimo, aš net nepaklausiau jo pavardės. Tik kitą dieną sužinojau, kad tai buvo Balys Sruoga, tuo metu jau dirbęs lagerio raštinėje... Jis ir vėliau man padėdavo; išgelbėjo mano dukrelės gyvybę, kai ji susirgo dėmėtąja šiltine – atnešė dešimt ampulių ir du kilogramus cukraus. Jūs negalite įsivaizduoti koks tai buvo turtas Stuthofe.
>
> ...Kas ten nebuvęs, negali įvertinti ir suprasti kiek buvo rizikos, mirtino pavojaus pačiam Sruogai – jis davė vaistų net žydei..." (p. 316-7)

Julijos Savickienės tekste yra dar toks jautrus sakinėlis: „O *Dievų mišką* moku turbūt atmintinai".

Ne visi buvę Stuthofo kaliniai vienodai palankiai pasitinka tą literatūrinį kūrinį. Jonas Butėnas, pavyzdžiui, sako, kad *Dievų miške*, „Sruoga Stuthofą aprašė teisingai, bet švelniau. Tokio žiaurumo, pasityčiojimo iš beteisio kalinio turbūt niekas ir negalėtų parodyti. Man perkirto nosį, sulaužė petikaulį. Kas galėtų išpasakoti Kozlovskio, Zelionkės budeliškus veiksmus? Kokios klaikios korimo „apeigos", bėgliai sukandžioti vilkšunių. Atsimenu rusų belaisvis plaktuku dirbtuvėje užmušė vokietį. Už jį pakorė šimtą kalinių."

Mokytojas Leonas Puskunigis irgi sakosi knyga nusivylęs: „nepatiko gaižus, sarkastiškas stilius, per daug sruogiško pasišaipymo" (p. 326).

Sunku būtų nustatyti, kiek šie pasisakymai yra veikiami tuometinės kritikos spaudoje atsiliepimų, tačiau vienas dalykas yra neužginčyjamas: nei vienas buvusių Stuthofo kalinių nėra *Baly Didžiajam* atsiliepęs apie Sruogą neigiamai, nepalankiai. Išimtim yra Vladislovas Telksnys, kurio knygos ištraukų pagailėta aptariamajam leidiniui. Savo „Atviram laiške Vytautui A. Jonynui" 1998 m. sausio Nr. 1 *Akiračiuose* jis pasisako prieš inteligentų grupės Stuthofe titulavimą „tautos įkaitais" ir atveria ugnį į Sruogą, juodindamas jį kaip paniūrakį, neįmanomo charakterio gaivalą, atšiaurų nelaimės draugams ir pasinešusį į bendravimus su dūšelėm spiritizmo seansuose. Kaip teko minėti, Pilypas Narutis lengvai sutraiško kelis Telksnio priekaištus skelbtus anksčiau, bet *Baly Didžiajam* skelbtų Stuthofo atminimų šviesoj jie pasimato dar niekingesni.

Knygų apie Holocaustą yra daug ir labai paveikių. Vienas dalykas tačiau yra joms būdingas. Būtent, kad jų autoriai dažniausiai labai glaustai ir nenoriai aprašo savo grįžimą į namus, į normalų gyvenimą. O jei kartais ir pamini, tai skundžiasi užvaikytais nervais, negale kurti ir slogiais sapnais. Traumatiniai pergyvenimai stumia dauguma jų apatijon ir neviltin. Nežiūrint kad jie susilaukia žmonių prielankumo bei garbės, tos psichinės žaizdos gyja labai palengva, o kartais ir neužgyja. Bruno Bettelheim ir Primo Levi baigė savo gyvenimą savižudybe. Ir tai buvo žmonės grįžę į savo laisvą žemę.

Sruogos padėtis buvo kur kas tragiškesnė. Jam, kaip ir visiems Lietuvos gyventojams, buvo būtina išsiūgdyti „savanorišką šizofreniją", dvišaką liežuvį, ir patikėti savo pažiūras vien ištikimiausiems draugams bei artimiesiems. Stalininė tikrovė buvo ne ką džiugesnė negu Stuthofo aplinka, ir Sruoga kovėsi su tomis šmėklomis kaip įmanydamas. Darbu, alkoholiu, spiritizmo seansais, įvairiais įsikalbėjimais, kafeinu ir rūkalais. Bet tikruoju priešnuodžiu depresijai ir apatijai buvo jam ironija, savišaipa ir humoras. Pats sunkiausias iš visų literatūros žanrų, – tai juokas per ašaras. „Humoras" sako James Thurber, „ tai emocinis chaosas prisimenamas ramumoj". Juo, tokia sublimacija, yra nuspalvintas *Dievų miškas* ir todėl tai tokia unikali knyga Holocausto raštijoj. O mūsiškėj – irgi išskirtinės reikšmės, nes tai „pusiau-kolektyvinis" veikalas. Jei ne Lietuvos moterys, kurios Sruogą glaudė, guodė, globojo, gėdino ir drąsino, palengvindamos jam atgauti lygsvarą, pasitikėjimą savimi, minties šmaikštumą ir žodžio magiją, *Dievų miško* mes nebūtumėm turėję.

„Mane apžlibusį musės užpjautų. Suskretęs, susmirdęs, kiaurais šonais gyvas supūčiau. Jos mane palaiko, globoja, visa aukoja. Ir koks tas žmonių piktumas, kai veblena visokius niekus. Šlykštu. Įtūžis ima. Juk tai – angelai." Šitaip įvertins, su būdinga jam savišaipa, savo globėjas Sruoga.

Paskutinioji *Balio Didžiojo* dalis pati dramatiškiausia visoje knygoje, kupina nelaukčiausių įvykių, keisčiausių rašytojo poelgių ir paverčianti šį biografinį veikalą vieną iš įdomiausių knygų, kokias esam turėję per paskutiniuosius du dešimtmečius. Joje aptinkam nemaža kiekį tekstų, parašytų aukšta stiliaus kultūra kaip reta glaustai bei preciziškai.

Rasit geriausiai išsako visų buvusių Sruogos pažįstamų bei draugų jausmus buvusiam Stuthofo kaliniui, Aldona Daugėlaitė-Mikailienė, medikė praktikė, slaugiusi jį Birštono kurorte. Toji, kurią Sruoga pavadins Viešnele Žydriąja:

> Sruoga buvo didelis vaikas. Jis buvo vulkanas ir, kita vertus, labai paprastas. Sugrįžęs neturėjo draugų, kuriems galėtų išlieti savo sutraiškytą sudaužytą dūšią. Vienas buvo geras vienaip, kitas kitaip, bet iki galo... Aš jam buvau tas indas, į kurį reikėjo supilti emocijų perteklių, žinant, kad niekas nenueis į šalį. Su kitais jis ne visada galėjo būti tikras. Jis buvo taip pavargęs, kad visi mūsų santykiai buvo jam tarsi koks pavėsis. Atrodė, kad tos mano jaunystės užteks ir dviems" (p. 356).

Gal Aldona Daugėlaitė pasirenka ir nevisai tikslią metaforą, kalbėdama apie indą, susemiantį Sruogos emocijų perteklių. Faktiškai vyrų prigimtis tokia savanaudiška, kad jie veikiau žvelgia į moterį kaip į veidrodį pasigrožėti savimi. Bet paskutiniam sakinėly, jinai, neži-

nodama, puikiai parafrazuoja Salomėją Nėrį: „Negaila juodbėrių žirgų / Jaunų dienų jaunam negaila" ir toji eilutė pilniausiai išsako užsimezgusią tarp jos ir Sruogos draugystę, kurios profesorius neišdavė ir Aldonai patekus į gulago prieškambarį Lietuvoj. Visas jos pasipasakojimas yra persmelktas pakilaus jaunatviškumo, skaidrumo, paprastumo, kokie retai kada pasitaiko autobiografinėje raštijoje. Viskas tiesmuka, konkretu, autentiška.

Aldonos Daugėlaitės asmenį aptaria knygoje keliais sakiniais ir kiti žmonės: Zigmas Toliušis, J. Peseckienė. Nepeikdami, neapšnekėdami. Bet tų nuomonių skaitytojui, tiesą sakant, ir nereikia. Pernelyg jinai sava, permatoma savo tekste:

> Buvau jam ir gydytoja ir sesuo. Rašiau receptus, vonias, gydymą, leisdavau vaistus [...]
>
> Birštone tuo metu buvo tuščia. Nedaug gyventojų ir ligonių. Ir laikas buvo sunkus. Miestelyje gulėdavo miškiniai [...]
>
> Birštone Sruoga daug rašė. Pavalgydavo pusryčius ir iki pietų dirbdavo. Ateinu vaistų leisti – rašo. Atsidūsta – gal nereikia tų vaistų. Po pietų būdavo laikas pasivaikščioti, parėjęs vėl rašydavo. Ką parašęs duodavo paskaityti. Tai buvo *Dievų miškas* [...]
>
> Valandų valandas deklamuodavo. Turbūt norėjo išugdyti mano skonį.
>
> Neatsimenu, kad būtų ką pasakojęs apie lagerį. Neužsimindavo niekad. Vis apie tai, kas gražiau, ir šviesiau.
>
> Atsimenu, kaip norėjau jį atversti į tikėjimą. Aš niekad nebuvau davatka, mano tėtis laisvamanis, nors buvo pažįstamas su jėzuitu Kipu. [...] Aiškinau, jog bažnyčioj romantika, vitražai, saulė per vitražus liejasi. Jokių maldų nereikia, užtenka vargonų muzikos. Profesorius niekaip nereagavo [...]
>
> Pirmą „Viešnelės" eilėraštį jis man paskaitė Vilniuje. Ėjom Totorių gatve. Jis išsiėmė ir perskaitė. Mačiau kad

viršuje užrašyta „Viešnelei", bet tada ir į galvą neatėjo, kas ta Viešnelė. Paklausė, kaip patiko. O man tas eilėraštis visai nepatiko, todėl taip ir pasakiau. Mano mėgstami poetai tuomet buvo Miškinis, Kossu, žinoma ir Maironis – buvau išaugusi jų įtakoj.

Vėliau parodė dar kelis eilėraščius. Irgi pasakiau, kad nepatinka (p. 360) [...].

Jis buvo pairusių nervų, gana minorinės nuotaikos. Menkniekis, kartais smulkmena jį užgaudavo (nenupirko ko nors, ar dar kas). Nesykį mačiau ašaras. Verkdavo kilniai, gailiai, ne isteriškai – tai tikras skausmas. Mėgdavo sakyti „Naktį, kaip šuva kaukiu" [...] Kai dėl to nenuoseklumo aš nusistebėjau, ir pasakiau, kad jo nesuprantu, atsakė: „Kaip tu nori mane suprasti, jei aš pats savęs nesuprantu?" Rūpinosi kitais, kiek galėjo, padėjo. [...] (p. 361).

Kai 1946 metais Aldona Daugėlaitė buvo suimta ir po teismo patalpinta Kauno darbo lageryje, Sruoga dėjo visas pastangas ją išlaisvinti, lankydavo ją, apdovanodamas saldainiais ir rašė jai ilgiausius laiškus kurie, deja, yra dingę.

Faktiškai galima teigti, jog egzistavo ir antroji Viešnelė. Ja buvo Hortenzija Balčiūnaitė, gyvenusi pas prof. V. Mykolaitį-Putiną tame pačiame pastate Tauro gatvėj, kuriame buvo ir Sruogų butas. Sruoga neabejotinai sutikdavo ją vokietmetyje laiptinėje ar pas Mykolaičius, bet suartėjo jiedu tiktai profesoriui grįžus iš Stuthofo. Tai buvo drovi mergina, kurią netgi jos pačios draugės (Julija Švabaitė ir Pranė Aukštikalnytė) laikė mimozinio dirglumo būtybe... Susidaro įspūdis, kad Sruogai jinai primindavo pirmoj vietoj dukrą Dalią ir būdavo atspirtim prieš vienatvę „Nors kokį ožį įsitaisyt, kad gyvą daiktą jausčiau" – skųsdavosi jis. „Jis man net raktą buvo įtaisęs, kad galėčiau nesivaržydama ateiti ir kai jo nėra namuose, nes pas jį didžiulis balkonas, kuriame labai smagu vasarą

išsitiesti poilsio kėdėje. Ant Tauro kalno buvo vokiečių kapinaitės (dabar sunaikintos), ten lakštingalos vakarais suokdavo. Su profesorium kartais jų klausydavom" – rašo H. Balčiūnaitė-Vaitkevičienė.

Visai kitokio būdo ir gajumo buvo kita moteris, niekad nevadinta viešnele, kuri tačiau išliko su Sruoga iki paskutinio jo atodūsio. Faktiškai jai teko prisiglaust Sruogų bute vien todėl, kad nepavyko susirast kitos gyvenvietės Vilniuje. Tai buvo atvykusi studijuoti Amatų mokytojų institute Jadvyga Peseckienė. Jos pirmieji žingsniai buvo labai vargingi, nes teko atpratinti Sruogą nuo visos eilės neelegantiškų įpročių pradedant gėrynėmis su Boruta.

Tik grasinimais, kad ji mesianti viską ir išeisianti, Peseckienė įveikdavo Sruogos krizes ar šiaip išsidarkymus, kada būdavo sunku atskirti kur stanislavskinė sistema, kur dostojevskiniai melodramatizavimai, kur autentiškas sielvartas. Peseckienės apybraiža – vienas brandžiausių tekstų visoje knygoje. Neįpuldama į savigailą (nors turėtų tam pilną teisę) jinai stropiai registruoja savo globotinio verksmavimus ir šėliojimus, pradžioje piktindamasi, vėliau prisiimdama „cum grano salis".

Nuostabu ir patetiška jos apybraižoj tai, kad moteris, kuriai Sruoga tėškė į akis – „senė" (jai buvo vos trisdešimt), kad jos gyslose srūva ne kraujas, o šaltibarščiai, kuri nuolatos krimzdavos ir skundėsi vienatve, sugebėjo ne vien pakelti visas patyčias, bet ilgainiui pasisavinti jo saviraiškos stilių, įskaitant gaižų sąmojų. Kai jinai taip persiginklavo, kai ėmė nuleidinėti viską juokais ir šaipytis iš Sruogos Dulcinėjų („simpatijų"), jų tarpe atsirado pasigerėtina simbiozė. Nors net ir tada Peseckienei ne kartą

norėjos susikraut daiktus ir išeit. Bet tada subruzdavo visi kaimynai:

> Meškauskai, Mykolaičiai ir visi kiti, puolė manęs prašyt, kad nepalikčiau [...]
>
> – Ką reiškia tavo darbas mokykloje? Padėdama Sruogai, tu padarysi didelį darbą Lietuvai ir būsi įrašyta į Lietuvos istoriją. (p. 374)

Ir Peseckienė jon įsirašė...kaip Kudirkos Valerija. Tik kokio pasiaukojimo kaina...

Jos talento dėka turime puikius, vaizdingus paskutiniųjų Sruogos gyvenimo valandų aprašymus:

> Jo liga buvo nepaprastai varginanti, skausminga ir slaugymas buvo sunkus. Jei ne mano jaunystė ir jo humoras būtų buvę neįmanoma ištverti [...] Paskui jį kankino urėmija. Visiškai nebefunkcionavo inkstai – šlapimas ėjo per veidą, odą. Jis, toks estetas, jaučia kvapą, jaudinasi, kad man nemalonu. Aš šluostau praskiestu spiritu, kad kiek nusiramintų. Kartais jam trūkdavo oro. Prašydavo atidaryti balkono duris, sakydamas:
>
> – Žiobčioju kaip karosas ant kranto.
>
> Persekiodavo ir haliucinacijos. Sėdim, kalbam, o jis sako:
>
> – Antai velnias tupi, ugnis iš burnos eina...
>
> Sakau – nematau jokio velnio.
>
> – Tu nieko nematai, o aš matau. Velnias sėdi, och koks velnias!!!
>
> Jis buvo taip prie manęs prisirišęs, kad visą laiką turėjau prie jo būti, nieko kito neprileisdavo. Sakydavo:
>
> – Kai tu išeini, giltinė tuoj prie manęs atsistoja ir laukia.
>
> Pareinu iš universiteto (prie jo palikdavo medicinos sesuo), papasakoju naujienas – va, atėjai, ir giltinė pasitraukė. (p. 379)

Tenka stebėtis, kaip Peseckienė sugeba paprastai, bet be galo tiksliai perduoti Sruogos kalbos toną („och, koks velnias!") ir atpasakoti jo ligos raidą. Aiškiai jaučiasi, kad niekad galbūt negirdėjusi apie Elisabeth Kubler-Ross ir Kaulėtosios sutiktuves, jinai joms paruošė Sruogą savo namų aplinkoj:

> Keista, bet tą [paskutinį] vakarą, jis norėjo su visais kalbėtis. Visą laiką juokavo, traukė per dantį draugus, kiekvienam ką nors pasakydavo. Jį pasodinom, apkamšėm pagalvėm, aš laikiau apkabinus, o jis nuleido kojas. Kadangi kitą dieną turėjo būti mano vardinės, liepė suruošti man iškilmes, padaryti didelį balių... (p. 380-381).

„Iškelti balių" – neužginčijamai sruogiškas toks mostas, toks „panache", bet tolesnė istorija tai Sruogos žemiškųjų palaikų istorija, o jinai begėdiškai tarybiška ir tarybiškai nevėkšiška. Ją geriausiai pradėti Teofilės Vaičiūnienės apybraiža, ką jai papasakojo grįžęs Petras Vaičiūnas:

> Rado Sruogą jau šarvojant. Parėjęs virpėdamas pasakoja: „Atvežė karstą per trumpą ir vis tiek nori Sruogą į ji įgrūsti. Aš pradėjau šaukti – palikit man, palikit man šį karstą, o jam duokit didesnį, tegu nors po mirties jis ramiai, patogiai pailsės... Ir priverčiau atvežti didesnį karstą" (p. 384).

Baly Didžiajame esama net trijų pasakojimų, kaip praėjo Sruogos šermenys ir laidotuvės. Protokoliškiausias, jei ne komsomolciškiausias yra Stefos Nosevičiūtės reportažas, parašytas 1992 m. spalio 15 d.:

> Kai Sruoga mirė, pasklido gandai, jog bus kažkas neleistina, jog studentai kažką organizuoja. Iš komsorgų išgirdau, kad mums neleis eiti į laidotuves, nes jos vyks

vidury dienos, atsieit, kad nepraleistumėm paskaitų. Mes vis dėlto susiorganizavome... Lituanistai nupirko atskirą vainiką, visi nešėme po gėlių puokštę ir ėjome į laidotuves. Kapinėse sugiedojome antrą dalį himno ir taip pagerbėme savo mylimą rašytoją ir profesorių (pp. 433-434).

Būdinga, kad kitas tekstas, anksčiau užrašytas Elenos Naginskaitės-Vajegienės rašinys, datuotas 1989 gegužės 30 dienos data, yra nepalyginamai spalvingesnis ir jaunatviškesnės dvasios. Visų pirma jame kalbama apie studenčių užgaidą pripinti laidotuvėms ąžuolo lapų vainikų. Tiek, kad jiem pritrūko nešėjų. Bet vėliau istorija darosi pusiau makabrinė su Till Eulenspiegelio ataidžiais.

Paskutinį vakarą prieš laidotuves atėjo pas mane Elė Karaliūtė ir sako: „Sruoga vienas. Nieko nėra iš rašytojų, nei iš artimųjų nėra. Eikime šią naktį prie jo pabudėti".

Prie mūsų prisidėjo Regina Mikšytė. Ir mes trys studentės nuėjom į Rašytojų namus, kur B. Sruoga pašarvotas. Čia paaiškėjo, jog velionis nebuvo vienas – gretimam kambarėlyje sėdėjo du buvę jo studentai, teatro seminaro dalyviai – Vytautas Maknys ir Antanas Vengris. Mes prisidėjom prie jų retkarčiais pasėdėdamos prie Sruogos.

Vidurnaktį (o gal ir vėliau) į Rašytojų namus užėjo Partijos instituto direktorius R. Šarmaitis ir vienas ar du nepažįstami vyrai. R. Šarmaitis domėjosi, kas mes tokios (vyrus pažino).

Netrukus Sruoga pradėjo tinti. Iš burnos ir nosies ėmė tekėti skystis. Atrodė kraupiai. Kas daryti? Vyrai nė artyn! Tada Regina atsinešė lignino ir mes, kaip mokėdamos, atlikom savo profesoriui paskutinį patarnavimą.

Ryte velionis vos betilpo karste. Atėję Rašytojų sąjungos atstovai pamatė klaikiai besišypsantį savo kolegą. Tai buvo paskutinis B. Sruogos „pokštas" gyviesiems, kurie dažnai jam buvo žiaurūs ir neteisingi.

Karstas buvo skubiai užkaltas. Ir nežinia kodėl, ar kad jau labai neramūs buvo studentai, laidotuvės įvyko anksčiau negu skelbta.

> Per laidotuves, kai jau visi suėjo į kapines, ant arklių sujojo ir „apsauga", lydėjusi eiseną. Ji liko prie kapinių vartų. Nuotaika buvo prislėgta. Nejaugi ir miręs maištingasis Sruoga kažkam dar baisus? (p. 437)

Visiškai tokį patį kafkišką įspūdį paliko Sruogos laidotuvės ir Meilei Lukšienei, kuri sakosi kad „Baisesnių laidotuvių nėra mačiusi".

Viena detalė mums išeiviams nelaukta. Būtent, kad kapinėse buvo sugiedota mūsų himno antroji dalis. Pasirodo, kaip paaiškina Julius Butėnas, „Čia nieko ypatinga, nes tada Lietuvos himnas buvo giedamas ir grojamas" (p. 419).

Kaip lengva atspėti, kolektyviniame leidiny, tokiame kaip *Balys Didysis* apstu mažiau žinomų faktų-faktelių. Taip sakysim nelengva susigaudyti, kas paskatino Sruogą suartėti su Juozu Markuliu ir rašinėti viens kitam humoristinius rašinėlius. Ne visiem žinomas faktas, kad *Milžino paunksmė* buvo pirmą kartą suvaidinta mėgėjų būrelio Pagėgiuose ir kad spektaklin buvo atvykęs pats autorius. Tai įvykę, pasak Antano Ilčiuko, 1932 metais.

Neįprastą prielaidą daro K. Korsakas, teigdamas jog Sruoga padarė klaidą įteikdamas *Dievų mišką* „partijos bonzoms" – Gedvilui ar dar kitam. Girdi, jis turėjęs verčiau jį perduoti Cvirkai ar jam pačiam, Rašytojų sąjungai. Sruogai pakenkęs jo įprotis tvarkytis su Tautos Vadu ar Tūbeliu. Visa tai tik rodo, kad Sruogos asmenybė ilgai dar liks kontroversinė ir slėpininga.

Dažnai gyvenime rašytojo žodžiai įgyja kitą turinį, keliaudami iš lūpų į lūpas. Būdingas pavyzdys būtų toks: keliose vietose *Baly Didžiajam* yra minimas Sruogos pageidavimas, kad jo kūnas nebūtų guldomas netoliese P.

Cvirkos. Išeivijoje, tuo tarpu, buvo mėgstama kartoti, kad Sruoga šaukęs, kad, neduok Die, jo nelaidotų šalia Liudo Giros, nes girdi, tada jis pereisiąs atsigult šalimais Cvirkos.

Panašiai yra su eilėraščiu „Supasi, supasi, lapai nubudinti" geneze. Valerija Čiurlionytė-Karužienė teigia:

> Sruoga labai mėgo gamtą, joje atbusdavo visa siela. Labai mėgo gėles. Eilėraštį „Supasi, supasi lapai nubudinti" parašė krentant lapams čia pat, mums bevaikštant..." (p. 99)

Keista, bet man teko girdėt iš profesoriaus lūpų, kad jis sukūrė tuos posmus ištrūkęs iš teatro, paveiktas balerinos Kvešinskos turų. Nors žinoma tai galėjo būti rudenį, skvere krentant lapams.

Geras dalykas, kad visos tokios smulkmenos nesumažina naujųjų atsiminimų apie Sruogą vertės.

METMENIMS **aukojo:**

1 000 dol.
LIETUVIŲ FONDAS
100 dol.
Vacys Steponis
50 dol.
S.S. Slavickai
Eugenia Pakulis

KŪRYBINIUOSE PASAULIUOSE

KALIAUSĖS VEIDRODIS IR ŽMOGUS

Kostas Ostrauskas, *Kaliausės mirtis*. Dramos, komedijos, mikrodramos. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996.

Šiame rinkinyje rasime visa eilę scenos veikalų ir veikaliukų, parašytų ir daugumoje jau spausdintų išeivijos periodikoje bei kitur. Ten yra tik viena iš ankstyvesniųjų Ostrausko pjesių, „Gyveno kartą senelis ir senelė", dviejose versijose. Kai kurios, kaip Ostrauskas jas vadina, „mikrodamos" būna vos vieno puslapio, ar daugiausiai pusantro, nelyg atskiri plakatai arba vienišos kaukės teatro scenoje.

Nors tai ir vienas nuo kito nepriklausomi, įvairiais laikais rašyti dalykai, juos visus tarpusavyje jungia bent kelios tematinės linijos. Viena iš jų – tai pagrindinių herojų nupuolimas iš aukštų vietų visuomenėje, istorijoje, meno pasaulyje, ir galų gale net klebono kieme, ar šiaip kaimo gaspadinės darže.

Herojaus nupuolimas iš aukštybių, klasiškas, jau Aristotelio rūpestingai aprašytas tragedijos dėsnis reikalauja, kad pagrindinis veikėjas pražūtų arba likimo nutrenktas, kaip Karalius Edipas, arba dėl vieno kokio fatališko trūkumo savo asmenybėje, kaip Šekspyro Hamletas. Kiekvienu atveju tai turi būti sielą sukrečiantis įvykis, katarsis, kada suvokiame ką nors gilaus apie gyvenimą ir mirtį, patyrę gailestį ir baimę.

Ostrauskas nei vieno rinkinio veikalo nepavadino tragedija, ir nenuostabu, nes jau pačioje pirmoje pjesėje, „Salomė", jis iš šaknų pakerta tragiško pergyvenimo galimybes. Pirmame puslapyje iš meilės Salomei nusižudo gražuolis Sirijus. Toks įvykis tikrai

atitinka tragedijos mąstą, ir daug kartų literatūroje buvo šitaip traktuojamas. O štai Salomės reakcija:

> ERODIADA. Gražuolis Sirijus kardu sau širdį pervėrė.
> SALOMĖ (*tebesišukuodama*). O?
> ERODIADA. Dėl tavęs.
> SALOMĖ. Kvailys (p. 9)

Finita la tragedia. Prasideda komedija, bent jau ta prasme, kad autoriui daugiau rūpi beveik muzikinių kontrapunktų žaismas, negu kieno nors sielvartas dėl Sirijaus likimo. Sirijaus iš tolo ateinantis balsas: „Kokia graži princesė Salomė", nelyg balsas šaukiąs dykumoje, turi savo priešpriešą Švento Jono Krikštytojo balse, šaukiančiame: „Neliesk manęs, Sodomos mergše!" (p. 14). Sirijus žuva meilės-mirties ekstazėje, Salomė nukirsdina Šv. Jono galvą meilės-neapykantos ekstazėje, taigi, prieš mus savotiškai beprotišką kadrilį šoka meilė ir neapykanta, gyvenimas ir mirtis (o tas šokis savo ruožtu atitinka Salomės septynių šydų šokiui). Graži, akį linksminanti simetrija – tik tiek, kad į ją bežiūrint ima ir užgula dvasią žmogaus būties tragiškai-absurdiško suvokimo netikėtai atplaukęs slogutis. Šičia galbūt ir glūdi Ostrausko teatro viena speciali ypatybė – jis mums rodo ne dvi atskiras, tragišką ir komišką, kaukes bet tik vieną, kuri kažkaip absurdiškai, bet ir labai reikšmingai, kartu ir juokiasi ir verkia.

Ostrauskas šią savo knygos dalį taip linksmai ir pavadino: „Amūro išdaigos. Temos ir variacijos". Kita įdomi variacija yra Hamleto istorija, perleista per Ostrausko filtrą pavadinimu: „Hamletas ir kiti". Kaip žinome, Hamletas delsė keršyti Klaudijui už savo tėvo nužudymą, nes prieš tai jam reikėjo atskleisti visą Danijos karalystėj įsiviešpatavusį pūvantį blogį, tam, kad jo kerštas įgytų moralinę dimensiją. Ostrausko Hamletas supranta dalykus kitaip: keršyti reikia ne Klaudijui, bet savo motinai, už tai, kad ji padėjusi nužudyti savo vyrą, kaip kekšė gulė į Klaudijaus lovą. Ir keršto būdas – ne nuskaistinti Gertrūdos sąžinę, bet atvirkščiai – ją visiškai subjauroti: „Taip, mano karaliene:

išniekinsiu tave, kaip tu išniekinai savo vyrą – mano tėvą" (p. 27). Tie, kas norėtų sakyti, kad tokia mintis – šlykštus absurdas, turėtų suvokti, kad prieš mus vaiposi parodija „Edipo komplekso" – užmušti tėvą ir vesti motiną – dar tebegulinčio kaip kertinis akmuo po visos mūsų erotinės mitologijos ir psichologijos pamatais. Pusiau juokais sakytume: absurdiškas yra ne Ostrausko veikalas, o pats senasis mitas, Freudo didysis mokslas.

Bet dabar – o kaip ištinka Hamletą jo nupuolimas? Pasižiūrėkime:

HAMLETAS puola [karalienę], parverčia ją į guolį ir užgula.

HAMLETAS (*žvilgerėjęs į šalį*). O tu, mano tėve, lik užsimerkęs ir nesmerk per daug manęs, – ji buvo vis dėlto tavo žmona.

KARALIENĖ. Prince... Hamletai... Kam reikia prievartos, kai aš pati tau noriu atsiduoti?

HAMLETAS suakmenėja.

KARALIENĖ. Seniai tavęs geidžiau, tik vis neišdrįsau. Pasiimk mane – aš tavo!

KARALIENĖ nori apkabinti HAMLETĄ, tačiau jisai pašoka iš guolio atatupstas – tarsi gyvatės įgeltas.

HAMLETAS. Aaaa!.. Prakeikimas! Kaip aš galiu tave išniekinti, jei tu pati manęs geidi!

KARALIENĖ. Hamletai!..

HAMLETAS. Kaip tu atsiduoti prievartai drįsti!

KARALIENĖ (*desperatiškai*). Sūnau!

HAMLETAS. Štai ir linksmybių dugnas! Kartais net ir tu, Viešpatie, nežinai, ką darai. Dieve tau atleisk. (p. 31)

Kraupiai juokingos ironijos ratas atsisuka į savo pradinį tašką, kada Hamletas paskutinėje pjesės eilutėje desperatiškai sušunka:

„O! Motin, mano motin! Kodėl išniekinai mane!" Gal nereikia nei pridurti, kad tai ironiškai atliepia į Kristaus žodžius ant kryžiaus: „Mano Dieve, mano Dieve, kam mane apleidai."

Tokio pobūdžio scenos, galima sakyti, yra nelyg Ostrausko kvintesencija. Lengva ranka papildomas Edipo mitas – ne tik sūnūs geidžia motinų, bet ir motinos sūnų, ir šitoks abipusis išniekinimas yra kerštas už padarytą blogį. Totaliai absurdiškai apsiverčia kilnus motinos šauksmas: „sūnau!", kada ji šaukia apimta šlykštaus kraujomaišos geismo. Toli, nuo Švento Kryžiaus, ateina Hamleto lūpose į savo parodiją pavirtęs Kristaus šauksmas: „Atleisk jiems, Viešpatie, nes jie nežino, ką daro" (o kalba juk eina apie kerštą!) su logišku priedu: „Dieve tau atleisk". Čia toli gražu ne švenčiausių mūsų dvasios vertybių dekonstrukcija; greičiau tai savotiška klounada parodyta tokios dekonstrukcijos galimybė mūsų pačių sielose – išeitų nelyg Ostrauskas kreipiasi į mūsų sąžines kaip Šekspyro Hamletas kreipėsi į savo motinos.

Kita Ostrausko pjesė vaizduojanti herojaus nupuolimą, „Casanovos saulėlydis", beveik ir visai ne tragedija, nors su kai kuriais tragiškais atspalviais, ir ne visai drama, ir nevisai komedija. Tai istorija apie bebaigiantį supelėti Don Žuaną. Kadaise buvęs didysis moterų širdžių teriotojas, pasaulinio mąsto mergišius ir aukščiausiose savo laiko visuomenės sluogsniuose laisvai kursavęs Don Žuanas paseno, visiems nusibodo, ir turėjo pasitraukti į gilią provinciją, neva vieno gailestingo grafo bibliotekininku. Tenai jis išgirsta, kad Pragoje Mozartas rašo operą apie Don Giovanni, reiškia, jo paties, Don Žuano, gyvenimą. Jisai nulekia į Pragą, susitikti su Mozartu ir patikslinti, pakeisti tos operos libretą, kur, jo nuomone jo gyvenimas neteisingai atvaizduotas. Tačiau Mozarto žmona jo visai net neprileidžia prie kompozitoriaus, nes šis, užrakintas kambary, privalo pabaigti rašyti dar kaip reikiant ir nepradėtą operą (kaip tik Don Giovanni). Nieko nepešęs herojus turi grįžti į susmukusią savo provinciją ir tenai, savo bejėgėje senatvėje, suprasti, kad meno,

operos pasaulis pasiėmė sau jo visą gyvenimą, kad jis jau jokiu būdu nebegali būti pats savo gyvenimo autorius, ir kad tam Don Giovanni dainuojančiam pasauly, nors jis ir būtų tik išmįslų karalystė, jisai, tikrasis Don Žuanas, visiškai nieko nebereiškia. Tai suprasti ir yra Don Žuano didysis, tragiškas, komiškai parodytas nupuolimas.

Leisdamiesi Ostrausko veikalų laiptais žemyn, nuo princų ir karalių pro mergišius ir padaužas, galų gale prieinam prie darže įbęsto baslio, nelyg nešvento (o gal švento?) kryžiaus, su ant jo kabančiais skudurais – prie paprastos kaliausės. Šiek tiek sunkoka įsivaizduoti ant baslio pamautą skudurą kaip tragišką herojų, nebent tik Ostrausko scenos pasaulyje, kur į dalykus reikia žiūrėti taip, kaip jie padaryti, neprimenant jiems absurdo ir nesirausiant po kokios nors simbolikos galimas prasmes, kad tuo būdu galėtume kaip nors laikyti tekstą suvokiamu pagal įprastines skaitytojo vertybes. Stovi kaliausė darže ir negali atsistebėti savo galybe – jos kaip baisiausio siaubo bijo visos vištos, kiškiai, net ir pats vanagas ir visi kiti kenkėjai. Arba bent jau taip atrodo – ir čia jos pirmas nupuolimas. Vištos ramiausiai kapstosi po daržą, ir net apdrąsko pačią kaliausę, kiškis graužia sau morką atsirėmęs į jos stulpą – jokios baimės, vien tik pajuoka, nežiūrint to, kiek ji besiskėryčiuotų, kokias baisias minas bedarytų. Mat bėda, kad jos skudurinis veidas – kaukė jau visai susidėvėjusi ir niekam nebaisi. Kaliausės pasigaili tik vanagas. Jisai nuskrenda prie lango miestelyje, kur kaimo gražuolė dabinasi ir palieka ant atviros palangės savo visus dažus, pavogia juos ir pats išdažo kaliausę, dabar dėka jo atrodančią taip siaubingai, kad vanagas sako jis ir pats nusigąstų, jei nebūtų jos, taip sakant, autorius. Tiesa, per visą vaizdelį čia pat ant tvoros sėdi ir antras, „tikras" veikalo autorius, ir kartu kritikas, komentuojantis visą vyksmą. Daba kaliausė, grįžusi į savo „iškilų stovį" yra tikrai baisi, ir todėl savaip tobula, išskyrus tik tai, kad ji, moteris, turi vieną tragišką trūkumą – tuštybę. Neiškentusi, ji ima ir pasižiūri į čia pat esančią veidrodžio šukę, ir taip savo naujo

veido nusigąsta, kad krinta su visu stulpu žemėn ir numiršta iš baimės vietoje. Šitoje vietoje smagu pastebėti galimas asociacijas su veidrodžio tema pasakose ir gyvenime. Gyvenime mergina, kaip įprasta manyti, žiūri į veidrodį, kad pamatytų kokia ji graži. Pasakoje bjauri boba žiūri į veidrodį, kad šis jai pasakytų, jog ji gražiausia pasaulyje. Kaliausė gi žiūri į veidrodį, kad įsitikintų, jog ji tikrai baisi. Žaisdami su šia mintim, mes kaip tik ir sekam Ostrausko taisykles. Reikia pridėti, kad Ostrauskas pradžioje rūpestingai nurodo, kad nors „KALIAUSĖ yra moteriškos giminės, jos vaidmenį atlieka vyras, kiek įmanoma be jokio ‚vyriškumo'. Taigi, anot autoriaus, ‚nei velnias nei gegutė' ". Tai, žinoma, sujaukia (sujaukia?) visą teoriją apie moterų tuštybę. Kaliausei kritus, autorius ateina, pasižiūri ir mato, kad jai iš burnos teka kraujas. „O, šito tai ir aš pats nesitikėjau," sako jis ir nueina sau, palikęs mums atviras duris mąstyti apie gal ir iš tiesų įvykusią tragediją. Ironija tame, kad tragedija kaliausę ištiko kada ji savotiškai išsilaisvino iš autoriaus visagalybės ir atsiekė pati savo mirties. Kas nori, gali čia įžiūrėti ir grįžimą į graikų tragedijos principą, kada ištinka jo likimas, kada jis pralaužia dievų jam nustatytas ribas. Kaliausės likimas nebūtų buvęs nei tragiškas nei įdomus, jeigu ji būtų taip ir likusi skuduru ant baslio. Gal čia ir mums pamoka?

Šiame vaizdelyje iškilęs autoriaus klausimas yra antrasis Ostrausko veikalus jungiantis tematinis siūlas. „Hamlete" yra ir epizodas su Don Kichotu, didžią, amžiną meilę prisiekusiu savo paties fantazijai – išgalvotai idealiai Dulcinėjai. Pats Hamletas irgi nelyg sugalvojo perrašyti savo paties autorių – Šekspyrą iš pačių pagrindų. „Kaliausėj" gi, autorius, ant tvoros besėdintis, yra tartum pats savo veikalo žiūrovas, ir kaipo toks, susilaukia ir siurprizo, tiesą, šį kartą keistai skaudaus, taip, kad jis pats pergyvena Aristotelio pateiktą senovės graikų tragedijai reikalavimą, kad jos išdavoj žiūrovas turi pergyventi gailestį ir baimę ir tuo būdu apsivalyti savo sielą. Gal su ta mintim Autorius, paėmęs aną veidrodžio šukę „ir žvilgteri atsargiai į save". Jis be to turbūt

dar pasimokė, kad su gyvenimo atspindžiu – savo kūriniu – autorius turėtų elgtis atsakomingai, atsargiai, idant ir jo nenutrenktų likimas. Jumoro kertelėj pasilieka klausimas, kokį ten save Autorius tikėjosi pamatyti – gražuolį ar pabaisą.

Dviejose „Gyveno senelis ir senelė" versijose autoriaus problema iškyla vėl kitaip, šį kartą susieta su jo sukurtų personažų moraline atsakomybe už savo veiksmus. Pirmoje versijoje du senukai priglaudžia ir po to užmušinėja vieną po kito pas juos kambarį nuomojančius studentus, todėl, kad jie visi panašūs į kadaise auto katastrofoj žuvusį jų sūnų Jonuką, bet patys yra tik Petriukai. Jokia moralinė motyvacija jiems neatrodo reikalinga, nes jie užmušinėja studentus nelyg linksmai pramogai, kokiam tai net neva muzikaliniam spektakliui, nes senelis prieš studentus užmušdamas gražiai sau groja plaktuku kaip fleita. O jei ne, tai lyg ir gimdymas, nes senelė, prieš studentui žūvant, iš linksmos gėdos truputį paraudusi, vis mezga naują raudoną nertinį, tartum kūdikio lauktų.

Antroje gi versijoje, vienas užmirštasis studentas ima ir atgyja, nes, kaip jis sako, jį iš mirusiųjų prikėlė pats veikalo autorius. Seneliai tada nutaria jį dar kartą nugalabyti, nes jis visvien gi tik Petriukas. Duoda jam valgyt nuodingų grybų, o šis smagiai juos sutašęs, paskelbia jiems siurprizą – „esu ne Petriukas, o kaip tik jūsų numylėtas Jonukas". Tai kaip jis čia atsigavo? Ogi ir vėl, taip nutarė autorius. Jonukas miršta kančiose, seneliai puola į nevilį, pirmą kartą pasijutę esą žmogžudžiai, ir dar savo pačių sūnaus (beje, pastebėkime savotišką ryšį: Hamletas norėjo būti savo paties motinos moralinis žudikas). Bet po to jie ir atsigauna: jeigu jau autorius taip nulėmė dalykus, tai jie, seneliai, negali būti už savo veiksmus atsakingi. Taigi, jie gali sau visą žaidimą pradėti iš naujo. Taigi, jie ir vėl imasi mezgimo ir plaktuko, skamba graži muzika apie Eliziejaus laukus, ant sienos iš naujo braukiami brūkšniai už kiekvieną užmuštą studentą, ir du patenkinti seneliukai vykdo autoriaus valią. Lieka klausimas – o ar pats autorius, užėmęs Dievo vietą ne vien tik, kad prisiėmė jo

visagalybę, bet ir visą moralinę Dievybės esmę, ir ar neturi dabar būti prieš Dievą atsakingas? Jam bausmė (kaip, beje, ir „Kaliausės mirty") gali dabar būti jo paties tragiškas nupuolimas. Antra vertus, kada Autorius sako: „šito ir aš nesitikėjau", jis tuo pačiu pripažįsta, kad neturi pilnos teksto kontrolės, kad jo personažai, ir įvykiai, gali bet kada pasukti nenumatyta kryptim. Tada sugriūva ir tradicinė idėja, kad autorius yra *ipso facto* savo tekste visažinantis ir visagalis. Gali, pavyzdžiui, teksto pasakojime dalyvauti ir patys charakteriai, kartą jie, kaip Kaliausė, išsivaduoja iš autoriaus numatytos veiksmo eigos. Šitaip atsitinka vaizdelyje „Raudonkepuraitė", autoriaus pažymėta kaip „tema ir variacijos", tuo prilyginant šį gabaliuką pirmajam skyriui, „Amūro išdaigų" temai ir variacijoms (kaip žinome, pirmoj eilėj tai muzikinis terminas, taigi, galbūt muzikos kompoziciniai principai ir yra paskutinis Ostrausko dramos veikalų dirigentas). Mat galima rašyti taip, kad skaitytojui duosi suprasti, kas turi įvykti ateityje, arba taip, kad perskaitę apie įvykį suprantame, kad jis jau buvo anksčiau numatytas ir mums pažymėtas tam tikrais ženklais, kuriuos tik dabar atpažįstame, arba ir taip, kad pasakojimo eigoje mes visą laiką aiškiai jaučiame, kad su ta pačia įvykių logika galėjo labai lengvai įvykti ne tai, kas parašyta, bet kas nors skirtingo, kas dėlto lygiai tiek pat teisės turi būti teksto „turiniu". „Raudonkepuraitėj" Ostrauskas tiesiog ir parodo, kokie dar būtų galimi variantai tos, atrodytų, mums visiems jau tvirtai žinomos pasakos. Yra vilko variantas – ten jis sėkmingai praryja ir Raudonkepuraitę ir senelę. Senelės variante jinai, vilkui įsibrovus, staiga ištraukia iš palovės šautuvą ir jį nudeda vietoj. Mergaitės tėvas (kurio pačioj originalioj apysakoj visai nėra) pavogia tą šautuvą iš palovės ir leidžia vilkui suėsti senelę. Pačios Raudonkepuraitės versijoj jinai, senele apsimetus, staiga griebia ir pasmaugia vilką. Ir taip toliau, kol galų gale visi variantai sueina į versiją, kurioje „visi viską žino ir nieko nežino". Pastaruoju metu literatūros komentaruose lyg ir madoje terminas „dekonstrukcija". Čia geras pavyzdys: išsiardo, susinaikina ir

pati pasaka, ir autoriaus žodis ir bet kokia galimybė nustatyti „kaip ten iš tikrųjų buvo". Aišku, Ostrauskas nenori sakyti, kad niekas niekur neras tiesos, bet greičiau, kad turėtume būti atsargesni dėl to, ką laikome „tikrove" ir „tiesa", pasižiūrėti, kaip ir „Kaliausės" Autorius, atsargiau į savo veidrodžių šukes.

Autoriaus ir jo kūrinių – personažų dilemą vaizduoja taip pat ir trumpas vaidinimėlis „Anna ir Emma". Tai Anna Karenina, kuriai Tolstojus nulėmė nusižudyti puolus po traukiniu, ir Emma Bovary, kurios autorius Gustave Flaubert taip aptvarkė, kad ji gyvenimu nusivylusi nusinuodijo. Dabar jos susitinka geležinkelio stoty, Annai besiruošiant žudytis. Emma ją sustabdo, ir abi jos pradeda kalbėti apie tai, kad, sukūrę jas taip pilnai, kaip tikrus gyvus žmones, jų autoriai dabar nebeturi teisės jų nužudyti, nes tai būtų tartum žudytum savo dukterį. Reiškia, jos, kaip ir ta Kaliausė su krauju iš burnos, peržengė savo egzistencinį stovį, tapo ne parašytomis, bet gyvenančiomis moterimis. Kaip tik tada scenoje pasirodo Flauberas ir Tolstojus, ir Emma pareikalauja, kad pirmasis išgertų nuodų, o antrasis kristų po geležinkelio bėgiais. Autoriai, aišku, puola į išgąstį, nes gi jie tik pripratę savo personažus žudyti ir gimdyti, patys likdami saugūs visai kitam, ne fikcijos, o tikrovės pasaulyje. Taip ir iškyla klausimas – o kas gi yra tikrovė? Už ką mes, autoriai ir mes, Dievo personažai, galime būti atsakingi?

Knygoje daug tokių gabaliukų, ir jie visi labai įdomūs, tik, deja, nebeužtenka vietos ir laiko jiems visiems aptarti. Lieka tik galutinas įspūdis, kad Ostrauskas savo veikaluose atlieka karaliaus juokdario – tiesos tardytojo – funkciją, tuo pat metu, kaip ir kiekvienas kitas rašytojas, tikėdamasis mus ir pralinksminti ir pamokyti.

Rimvydas Šilbajoris

LIETUVAI DIRBTI GALIMA ĮVAIRIAI

Lietuvai galima dirbti ir nebūnant jos prezidentu, pasakė kažkam Valdas Adamkus. Tikrai, kad Lietuvai galima dirbti įvairiai, kaip antai, JAV Marylando universiteto branduolinės inžinerijos profesorius Kazys Almenas, kuris nuo 1993 metų Lietuvos jaunimui leidžia nuotykių knygas.

Elona Vaišnienė: Kodėl nutarėte leisti Lietuvos jaunimui nuotykių knygas?

Kazys Almenas: Man buvo aišku, kad dingus sovietiškoms užtvaroms, Lietuvą užplūs svetima masinė kultūra ir atskies tai, kas būdinga lietuviams. Nutariau stiprint lietuvių tvermės kultūrą.

EV: „Tvermė" man negirdėtas žodis.

KA: Žodžio „tvermė", berods, anksčiau nebuvo. Tačiau pati sąvoka yra viena iš pačių kertinių kiekvienai žmonių visuomenei, būtent – kaip „ištverti" konkuruojančių visuomenių apsuptyje, išlaikyti ypatybes, kurios sudaro tos visuomenės esmę (kalba, papročiai, gyvensena, žemės plotas kuriame gyvena). Vienas iš „ištvėrimo" pagrindinių uždavinių yra visa kas esminio perduoti ateinančioms kartoms. Nuo perdavimo dalinai priklauso ar tautos (visuomenė tautos rėmuose) stiprėja ir plečiasi, ar nyksta.

Tvermės sąvoka lietuviuose yra dokumentuota bent nuo Daukanto laikų, valstybine prasme ji egzistavo nuo trylikto šimtmečio, o prieš tai ji gyvavo daugelį tūkstančių metų gentine prasme. Yra svarbi sąvoka, reikia ir žodžio. „Tvermę" vartoju kol kas pasiūlys geresnį.

EV: Įdomu, kad „ištvėrimo" sąvokai žodžio pasigedo lietuvis gyvenantis užsieny. Ar todėl, kad išeiviai itin jaučia tautinio „ištvėrimo" trapumą?

KA: Greičiausiai, kad taip. Mes, atseit išeiviai, geriau negu lietuviai Lietuvoje suvokiam kaip masinė kultūra veikia jaunimą svetimos masinės kultūros apsuptyje. Mes stebėjom tautinio savitumo nykimą 40 metų. Matėm kaip blėsta lietuviškasis sąmonin-

gumas mūsų kartoje, kaip jis vos berusena sekančioje kartoje ir visai pranyksta dar sekančioje. Procesą pažįstame.

Ta pati populiariosios, masinės, svetimos kultūros aplinka dabar pasiekė Lietuvą ir apskriejo planetą. Vyksta visų kultūrų savitumų nublukimas. Kai kurios tautos, štai, deda pastangas tam priešintis. Vieni didesnes, kaip prancūzai, kiti mažesnes – kaip olandai. Taigi, aš nieko naujo čia neišradau. Ir prancūzas ir šveicaras ir hotentotas ir aborigenas yra suinteresuotas savo genties tęstinumu.

Jei jau jausminiai apsisprendėme, jog mūsų „gentis" Lietuva, yra normalu užsiangažuoti jos tęstinumui. Mano kartai Amerikoje, ir ypač aštriai mūsų tėvų kartai, šis klausimas buvo vienas iš pačių svarbiųjų. Nes mūsų gentis buvo pasmerkta žūti – aiškiai ir brutaliai – ar tai Sibiro taigose, ar rusų antplūdyje, ar, kaip mes, svetimųjų jūroj. Normalūs žmonės išnykimui stengiasi priešintis.

EV: Paminėjau vienam į JAV studijuoti atvykusiam doktorantui iš Lietuvos apie Jūsų pastangas stiprinti „tvermės" kultūrą Lietuvoje. Jo nuomone, jog tai „nerimta tema". Tautinio turinio jau-nimas gauna užtenkamai mokykloje. Taip ilgai buvom uždaryti, dabar laikas dairytis kitur, žiūrėti į ateitį. „Lietuviškas turinys" lygu „tautinei fizikai" ar „tautinei matematikai!".

KA: Nenašu diskutuoti bet kokią idėją ir ją ištempiant iš konteksto kolei gaunasi absurdas ir tada tyčiotis iš to absurdo. Norint tokią diskusiją tęsti, esi priverstas rimtai aiškinti, kad ne apie tai kalbama, pakylėti absurdą iki diskusijų verto objekto. Aš tam laiko gaišinti nenoriu.

Lietuvos žmonėms juos užplūdusi masinė kultūra yra naujas reiškinys – ir nepilnai suvokiamas. Užtat ir tenka išgirsti kad „gyvenant tautoje tautos turinys visada buvo ir bus". Bet ranka šitaip nenumoja nei prancūzai, nei vokiečiai ir tuo labiau nei danai, nei švedai, kurie geriau už lietuvius pažįsta masinės komunikacijos priemonių įtaką. Jie savo identiteto pavojui ieško atoveiksmių.

EV: Tai išeivija – kuri tiek pastangų ir išteklių skyrė lietuviškam savitumui išlaikyti ir perduoti priaugančiom kartom – yra lyg „lietuviškumo išlikimo svetimųjų jūroje" bandomasis triušis?
KA: Mūsų tėvų karta (atvykusi po Antrojo pasaulinio karo) lietuviškam savitumui stiprinti pastatus pastatė, fondus sukrovė, enciklopedijas išleido (tai beveik išimtinai jų nuopelnas). Jų didžiuma į šito krašto kultūrą nesijungė ir pilnai jos nesuprato. Mes, čia užaugę, suprantame. Tie, kurie – norėdami išlaikyti užsiangažavimą lietuvių kultūros tęstinumui – pajėgiam sukurti „dvasinį nuotolį" nuo mus supančios aplinkos, turim tam tikrą įžvalgą.

Pabrėžiu, ta įžvalga nei originali, nei unikali. Sąmoningos visuomenės (vėl kartosiu – prancūzai, danai ir t.t.) supranta kultūros niveliacijos pavojų, stengiasi savo savitumą puoselėti ir perduoti jaunimui. Pradedama tai suprasti ir Lietuvoje, nors – kaip su visom naujovėm ir pavojais – trunka stebėtinai ilgai kol tai pasiekia platesnius inteligentijos sluoksnius. „Humanitarinė inteligentija" yra vienas iš labiausiai galvoti ir keisti vengiančių sluoksnių. Verslininkai ir technologai persiorientuoja daug greičiau.
EV: Išeivija stengėsi perduoti branginamą lietuvybės sampratą jaunajai kartai. O tauta, atgavusi nepriklausomybę, godžiai savinasi kitų tautų gaminius, naujoves ir įvardinančius svetimžodžius ir naujas sąvokas, tai sveikindama kaip modernėjimą ir vystymąsi.
KA: Įžvelgiant priešpriešą tarp besivystymo ir tvermės ir priskiriant tvermei konservuojančią sąvoką. Anaiptol! Lietuvių turinys privalo *konkuruoti ir laimėti* prieš atplūstančią svetimųjų masinę kultūrą. Reikia, kad jaunimas *rinktųsi* tai kas lietuviška, nes tai įdomu.

Tvermės kultūra, kurią siūlau, yra kaip tik tai kas padaro tai kas lietuviška patraukliu jaunuoliui, kuris apsuptas Disnėjaus, „metalo" orkestrų, Schwarzeneggeri'io filmų, muilo operos laidų ir taip toliau.

Išeivijoje nesugebėjome lietuviškumu sudominti savo jaunąją kartą, nes nemokėjome lietuvišką turinį pasiūlyti pakankamai įdomioje formoje. Bet galime klausti kas darytina, kad Lietuvoje panašiai neatsitiktų.

EV: „Lietuviškas turinys – šuolaikinėje formoje" primena sovietinį šūkį.

KA: Primena. Mano siūlomasis – su mažyte doze ironijos – yra parafrazė nemirtingojo „socialistinis turinys – tautinė forma", kurį į pasaulį paleido kažkelintas Kompartijos kongresas. Jei reikia politiniai neutralesnio šūkio, pasiūlyčiau Polonijaus „To thy own self be true", kurį persakyčiau „Pats sau būk įdomus".

EV: Tad, kas darytina, kad tai kas lietuviška būtų įdomu Lietuvos jaunimui?

KA: Žinoma, lengviau pasakyti kas *neįdomu* 12 iki 20-ties metų jaunuoliui, gyvenančiam masinės kultūros apsuptyje. Tokio amžiaus būdamas pats pergyvenau tą „lietuviško turinio neįdomumą", o stebėdamas savo vaikus ir pažįstamų lietuvių vaikus turėjau apsčiai progos apie tai pagalvoti. Kiek liečia skaitymą, neįdomu gerokai virš 90% lietuvių klasikos ir didelė didžiuma jaunimui skirtos literatūros. Neįdomu didžiuma tautosakos. Neįdomiai *pristatoma* istorija.

EV: Ne vien lietuvių jaunimas nesidomi klasika, tautosaka ir istorija.

KA: Taip, bet Amerikos jaunimas savo klasikus ir istoriją gali pamatyti filmuose ir televizijoje (yra arti dešimt „Huckleberry Finn" inscenizavimų). Amerikos tautosaka pasiekia jaunimą per „kartūnus" (multiplikacinius filmus), daug jos yra filmuose.

Tarp kitko, jaunimas Amerikoje daug skaito. Darau išvadą iš to, kad jiems skirtas knygas parduoda ir maisto ir visokiose reikmenų krautuvėse, o knygynuose tiesiog šimtai pavadinimų. Nebūtų šios pelną nešančios produkcijos, jei nebūtų paklausos. Kitas pavyzdys – mano vaikai ir jų draugai. Jie skaitė daug. Deja, nuo daugmaž 13 metų ne lietuviškas knygas. Negalėjau jų net graudenti tuo klausimu – nebuvo ką pasiūlyti.

EV: Tad, nutarėt kurti knygas su lietuvišku turiniu, kurias Lietuvos jaunimas noriai skaitytų ir stojot konkuruoti su erdvių karais, fantastika ir kompiuteriniais pasauliais su nuotykiais iš Lietuvos viduramžių.

KA: Pasimokiau iš Amerikos. Stebėjau kaip įnikusiai mano sūnus ir jo draugai skaito „viduramžiškus" nuotykius. Ėmiau juos skaityt ir aš ir įsitikinau, kad ten nieko ypatingo nei fabuloje nei rašymo manieroje nėra, ir dar be to viskas pakankamai „falšyva". Pagalvojau, Dieve mano, gi lietuvių viduramžiai daug įdomesni. Įsivaizduokit tik – kažkokie lietuviai kovoja prieš civilizuotąją Europą ir laimi! Ir taip tikrai buvo.

Be to, XIII-to amžiaus šaltinių nėra daug, tad aprėpiami ir istorikui mėgėjui. Duomenų renkuosi iš apie dešimt pagrindinių šaltinių – Livonijos, kryžiuočių, rusų, bei lenkų kronikų. Tad nuotykiai pagrįsti tikrove, nors rašoma... o, matau, kad neturime tinkamo žodžio lietuvių kalboje, nes žodis „literatūra" šiuo atveju turi per rimtą krūvį. Angliškai sakyčiau, kad rašoma „not history but fiction".

Tryliktasis, tai amžius, kada lietuviai ir žemaičiai (juos būtina skirt XIII-tame amžiuje) plėtėsi. Linksma rašyti apie laikus kai savieji laimi. Beje, tame pačiame laikotarpyje latgaliai, sėliai, kuršiai, žiemgaliai, jotvingiai, ir prūsų gentys pralaimėjo. Tad priešas buvo rimtas. Iš ties, kalavijuočių ir kryžiuočių ordinai buvo subūrę išskirtinus žmones. Jų buvo ne taip daug, o atsiekė jie, visgi, stebėtinai daug. Neprincipingi kraugeriai to nebūtų atsiekę. Juos rėmė, suprantama, labai platūs Europos sluoksniai.

Aprašomam laikotarpyj pagonybė tiesiogiai rungiasi su krikščionybe. Krikščionybę mes knygose pristatome kiek galint tikroviškiau. Tikintis krikščionis yra dažniausiai pozityvus (suprantama, gali turėti ir silpnybių). Sunkiau su ordino nariais, nes tai vienuoliai su kardu rankoje. Ta gili priešingybė ir juos pačius veikia. Jų tarpe, tad, pasitaiko ir beatodairiškų fanatikų. Taip buvo.

Su pagonim sunkiausia. Baltų pagonybė buvo vertybė kuri atsvėrė krikščionybę. Stengiamės visa tai pristatyti, nors nėra lengva.

EV: Kaip sugebat ir profesoriauti JAV, ir važinėti (JAV valdžios remiamas) į Lietuvą konsultuoti Ignalinos jėgainės saugumo klausimais, ir per keturis metus išleist dešimt nuotykių knygų?

KA: Reikia dirbti moderniai! Nemažą dalį mano mokslinių tyrinėjimų atlieka, išties, mano doktorantai. Man tenka teikti idėjas, prižiūrėti, na, ir – o tai sunkiausias profesoriaus darbas – suorganizuoti lėšas tai moksliškai veiklai.

EV: Ar ir nuotykius „moderniai" rašot?

KA: Čia mano įnašas gal ir didesnis, bet ir čia dirbu ne vienas. Sukuriu siužetą, parašau griaučius, kai kuriuos ir tekstus pilnai parašau, bet nemažai rašo ir kiti, o aš redaguoju. Lietuvoje turiu gerą kūrybinį redaktorių, kuris tvarko galutinį variantą. Užtai ir tų knygų autorius ne aš, o „Skomantas". Beje, šitoks rašymas nei nauja nei išskirtina. Daug populiaraus pasiskaitymo knygų, dauguma filmų scenarijų, ir visi televizijos serialai yra rašomi, būtent, ne vieno autoriaus, o grupės.

EV: Kas tie kiti, kurie rašo „Skomanto" vardu?

KA: Visi jie iš Lietuvos. Tarp kitko, surasti žmonių, kurie sugeba rašyti nuotykinį tekstą nėra lengva. Net esu savęs klausęs, kodėl taip? Lietuvoje rašyti žmonės moka. Parašo ir gražių vaizdelių ir kalbą gerai valdo – geriau už mane, kiekvienu atveju. Bet jiems išeina padriki vaizdai, o ne vientisas pasakojimas su pradžia, viduriu ir pabaiga. Užtat man pačiam tenka kurti ir siužetą ir griaučius ir redaguoti. Beje, ilgokai trūko surasti dailininką, kuris galėtų Skomanto seriją „šiuolaikiškai" iliustruoti.

EV: Teko iš svečio iš Lietuvos išgirsti nuomonę, kad Skomanto serija leidžiama „pasipelnyti".

KA: Pasipelnyti? Štai pavyzdys kur cinizmas gražiai derinasi su naivumu. Gerai būtų, kad būtų galima iš lietuviškų knygų „pasipelnyti". Į Skomanto seriją kol kas dar vis „investuoju"... iš savo kišenės. Lietuviai jau moka pardavinėti ir sūrį ir dešrą ir ba-

tus, bet dar nemoka pardavinėti knygų. Knygynų privatizavimui daromos kliūtys, tad daugelyje liko sovietinė tvarka, atseit, prekystalis ir ant jo suverstos knygos, o už jo nuobodžiaujančios pardavėjos.

Bėda, kad neišgalim reklamuotis. Ką gaunam už parduotas knygas teužtenka algom ir naujų knygų leidybai. Leidykla „Littera", kuri iš pradžių jas leido (buvau jos dalininkas) nepajėgė išsilaikyti: įsiskolinimai už spaustuves ir popierių pasidarė didesni negu vadinami aktyvai. Dabar pastoviai dirba trys žmonės (rašytojai atlyginami atskirai), neturim patalpų, atseit tikrai taupi „bato šniūrelio" leidyba. Bet per visus mokesčius „Sodrai" ir t.t. vos-vos laikomės. Tačiau nežiūrint visko, išlaikom kokybę. Šią vasarą išeina jau 10-ta Skomanto knyga. Jaučiu, ši tą būsiu atlikęs. Dešimt jau visgi skaičius.

EV: Kokiu tiražu spausdinate Skomanto seriją?

KA: Tiražas keitėsi, bet esam spausdinę tarp 5.000 ir 12.000 egzempliorių. Kaina irgi keitėsi. Norėdami, kad knygos būtų prieinamos šeimoms, šiuo metu imame 4,5 litus už knygą. Knygynai nustato savo kainas.

EV: Pas ką galima būtų kreiptis norint padėti Skomantui pasiekti daugiau Lietuvos jaunimo, pavyzdžiui užsakant Skomanto nuotykių knygų giminaičiams, bibliotekai, vaikų prieglaudai ar mokyklai?

KA: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas sutiko priimti užsakymus.

EV: Kokius rašytojus Lietuvoje priskirtumėt prie sugebančių su lietuvišku turiniu nukonkuruoti prieš iš svetur atplūstančią masinę kultūrą?

KA: O, populiarių tekstų su lietuvišku turiniu labai ir labai trūksta. Pabrėžiu – su lietuvišku turiniu. Verstinių – pilna ir jie dar vis verčiami, kas rodo, jog pagrindas „ūkiškai" veiklai yra.

Bėda, kad kultūrinis establišmentas nepripažįsta populiarių tekstų su lietuvišku turiniu. Nelengvai persiorientuoja sovietiniais laikais įsitvirtinusi kultūrinė spauda. Kultūros reiškinių su „po-

puliaria" forma joje beveik nesimato. Norint, pavyzdžiui, patikrinti kiek įsipilietinęs vienas iš pagrindinių „tvermės kultūros" šūkių, atseit „Populiari forma – lietuviškas turinys", nieko nerastum *Literatūroje ir mene*, ar *Kultūros baruose* ar *Metuose*. Ar tai snobizmas, ar nesusigaudymas, nežinau.

Amerikoje, tokiems kaip *New York Times* ar *Atlantic* snobizmo netrūksta, tačiau jie supranta rinkos dėsnius. Užtat *New York Times Review of Books* recenzuoja ir detektyvinius romanus ir, kadangi juos mėgstu, dažniausiai apie geresnius ten ir sužinau.

Lietuvoje irgi leidžiami detektyviniai romanai. Štai ir toks Daškus ir buvęs *Lietuvos aido* redaktorius Stoma detektyvinius romanus išleido. Bet apie juos sužinai tik per pokalbius arba atsitiktinai pastebėjęs knygą nukištą knygyne.

EV: Ar kur nors rašoma apie populiarias knygas?

KA: Visuomenę pilniau atspindi, pavyzdžiui, moterų žurnalai. Štai, 1997 metų *Moters* vasario numeryje sužinojau apie Edmundą Maluką. Jam 52 metai, turi žmoną, sūnų, šunį. Interviu „human interest" stiliuje, su iliustracijomis. Jo romanai – „Kraujo skonis", „Juodieji želmenys", „Moters kerštas", „Šiukšlyno žmonės" parašyti po 92-ųjų ir sako, bebaigiąs dar du. Žurnale rašo, kad jis „populiariausias rašytojas", atseit, jo prozos knygų išperka daugiausiai, o apie jį *establišmento* spauda nė mur-mur.

EV: Ar kas populiaru tuo pačiu skirtina prie tvermės kultūros? Pavyzdžiui, JAV daug kas mėgsta televizijos laidas, kuriose „svečiai" atskleidinėja savo iškrypimus.

KA: Galima prie tų baubų paminėti ir pornografiją ir smurto ir siaubo filmus ir kitus reiškinius, kurie gąsdina kai kuriuos visuomenės sluoksnius (ne būtinai tik konservatorius). Aš, tarp kitko, iš to nuogastavimo nelinkęs tyčiotis. Yra reiškinių, kuriems nėra pateisinimo (estetinio, moralinio, informacinio, avangardinio ar kaip ten jo beieškotum).

Tačiau, kaip ten bebūtų, atsiranda visuomenės narių, kurie tokiais reiškiniais domisi. Norint šiai mažumai uždrausti, visa visuomenė turėtų kentėti cenzūrą. O apie visuomenes su cenzūra,

manding, turėtumėm būt pasimokę. Mano galva, uždraudimas būtų visuomenei kenksmingesnis negu blogybė nuo kurios bandoma ją apsaugoti.

Tarp kitko, šiuo atveju Lietuvai ir kitoms nedidelėms visuomenėms pavojaus mažiau negu tokiai Amerikai. Lietuvoje skaičius žmonių, kurie domisi, prileiskim, fetišizmo demonstracijomis, lesbijoniška pornografija ar net bendrai pornografija yra, visgi, ribotas. Taigi, per maža ekonominė bazė.

EV: Tad tvermės kultūra, sakot, reikalauja daugiau negu populiarumo?

KA: Taip. „Tvermės kultūra" yra tai ką verta perduoti sekančiom kartom. Taip atsakydamas puikiai suprantu, kaip tai skamba cinizmo atmosferoj.

Cinizmas visame mato tik siaurai savanaudišką tikslą ir šaiposi iš užmojų, kurie siekia toliau savęs. Cinikai būna arba jauni arba riboto intelekto žmonės. Vieni dar neturi patirties ir dažnai kenčia nuo nuvilto romantizmo, kiti stokoja įžvalgumo realiai įvertinti savo patirtį. Nes jei patirtį įvertinsim realiai, neišvengiamai prieisim išvados, kad daugiau žmonių veikia, būtent, nesavanaudiškai. Kitaip visuomenė išvis nepajėgtų egzistuoti. Net ir aplinkybė, jog cinikų yra daug, nepaneigia šios tiesos. Beje, ypač postsovietinėse visuomenėse, kai sutampa ribotas intelektas, pyktis ir valdiškos pareigos, na tada, išties, gali pradėti atrodyti, kad yra pagrindo pulti į cinizmą.

Tačiau net ir patys kiečiausi cinikai turi tam tikrą žmonių ratą, kuriuos išjungia iš savo cinizmo lauko. Nes – joks žmogus nėra sala ir esminis klausimas, kurį kiekvienas privalo atsakyti yra: kas ta mano visuomenė, ta mano gentis. Ar tai aš plius keli mano draugai (turime mafijos pradmenis)? ar tai tik mano šeima? ar tai tik tie, kurie remia tą pačią futbolo komandą? ar tik tie, kurie mėgsta tą pačią roko grupę? ar tai mano kolegos? ar tai kažkas daug sudėtingesnio – kaip mano tauta? Daug kam tas dabar neaišku. Ir ne tik Lietuvoje.

Redaguoja: Violeta Kelertienė, Rimvydas Šilbajoris
Department of Slavic & Baltic Languages & Literatures (m/c 306)
1610 University Hall,
University of Illinois at Chicago
601 South Morgan
Chicago, Illinois 60607-7112

Redakcijos bendradarbiai: Egidijus Aleksandravičius, Algirdas Titus Antanaitis, Leonidas Donskis, Mykolas Drunga, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Albertas Zalatorius, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Danas Lapkus

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Marija Paškevičienė, Vytautas Vepštas

Administracija: Marija Paškevičienė
306 55th Place
Downers Grove, IL 60516

Viršelio projektas: Vytautas O. Virkau

Kaina: pavienio numerio — $8.00. Prenumerata metams (du numeriai) — $15.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiuta.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

ISSN 0543-615X

ALp(LKA)1742
1998, Nr.74